मुद्रक—
महोदय प्रिन्टिंग प्रेस
गुलाबचन्द लल्लुभाई शाह
भावनगर

॥ न्यायांभोनिधि–श्रीमद्विजयानन्दसूरिः ॥

जन्म १८९३.　　　　स्वर्ग १९५२.

આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ—ભાવનગર.

प्रस्ताविक निवेदन.

आ श्रावकधर्मविधि प्रकरण नामनो अति प्राचीन ग्रन्थ घणी प्रसिद्धिमां आव्यो होय एम जणातुं नथी. कारणके घणा हस्तलिखित प्राचीन पुस्तक भण्डारोनी तपासना परिणामे हुं वेज पुस्तको मेळवी शक्यो छुं. जो आ ग्रन्थनो विशेष प्रचार थयो होत तो घणा आदर्शो मळी आवत. आ अपूर्व ग्रन्थ नष्ट न थाय अने लोकोना उपयोगमां आवे तेवा हेतुथी आ लघु पण रहस्य-पूर्ण ग्रन्थने जनसमाज आगळ जाहेरमां मूकवा प्रयास कर्यो छे.

आ प्रकरणनुं जेवुं नाम छे तेवुंज तेमां वर्णन छे. तेथीज आ प्रकरणनुं जे नाम राखवामां आव्युं छे ते यथार्थ छे. जो के आ प्रकरणमां जे विषयनुं वर्णन छे तेज विषयनुं वर्णन आ प्रकरणना कर्त्ता याकिनीमहत्तरासूनु श्रीमद् हरिभद्रसूरिए आवश्यक-बृहद्वृत्तिआदिमां पण विस्तारपूर्वक गुंथेलुं छे. परंतु तेवा अति-गहन ग्रंथोनुं अवगाहन नहि करी शकनार अल्पबुद्धिवाळा जिज्ञासुओ आवा विषयथी सर्वथा अज्ञात न रहे एवा उद्देशथी तेओना उपकार माटे आ प्रकरणनी रचना थइ होय तो ते संभावनीय छे.

आ प्रकरणना कर्त्ता असाधारण विद्वान् अने सकलजिना-गमपारगामी होवाथी एमनी कृतिमां सहज गंभीरता आवे ए स्वभाविक छे. आ प्रकरणमां रहेला गंभीर आशयोनुं स्पष्टीकरण करवा माटे बोहक महर्षि महाराये आ प्रकरण उपर विस्तृत टीका

लखी हती एम आ प्रकरणनी [1]प्रशस्तिना आद्य काव्य उपरथी स्पष्ट जणाय छे. परंतु ते टीका सांप्रत कालमां कोइ पण ठेकाणेना पुस्तक भंडारमां दृष्टिगोचर थती नथी. ए विस्तृत टीकाना आधारे श्रीमान् [2]मानदेवसूरिए मार्गदर्शकरूप आ टीका रची छे ए प्रशस्ति उपरथी स्पष्ट थाय छे.

आ प्रकरण प्राकृत भाषामां एकसो वीस गाथामां गुंथेलुं छे. तेमां श्रावकधर्मना स्वरूपने देखाडवा रूप मुख्य विषयनुं अने बीजा केटलाएक मुख्य विषयना अंगभूत अवांतर विषयोनुं पण वर्णन छे.

आ प्रकरणनी अंतिम गाथामां—" भवविरहबीयभूओ " एवो पाठ होवाथी अने वृत्तिमां पण—" इह च ' विरह ' इति सितांबरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कवेरंकः " एवो उल्लेख करवाथी तेमज विरहपदांकित सघळा ग्रंथो याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्रसूरिए करेला छे एम जिनेश्वरसूरि, अभयदेवसूरि, मुनिचंद्रसूरि विगेरे घणा प्रमाणिक आचार्योने पण अभीष्ट होवाथी प्रस्तुत प्रकरणना कर्ता श्रीमद् हरिभद्रसूरि निर्विवाद सिद्ध थाय छे.

---

१ " एवं श्रीहरिभद्रसूरिरचिते तत्रेऽत्र वृत्तिं मया प्राय पूर्वनिबद्धवृत्तिशतो दिङ्मात्ररूपामिमाम् । "

२ " इति विहितवतोर्यद्वृत्तिमेता स्वशक्त्या,
यदभिमतममीहापूरि पुण्यं मयाऽऽप्तम् ।
तदुदितशुभभक्त्या धर्ममेवेति भव्या. ।
विदधतु यतिभक्ताः साधुमन्मानदेवाः ॥ २ ॥ "

श्रीमद् हरिभद्रसूरिना समय निर्णयमाटे हालमां बे मत पडेला देखाय छे. तेमां एक पक्ष प्रद्युम्नसूरि आदि घणा आचार्योना उल्लेखना आधारे श्रीमद्नो कालनिर्णय छठ्ठी शताब्दी अने बीजो पक्ष प्राकृत " कुवलयमालाकथा " ना उल्लेखने आधारे आठमी शताब्दी सिद्ध करे छे. माटे श्रीमद्ना समय निर्णयना विशेष जिज्ञासुओए मुद्रित धर्मसंग्रहणी उपर मुनिश्रीकल्याणविजयजीए लखेली विस्तृत प्रस्तावना अने श्रयुत जिनविजयजी संपादित साहित्य संशोधकनो वर्ष १ अंक १ जोइ लेवो.

आ प्रकरणना टीकाकार श्रीमान् मानदेवसूरिनो समय निर्णय करवो घणो मुश्केल छे. कारणके एमना संबंधमां साक्षात् कोइ प्रबळ प्रमाण मने मळी शक्युं नथी. तेमज लघुशांतिना कर्त्ता विगेरे अनेक मानदेवसूरि थया छे तेमांथी कया मानदेवसूरिए आ टीका करी ! ए कहेवुं प्रमाणना अभावे दुर्घट छे.

पूज्यपाद श्रीमद् हंसविजयजी महाराजना स्वर्गवासी शिष्य मुनिश्रीदौलतविजयजीना सदुपदेशथी सौराष्ट्रदेशमां आवेला मांगरोळ बंदरना रहेवासी हाल मुंबइ वसता उदाराशय शेठ प्रेमजी नागरदास, शेठ जमनादास मोरारजी अने शेठ फुलचंद वेलजीए आ प्रकरण छपाववामां जे आर्थिक सहाय करी छे. ते माटे तेमना आ शुभ कार्यनी कोइ पण प्रशंसा कर्या विना रहेवे नहीं.

आ सटीक प्रकरण तैयार करवामां बे पुस्तकोनी ज मदद मळी छे. तेमां अ पुस्तक भांडारकर इन्स्टीटयुटनुं हतुं जे गुजरात

पुरातत्त्व संशोधक मंदिरना आचार्य श्रीयुत–जिनविजयजी मारफत अने बीजुं ए पुस्तक पाटण सागरगच्छना पुस्तक उपरथी उतरावेलुं पूज्यपाद प्रवर्तक श्रीमत्कान्तिविजयजी महाराज पासेथी मळ्युं हतुं. आ बन्ने पुस्तको घणां अशुद्ध हतां. आ प्रकरणनुं संशोधन करवामां आगमप्रकरणादिसंशोधक श्रीमत् सागरानंद-सूरिजीए जे मदद करी छे. तेमना ते उपकारने हुं कदी भूली शकतो नथी.

उपर बतावेल बन्ने पुस्तकोना आधारे घणा प्रयत्नथी आ सटीक प्रकरण शोधीने तैयार कर्युं छे. तो पण अक्षरयोजकना दोषथी के दृष्टिदोषथी कोइ ठेकाणे अशुद्धि रहेवा पामी होय तो ते ठेकाणे वाचक महाशयो सुधारीने वांचशे एवी नम्र प्रार्थना करी विरमुं छुं.

लि. मुनि चतुरविजय.

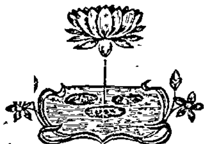

श्रावकधर्मविधिप्रकरणगाथाकाराद्यनुक्रमः ।

—✻○✻—

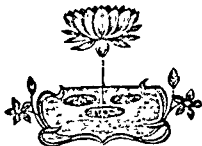
—✻○✻—

श्रावकधर्मविधिप्रकरणवृत्त्यंतर्गतपद्यानामकारादिक्रमः।

श्रावकधर्मविधिप्रकरणवृत्त्यंतर्गतपद्यानामकारादिक्रमः।

श्रावकधर्मविधिप्रकरणवृत्त्यंतर्गतपद्यानामकारादिक्रमः।

श्रावकधर्मविधिप्रकरणान्तर्गतपद्यानामकारादिक्रमः।

—:(०००):—

सटीकं-

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ।

॥ अर्हम् ॥

॥ न्यायाम्भोनिधिश्रीमद्विजयानन्दसूरिभ्यो नमः ॥

याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्रसूरिसंदृब्धं

श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ।

(श्रीमानदेवसूरिविहितवृत्त्युपेतम्)

दृष्ट्वा धर्मप्रणेतारं, नत्वा वीरं जिनेश्वरम् ।
वक्ष्ये श्रावकधर्माख्य–तन्त्रे वृत्तिं समासतः ॥ १ ॥

अत्र[1] चाचार्यः शिष्टसमयप्रतिपालनाय विघ्नविनायकोपशान्तये प्रयोजनादिप्रतिपादनार्थं चादाविदं गाथासूत्रमुपन्यस्तवान्—

नमिऊण वद्धमाणं, सावगधम्मं समासओ वोच्छं ।
सम्मत्ताईभावत्थ–संगयं सुत्तणीईए ॥ १ ॥

"नमिऊणे" त्यादि ॥ इह हि शिष्टाः क्वचिदिष्टे वस्तुनि प्रवर्तमानाः सन्त इष्टदेवतानमस्कारपुरस्सरमेव प्रवर्तन्ते । यदुक्तम्— "प्रेक्षापूर्वकृतां प्रायः, प्रारम्भेषु चतुष्टयम । वक्तुं युक्तं विनेयानां, प्रवृत्त्युत्साहवर्धनम्[2] ॥ १ ॥ मङ्गलं शास्त्रसंबन्धः, शरीरं सप्रयोजनम् । चतुष्टयमभिप्रेतं, प्रत्यूहापोहि मङ्गलम् ॥ २ ॥" इत्यादि । अयमप्याचार्यो नहि न शिष्ट इत्यतः शिष्टसमयप्रतिपालनाय । तथा श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्तीति । उक्तं च—"श्रेयांसि बहुविघ्नानि,

---

१ "अत्राचार्य" इति अ-पुस्तके । २ "प्रवृत्युत्साहविवर्धनं" इति अ—पुस्तके ।

भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां, कापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥ " इति । इदं च प्रकरणं सम्यग्दर्शनादिहेतुत्वात् श्रेयोभूतं वर्ततेऽतो विघ्नविनायकोपशान्तये, सिद्धा हीयम्, इष्टदेवतास्तुतिप्राप्तपुण्यप्रभावात् । तदुक्तम्—" तत्र प्रणामः प्रणतिः–प्रह्वता देवताः प्रति । मनोवाक्कायचेष्टानां, शिष्टेष्टविषये गतिः ॥ १ ॥ पुंसस्तस्यां प्रवृत्तस्य, श्रेयसो जन्मकर्मणः । तेन न्यक्कृतसामर्थ्याः, क्षीयन्ते विघ्नहेतवः ॥ २ ॥ क्षीणेषु विघ्नबीजेषु, जायते निरुपद्रवा । श्रोतृव्याख्यातृविषय–व्यापारर्द्धिपरम्परा ॥ ३ ॥ " इति । तथा प्रयोजनादिरहिते प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तन्ते, तदुक्तम्—" सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य, कर्मणो वाऽपि कस्यचित् । यावत् प्रयोजनं नोक्तं, तावत्तत् केन गृह्यताम् ? ॥ १ ॥ " तथा—" सिद्धार्थं सिद्धसंबन्धं, श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते । शास्त्रादौ तेन वक्तव्यः, संबन्धः सप्रयोजनः ॥ १ ॥ " अतः प्रयोजनादिप्रतिपादनार्थं च । तत्र " नमिऊण वद्धमाणं " मित्यनेनेष्टदेवतानमस्कारमाह, अयमेव चोक्तन्यायाद्विघ्नोपशमहेतुः । " सावगधम्म " मित्यादिना त्वभिधेयादित्रयम् । तथाहि—' श्रावकधर्मं समासतो वक्ष्ये ' इति वदता साक्षात् श्रावकधर्मोऽभिधेयतया निर्दिष्टः । सामर्थ्याच्च तत्परिज्ञानाद्यनन्तरादि प्रयोजनं साध्यसाधनादिलक्षणश्च संबन्ध इति समुदायार्थः । अवयवार्थः पुनर्व्याख्यालक्षणानुरोधाद् योजनीयः, तच्चेदम् (स चायम्)—" समुदितपदाभावे विद्वान् यदेदिह् मांहिता, तदनु च पद तन्स्यैवार्थं

१ विघ्नविनायको[illegible] । [illegible] प्रणति [illegible] अ । [illegible] शिष्टेष्ट विषये गतिः इति अ–पुस्तके । [illegible] इति च ।

परेदृष विमदम् । निपुणभणितानि सत्राऽऽर्षं तथाऽत्र च निर्णयं, शुभमनमना सूत्रव्याख्या भवेदिति षड्विधा ॥ १ ॥ " तथा—
"निपुणविवरणाऽऽद्युत्पात्र शिष्यानपेक्ष्य यथोचितम् , बहुविधप्रधानान् न्यायान् प्रतीत्य तथा परान् । यदिह वचसां भावार्थस्य प्रकाशनमशुभता, तदिति विदुषां व्याख्यालक्ष्म प्रतीतमतः परम् ॥२॥ " इत्यादि । इदं च गमनिकामात्रफलत्वात् प्रस्तुतप्रारम्भस्यानन्तरव्याख्यालक्षणानुरोधेन भूम्ना भावार्थकथनं क्रियते । शेषव्याख्यालक्षणयोजना तु स्वयमेव सूरिभिर्वर्णनीया ॥ तत्र " नमिऊण वद्धमाण " मिति " णमुं प्रह्वत्वे शब्दे " इत्यस्य धातोः " समानकर्तृकयोः पूर्वकाले " इति क्त्वा प्रत्यये " क्त्वातुम (मः) तूण-तुआणा " इति प्राकृतलक्षणेन क्त्वस्तूणादेशे " कगचजतदपयवां लोपश्च पश्रुतिः " इति तलोपे "इच क्त्वातुमूतव्येषु" इतीकारेण 'नमिऊण' मिति भवति । नत्वा—प्रणिपत्य, कम् ? ' वर्धमान ' वर्तमानतीर्थाधिपतिम्, अत्रापि " सर्वत्र लवराः " इति रलोपे " नो णः " इति नस्य णत्वे चैवं प्राकृतपाठः । क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह—" सावगधम्मं समासओ वोच्छं " मिति श्रावकाः-वक्ष्यमाणशब्दार्थास्तेषां धर्मः-निःश्रेयसनिबन्धनं सम्यक्त्वादिपरिणामः सः, यतो निःश्रेयससिद्धिः इति वचनात् तद्धेतुश्च श्रावकोचितं कारणे कार्योपचारात् श्रावकधर्मस्तम्, ' समासतः ' संक्षेपेण-आत्मनः प्रस्तुतप्रवृत्तेः प्रयोजनमाह । 'वक्ष्ये' अभिधास्ये, "वचोऽन्त छ " इत्यादिना च प्राकृतलक्षणेन ' वोच्छं ' मिति भवति । एवं

---

१ " स्म " च । २ " प्रतिपत्य " च ।

सर्वत्र प्राकृतलक्षणप्रसिद्धं स्वयमेव दृश्यम्, सर्वं हि नोच्यते ग्रन्थ-विस्तरभयात्; विशेषप्रायं तु भणिष्यामः। किंविधं श्रावकधर्मम्? इत्याह—" सम्मत्ताईभावत्थसंगयं " सम्यक्त्वम्–अभिधास्यमान-स्वरूपम्, आदिशब्दादणुव्रतादिग्रहः, सम्यक्त्वादीनां भावार्थः–पर-मार्थः सम्यक्त्वादिभावार्थः, " ह्रस्वदीर्घौ मिथः " इति वचनात्पूर्व-पदस्य दीर्घत्वम्, सम्यक्त्वादिभावार्थेन संगतं–युक्तं सम्यक्त्वादि-भावार्थसंगतम्। ' सूत्रनीत्या ' आगमन्यायेन, अनेन तु सर्वज्ञा-गमानुवृत्त्या प्रकरणस्य प्रामाण्यमाह ॥ १ ॥

एवमाद्यगाथायां मङ्गलादिचतुष्टयमभिधाय श्रावकधर्मस्य प्र-स्तुतत्वात् श्रावकपदस्यान्वर्थमाह—

परलोगहियं सम्मं, जो जिणवयणं सुणेइ उवउत्तो।
अइतिव्वकम्मविगमा, सुक्कोसो सावगो एत्थ ॥ २ ॥

" परलोग " गाहा व्याख्या—जिनवचनं यः शृणोति स श्रावक इति योगः। तत्र " श्रु श्रवणे " अस्मात् लुणि प्रत्ययेऽ-कादेशे ऐच्यावादेशे च श्रावक इति भवति। ततश्च श्रवणक्रिया-योगात् श्रावकः, एवं चातिप्रसङ्गः, प्रतिनियतश्च श्रावकव्यपदेशभागा-गमे रूढः, यदुक्तम्—" सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलिअपुहुत्तेण सा-वओ होज्जा " इत्यादि। ततो नियमयन्नाह—जिनवचनं यः शृ-णोति स श्रावकः। जिनवचनस्वरूपमाह—' परलोगहिअं ' पर-लोकः–देवादिजन्म प्रधानजन्म वा तस्मै हितं–पथ्यं परलोकहितम्, जिनवचनश्रवणाद्धि परलोकोऽनुकूल एव भवति। सम्यगिति श्रवणे

१ " च नाति प्र० " अ। २ " श्रवणक्रिया० " ब।

क्रियाविशेषणम् । ' सम्यग् ' अवैपरीत्येन श्रवणविध्याराधनेन, न तु स्खलनान्वेषणादिनेत्यर्थः । श्रवणविधिश्चायम्—" निद्राविगहा-परिव-ज्जिएहिं गुत्तेहिं पंजलिउडेहिं । भत्तिबहुमाणपुव्वं, उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥ १ ॥ " इत्यादि । तदेवाह—' उवउत्तो 'त्ति 'उपयुक्त' दत्तावधानोऽपरशुश्रूषापरिहारेण, तया हि तत्त्वपरिणतेरभावात् । तदुक्तम्—" विपरीता त्वितरा स्यात्, प्रायोऽनर्थाय देहिनां मा तु । या सुनृपकथानकशुश्रूषावस्थिता लोके ॥१॥ " एवंविधश्रवणे हेतुमाह—' अइतिव्वकम्मविगमा ' इति अतितीव्रस्य—अत्युत्कटस्य कर्मण—ज्ञानावरणीयमिथ्यात्वादेर्विगमाद्—विनाशादतितीव्रकर्मविग-मादिति । " कसेर्हो दुद्दि लोप " इति कसेर्लोपे " जम्कस्यासु " दीर्घत्वे चैवं भवति । ततश्चातितीव्रकर्मविगमाद्धेतोर्यः शृणोति स श्रावकः, नहि तीव्रकर्मविगममन्तरेण सम्यक्श्रवणसंभव, परिणते-रभावात् । विशिष्टफलं च श्रवणमभिप्रेतम्, तच्चैवमेव । तदुक्तम्—"कह सामाइयलाभो ? , तस्सव्वावि घाइदेसघायाइं । देसविघाइफड्डग-अणंतवड्ढीविसुद्धस्स ॥ १ ॥ एवं ककारलंभो, सेसाण वि एवमेव कम्मलंभो । " इत्यादि । शेषं तु दूरभव्यस्य श्रवणमप्यश्रवणकल्पम्, तदुक्तम्—" आद्यं भावारोग्यं, बीजं चैषां परस्य तस्यैव । आधिका-रिणो नियोगा—चरम इयं पुद्गलावर्ते ॥ १ ॥ स भवति कालादेव, प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि । अपरशमनौषधसमयव—दिति समय-विदो विदुर्निपुणम् ॥ २ ॥ नागमवचनं तद्वत्, सम्यक् परिणमति चरम एषोऽत्र । शमनीयमिवाभिनवे, ज्वरोदयेऽकाल इति कृत्वा

१ " पुत्तेहिं " इति क । २ " तथा हि " ख । ३ "-श्रवणहेतु-" ख ।

॥ ३ ॥" इत्यादि ॥ 'सः' इत्यादि। स इत्यनन्तरोद्दिष्टः 'उत्कृष्टः' प्रधानः, मुख्यश्रावकव्यपदेशनिबन्धनभाजनत्वात् तस्य। यद्वा 'शुक्लः' शुक्लपाक्षिकः ' सः ' उक्तस्वरूपः श्रावकः ' अत्र ' प्रस्तुते, न तु श्रवणक्रियासंबन्धमात्रेणेति गाथार्थः ॥ २ ॥

ननु किमिति सम्यक्छ्रवणनिबन्धनकर्मह्रासवानेवात्र श्रावकोऽधिक्रियते नापरः ?, उच्यते—तस्यैव क्रियाफलयोगेन प्रस्तुतानुष्ठानाधिकारित्वादन्यस्य तत्करणे दोषसंभवादित्याह—

अहिगारिणा खु धम्मो, कायव्वो अणहिगारिणो दोसो।
आणाभंगाओ च्चिय, धम्मो आणाएँ पडिबद्धो ॥ ३ ॥

" अहिगारिणा " गाहा व्याख्या—अधिकरणमधिकारः—प्रस्तुतक्रियां प्रति योग्यत्वम्, स च प्रदर्शितकर्मह्रासमलक्षणो वक्ष्यमाणार्थित्वादिचिह्नव्यङ्ग्यः, स विद्यते यस्यासावधिकारी, मत्वर्थीयेनविधानात्, तेनाधिकारिणा। ' खुः ' इति निश्चयवितर्कसंभावनासु इति निश्चयार्थवचनः खुर्निपातः। ततश्चाधिकारिणैव धर्मः कर्तव्यो नापरेण, अधिकारिण एव क्रियाफलयोगात्, इतरस्य चानर्थस्यापि संभवात्। एतदेवावधारणफलद्वारेणाऽऽविष्करोति—"अणहिगारिणो दोसो" त्ति। अधिकारी यो न भवति सोऽनधिकारी—प्रतिपादितप्रतीपः तस्य दोषः—अनर्थो धर्मकरण इति गम्यते, अनधिकारिणो हि विराधनानिबन्धनोऽनर्थ एव। अत एवोक्तम्—"अविधिकृताद्वरमकृतमेव"। तथा चागमः—"जह चेव उ मोक्खफला, आणा आराहिआ जिणिंदाणं। संसारदुक्खफलया, तह चेव विराहिआ होइ ॥१॥" तथा—"धर्मानुष्ठानवैतथ्यात्, प्रत्यपायो महान् भवेत्।

'आज्ञायां' उक्तस्वरूपायामेव, "टाङसिङन्मुङीनामिदेददातः" इति ङेरेदादेशः। 'प्रतिबद्धः' संबद्धो व्यवस्थित इति यावत्। तथा चोक्तम्—"आणाए चिअ चरणं, तब्भंगे" गाहा॥ तथा—"जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तूणं आगमं इह पमाणं। विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं॥१॥" इत्यादि। इति गाथार्थः॥३॥

अधिकारिणमेव छद्मस्थज्ञानिलक्ष्यं साक्षादाह—

तत्थहिगारी अत्थी, समत्थओ जो ण सुत्तपडिकुट्ठो।
अत्थी उ जो विणीओ, समुवठिओ पुच्छमाणो य॥४॥

"तत्थहिगारी" व्याख्या—'तत्र' इति प्रस्तुते श्रावकधर्मे 'तत्र' एवंव्यवस्थिते वा सर्वत्रैव धर्मे 'अधिकारी' योग्यः क्रियाफलभागित्यर्थः। किंविधः? इत्याह—अर्थी समर्थको यो न सूत्रप्रतिकुष्टः। तत्रार्थः—प्रयोजनमभिधास्यमानलिङ्गगम्यं यस्यास्ति सोऽर्थी, पुरुषार्थेषु धर्मस्य प्राधान्यात् तत्राऽऽसेवनातत्पर इत्यर्थः, न तु पापलिङ्गधर्मपथ्यारुचिमान्। तथा समर्थ एव समर्थकः, यावादेराकृतिगणत्वात्स्वार्थिकः कन्, "जातौ वा स्वार्थे केल्लोला" इति वा प्राकृतः कप्रत्ययः। 'समर्थः' शक्तः, न त्वङ्गीकृतमपि धर्मं परेभ्यो भयान् त्यजति। तथा यो न सूत्रप्रतिकुष्टः, 'यः' इति उद्देशो, य एवंविधः सोऽधिकारीति योगः, सूत्रेण—आगमेन प्रतिकुष्टः—निवारितो नेति योगः; कथंचिदर्थित्वसामर्थ्ययुक्तोऽपि शास्त्रे निवारितोऽनधिकार्येवेत्यभिप्रायः। तथाऽन्यैरप्युक्तम्—"अर्थी समर्थः शास्त्रेणापर्युदस्तो धर्मेऽधिक्रियते" इति। एवं चार्थित्वादि-

१ "भीला" ख।

गुणानामेवमेव प्रवर्तकनिरूपणाप्रवृत्तेरित्थमुपन्यामः । तथाहि—मानर्थिनि सामर्थ्यनिरूपणावसरः, अर्थित्व एव तत्संभवात्। अत एव कैश्चिदुच्यते—"यो येन रसान्तमनुप्रवेष्टुमभ्याहतस्तस्य स एव पन्थाः। अर्थित्वसंक्षोभजडेक्षणेन, नोद्वीक्षणीयस्त्वमरेश्वरोऽपि ॥ १ ॥" न चासमर्थे शास्त्रपर्युदासपर्यालोचनावकाशः, असामर्थ्येनैव शेषचिन्ताया निरवकाशत्वात्। एषामेवार्थ्यादिगुणानां कार्यलिङ्गगम्यं स्वरूपमाह—'अत्थी उ जो' इत्यादि, अर्थीति व्याख्येयनिर्देशः, तुशब्दः पुनःशब्दार्थे। ततश्चायमर्थः—अर्थी पुनः कथं लक्ष्यः? तत्राह—'यो विनीतः समुपस्थितः प्रच्छंश्च' तत्र विनीतः—धर्मप्ररूपकं प्रति प्रतिपत्तिरूपाभ्युत्थानादिविनयं कुर्वन्नर्थीति लक्ष्यते, तथा सम्यग् उप-सामीप्येनोत्थितः-धर्मश्रवणादौ व्यक्तीकृतसम्मुखीभावः, न तु प्रयोजनान्तरैरेव कोडीकृतत्वादसम्मुखीनः, तथा प्रच्छंश्च "प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्" इति धातोः शतुः "न्तमाणौ शतृशानचोः" इति माणादेशे प्राकृते पुच्छमाणः इति स्यात्। शीलार्थो वा "शक्तिवयःशीलेषु" इति लटः शानजादेशः। 'प्रच्छन्' ज्ञीप्सन्, धर्मस्वरूपमहणविध्यादिकमिति गम्यते। चशब्दस्तु-द्वारेण त्रिभिरपि लिङ्गैः समुदितैः प्रायोऽर्थित्वं परिपूर्णं लक्ष्यत इत्याह। इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

समर्थं व्याचष्टे—

होति समत्थो धम्मं, कुणमाणो जो न बीहइ परेसिं।
माइपिइसामिगुरुमा-इयाण धम्माणभिएणाणं ॥ ५ ॥

"होइ समत्थो" गाहा व्याख्या—'भवति' जायते 'समर्थः'

'आम्नायां' उक्तव्यवस्थायामेव, "दाडमिडम्भूतीनामिदेददान:" इति देशोद्देश:। 'प्रतिबद्ध:' संबद्धो व्यवस्थित इति यावत्। तथा चोक्तम्—"आणाए चिअ चरणं, तब्भंगे" गाहा॥ तथा— "जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तूणं आगमं इह पमाणं। विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं॥१॥" इत्यादि। इति गाथार्थ:॥३॥

अधिकारिणमेव श्लोकस्यानिलदयं साक्षादाह—

तत्थहिगारी अत्थी, समत्थओ जो ण सुत्तपडिकुट्ठो।
अत्थी उ जो विणीओ, समुवठिओ पुच्छमाणो य॥४॥

"तत्थहिगारी" व्याख्या—'तत्र' इति प्रस्तुते श्रावकधर्मे 'तत्र' एवंव्यवस्थिते वा सर्वत्रैव धर्मे 'अधिकारी' योग्य: क्रियाफलभागित्यर्थ:। किंविध: ? इत्याह—अर्थी समर्थको यो न सूत्रप्रतिकुष्ट। तत्रार्थ:–प्रयोजनमभिधास्यमानलिङ्गगम्यं यस्यास्ति सोऽर्थी, पुरुषार्थेषु धर्मस्य प्राधान्यात् तत्राऽऽसेवनातत्पर इत्यर्थ:, न तु पापलिङ्गधर्मपथ्यारुचिमान्। तथा समर्थ एव समर्थक:, यावादेराकृतिगणत्वात्स्वार्थिक: कन्, "जातौ वा स्वार्थे केल्लोला" इति वा प्राकृत: कप्रत्यय:। 'समर्थ:' शक्त:, न स्वङ्गीकृतमपि धर्मं परेभ्यो भयात् त्यजति। तथा यो न सूत्रप्रतिकुष्ट:, 'य:' इति उद्देशो, य एवंविध: सोऽधिकारीति योग:, सूत्रेण—आगमेन प्रतिकुष्ट:–निवारितो नेति योग:; कथंचिदर्थित्वसामर्थ्ययुक्तोऽपि शास्त्रे निवारितोऽनधिकार्येवेत्यभिप्राय:। तथाऽन्यैरप्युक्तम्—"अर्थी समर्थ: शास्त्रेणापर्युदस्तो धर्मेऽधिक्रियते" इति। एषां चार्थित्वादि-

१ "भीला" ब।

गुणानामेवमेव प्रवर्तकनिरूपणाप्रवृत्तेरित्थमुपन्यासः । यथाहि— नानर्थिनि सामर्थ्यनिरूपणावसरः, अर्थित्व एव तत्संभवात् । अत एव कैश्चिदुच्यते—" यो येन रसान्तमनुप्रवेष्टुमभ्याहतस्तस्य स एव पन्थाः । अर्थित्वसंक्षोभजडेक्षणेन, नोद्वीक्षणीयस्त्वमरेश्वरोऽपि ॥ १ ॥ " न चासमर्थे शास्त्रपर्युदासपर्यालोचनावकाशः, असामर्थ्येनैव शेषचिन्ताया निरवकाशत्वात् । एषामर्थित्वादिगुणानां कार्यलिङ्गगम्यं स्वरूपमाह—'अत्थी उ जो' इत्यादि, अर्थीति व्याख्येयनिर्देशः, तुशब्दः पुनः शब्दार्थे । ततश्चायमर्थः—अर्थी पुनः कथं लक्ष्यः ? तत्राह—'यो विनीतः समुपस्थितः पृच्छन्' तत्र विनीतः—धर्मप्ररूपकं प्रति प्रतिपत्तिरूपाभ्युत्थानादिविनयं कुर्वन्नर्थीति लक्ष्यते, तथा सम्यग् उप—सामीप्येनोत्थितः—धर्मश्रवणादौ व्यक्तीकृतसम्मुखीभावः, न तु प्रयोजनान्तरैरेव कोऽप्यकृतत्वादसम्मुखीनः, तथा पृच्छन् " प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् " इति धातोः शतुः " न्तमाणौ शतृशानचोः " इति माणादेशे प्राकृते पुच्छमाणः इति स्यात् । शीलार्थो वा "शतृवय शीलेषु" इति लट शानआदेश । 'पृच्छन्' शीलत्वम्, धर्मस्वरूपग्रहणविध्यादिकमिति गम्यते । चशब्दस्यानुक्तद्वारेण त्रिभिरपि लिङ्गैः समुदितैः प्रायोऽर्थित्वं परिपूर्णं लक्ष्यत इत्याह । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

समर्थं व्याचष्टे—

होति समत्थो धम्मं, कुणमाणो जो न बीहइ परेसिं ।
माइपिइसामिगुरुमा–इयाण धम्माणभिन्नाणं ॥ ५ ॥

"होइ समत्थो" गाहा व्याख्या—'भवति' जायते 'समर्थः'

इति व्याख्येयम्। किंविधः ? इत्याह—धर्ममित्यादि। 'धर्मं' उक्तस्वरूपं चिकीर्षितं 'कुर्वाणः' इति वर्तमानसामीप्यनिर्देशात करिष्यमाणः—धर्मं विधास्यमानो यः 'न बिभेति' नो त्रस्यति, "भियो भाषीहौ" इति भियो बीहादेशः। 'परेभ्यः' आत्मव्यतिरिक्तेभ्यः, "कचित् पञ्चम्याः" इति षष्ठीभावः। परानाह—'मातापितृस्वामिगुर्वादिभ्यः' मात्रादयः प्रतीताः, तेषां द्वन्द्वं कृत्वाऽऽदिशब्दस्य यथायोगं योगः। ततश्च मातापित्रादिभ्यो न बिभेति, अनेन च योनिसंबद्धा बन्धवो गृहीताः। तथा "स्वाम्यादिभ्यः" इत्यनेनापि रक्षकसहायादिरूपा राजामात्यमित्रादय उपात्ताः। तथा "गुर्वादिभ्य." इत्यनेन चान्वयायागता अपरधर्मदातारः कैलोपाध्यायादयश्च तदाश्रिताश्चोपासा द्रष्टव्याः। एभ्यश्च किंभूतेभ्यो भयं संभवति ? इत्याह—'धर्मानभिज्ञेभ्यः' अधिकृतधर्माकुशलेभ्यः, अधिकृतधर्मकुशलास्तु तदनुकूला एव भवेयुरित्यभिप्रायः। ततश्चैतेभ्यो यथोत्तरकालभाविभ्यो बहुतमादिभयनिबन्धनेभ्यश्च यो न बिभेति स भयत्रयमुक्तः समर्थोऽत्र द्रष्टव्यः। इति गाथार्थः ॥५॥

सूत्राप्रतिकुष्टमाह—

सुत्तापडिकुट्ठो जो, उत्तमधम्माए लोगविक्खाए।
गिहिधम्मं बहु मण्णइ, इहपरलोए विहिपरो य ॥ ६ ॥
उचियं सेवइ विर्हि, सा पुण नियकुलकमागया सुद्धा।
माहणखत्तियवइसा—ण सुद्दसुद्दाण नियनियगा ॥ ७ ॥

"सुत्तापडिकुट्ठो" गाहा "उचियं" गाहा व्याख्या—सू-

१ "कुलोपाध्यायादयश्च" ब।

श्राप्रतिकुष्ट इत्युक्तस्यार्थमाह—" जो उत्तमधम्माण " इत्यादि । य इत्युद्देशः, यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धाद् य एवंविधः स सूत्राप्रतिकुष्ट इति योगः । ' उत्तमधम्माण ' इति उत्तमधर्मेभ्यः, प्राग्वत् पञ्चम्याः षष्ठी । ' लोकापेक्षया ' लोकाश्रयेण, लोके हि—" ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा । " इत्यादयो ये धर्मा रूढास्तेभ्यः सकाशाद् गृहिधर्ममिति सामान्यनिर्देशेऽपि प्रक्रमादधिकृतं श्रावकधर्मं ' बहु मन्यते ' ज्यायांसं प्रतिपद्यते, लोकधर्मापेक्षयैव श्रावकधर्मं बहु मन्यते, न तु लोकोत्तरयतिधर्मापेक्षयापीत्यभिप्रायः । इहपरलोके विधिपरश्च सूत्राप्रतिकुष्ट इति सण्टङ्कः । तत्रेह—इत्यस्मिन् जन्मनि, परलोके—अन्यजन्मनि, पृथक् पदे समाहारद्वन्द्वात् सप्तम्येकवचनम्, विषयसप्तमी चेयम्, इहलोकविषये परलोकविषय इत्यर्थः । इहेति श्रावकधर्माधिकारनिरूपणावसरे वा परलोके विधिपर परलोकनिबन्धनधर्मानुष्ठाने प्रकृतकल्पाराधनपरायण इति भाव । ' च ' समुच्चये ॥६॥ तथा 'उचितां' प्रकृतधर्माप्रतिकूलां 'सेवते' आश्रयते 'वृत्तिं' वर्तनम्, लोकधर्मविरुद्धवृत्तिपरिहारेणोचितामेव वृत्तिं य सेवते स सूत्राप्रतिकुष्ट इत्यर्थः । वृत्तिमेवाह ' सा पुनर्निजकुलक्रमागता शुद्धा' सा तु वृत्तिर्निजकुलक्रमेण—स्वान्वयपरिपाट्याऽऽगता—प्राप्ता शुद्धा—तथाविधदोषरहिता, अनेन कुलक्रमागतामपि तथाविधाशुद्धां योनिपोषणादिकां वृत्तिमनुचितामाह । सा तु ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानां शुद्धशूद्राणां च चतुर्णां वर्णानाम्, शुद्धविशेषणं शूद्राणां तथाविधधीवरादिव्यवच्छेदार्थम् । 'निजा निजा' आत्मीयाऽऽत्मीया, वीप्सायां द्वि-

१ " इत्युक्तस्यार्थ-" ब । २ "प्राङ्नयन्या-" ब । ३ " आश्रियते " ब ।

काशौ पूर्वस्य ह्रस्वत्वे के च प्राकृते 'नियनियगा' इति भवति। तत्श्चैवंविधां वृत्तिं च य शुद्धां सेवते स सूत्राप्रतिकुष्ट इत्यावेदितं भवति ॥ ७ ॥

तदेवं बहुमानविधिपरतोचितवृत्तिभिर्यथोपन्यासंसंभविनीभिः सूत्राप्रतिकुष्टत्वमेवबोध्य सांप्रतं बहुमानित्वादिगमकानि प्रत्येकं पञ्च पञ्च लिङ्गानि जिज्ञापयिषुराचार्य संबन्धमारचयन्निदमाह—

एए पुण विएणेया, लिंगेहिंतो परोवयारीहिं।
ताइं तु पंच पंच य, तिएहं पि हवंति एयाइं ॥ ८ ॥

"एए" गाहा व्याख्या—'एते' इति बहुमान्या (माना)-दयः, पुनःशब्दो भिन्नवाक्यतायाम, 'विज्ञेयाः' ज्ञातव्याः 'लिङ्गेभ्य' गमकचिह्नेभ्य, "भ्यसश्च हितो सुतो" इति भ्यसन्तमिदम्। 'परोपकारिभि' परोपकाराय धर्मव्याख्यादानाद्युद्यतैराचार्यादिभिरित्यर्थः। 'प्रवर्तकादिभिः' इति कचित्पाठः, तत्रापि त एव प्रवर्तकाः, आदिशब्दादायकरित्तकादिपरिग्रहः। 'तानि तु' लिङ्गानि पञ्च पञ्च 'त्रयाणामपि' बहुमान्या(माना)दीनां 'भवन्ति' सन्ति 'एतानि' वद्यमाणानि। इति गाथार्थ ॥ ८ ॥

तान्येवाह—

गिहिधम्मकहापीई, निंदाऽसवणं च तदणुकंपा य।
सविसेसजाणणिच्छा, चित्तनिवेसो तहिं चेव ॥ ९ ॥

"गिहिधम्म" गाहा व्याख्या—'गृहिधर्मकथाप्रीतिः'

---

१ "अवबोध्य" य।

प्रस्तुतश्रावकानुष्ठानकथने प्रेमेति परमार्थः, सा बहुमानजन्यत्वाद्-बहुमानगमकं लिङ्गम्, एवं सर्वत्र योज्यम् । तथा 'निन्दाऽश्रवणं' प्रक्रमात् श्रावकधर्मनिन्दाया अश्रवणम् । 'च' समुच्चये । 'तद-नुकम्पा' निन्दाप्रवृत्तप्राणिकरुणा, साऽपि बहुमानकार्यमेव; यद्बहु-मानाद्धि तन्निन्दोद्यतान् आपदास्पदं प्रतिपद्यमानोऽनुकम्पते, क्रिय-माणानामनुकम्पास्पदत्वात्; न तु द्वेष्टि, पुरुषार्थानुपयोगात् । एवं बहु-मानकार्यत्वमुत्तरयोरपि द्रष्टव्यम् । 'च' समुच्चये । तथा सविशेषा ज्ञानेच्छा–जिज्ञासा सविशेषज्ञानेच्छा, प्रस्तुतगतेति गम्यते । तथा 'चित्तनिवेशस्तत्रैव' इति चित्तस्य–अन्तःकरणस्य निवेशः–न्यासः 'तत्रैव' प्रस्तुतधर्म एव । इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

विधिपरतालिङ्गान्याह—

गुरुविणओ तह काले, नियए चिइवंदणाइकरणं च ।
उचियासण जुगमरो, सज्झाए सययमुवओगो ॥१०॥

"गुरु" गाहा व्याख्या—गुरवः–आचार्यादयः प्रस्तुतधर्मस्य दातारो वा तेषामुचितप्रतिपत्तिर्गुरुविनयः, स हि सर्वत्र धर्मव्यवहारे क्रियमाणो विधिपरतां गमयति । तथा 'काले निजे चैत्यवन्दना-दिकरणम्' तत्र चैत्यवन्दनाया निजः कालः सन्ध्यात्रयादिलक्षणः । यदुक्तं पूजानुपञ्चेण—"कालो इह विन्नेओ, संझाओ तिन्नि ताव ओहेणं । वित्तिकिरियाअविरुद्धो, अहवा जो जस्स आयरिओ ॥१॥" 'चैत्यवन्दनादेः' इत्यादिशब्दात् प्रस्तुतधर्मश्रवणग्रहणा-देरुचिते काले करणं–विधानम् । चः प्राग्वत् । तथोचितासनं

1 "एव" ब ।

सर्वत्र धर्मश्रवणादौ, छन्दोभङ्गभयादुत्तरेण समस्तनिर्देशः। तथा 'युक्तस्वरः' उचितध्वनिः सर्वत्र चैत्यवन्दनादौ। तथा 'स्वाध्याये' सिद्धान्तप्रसिद्धे 'सततं' सर्वदा 'उपयोगः' उपयुक्तता, सर्वमेतदधिकृतेऽन्यत्र च क्रियमाणं विधिपरतां गमयतीतिविधिपरताऽलिङ्गत्वमस्य द्रष्टव्यम्। इति गाथार्थः ॥ १० ॥

उचितवृत्तिलिङ्गान्याह—

सव्वजणवल्लहत्तं, अगरहियं कम्म धीरया वसणे।
जहसत्ती चागतवा, सुलद्धलक्खत्तणं धम्मे ॥ ११ ॥

"सव्वजण" गाहा व्याख्या—'सर्वजनवल्लभत्वं' सकललोकप्रियत्वम्, तद्धि समुचितप्रवृत्त्यैव निर्वर्तयतीति उचितवृत्तेर्लिङ्गम्। तथा 'अगर्हितं' अनिन्दितं 'कर्म' जीविकालक्षणम्, "तत् संस्कृतात् सिद्धात् साध्यमानाच्च" इति वचनात्सिद्धावस्थाया विवक्षितत्वात् संस्कृतकृत एव सलोपः प्राकृते तु 'कम्म' इति भाव्यम्। तथा 'धीरता' दैन्याद्यभावरूपा 'व्यसने' विपदि। तथा 'यथाशक्ति' शक्त्यनतिक्रमेण प्राकृतत्वात्समासेऽपि दीर्घः। 'त्यागतपसी' दानतपसी "द्विवचनस्य बहुवचनम्" इत्यतो ज्ञेये 'चागतवा' इति भवति। तथा 'सुलब्धलक्ष्यत्वं' परमार्थलक्षकत्वं 'धर्मे' धर्मविषयम्। एतदपि उचितवृत्तिनिमित्तमेव प्राय इति लिङ्गं च सिद्धम्। इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

प्रकृतं निगमयन्नाह—

एएहिं सद्दहिगाहिगम धुव लक्खणेहिं नाऊणं।
गिहिधम्मं गाहिज्जा, सिद्धंतविगाहणा इहरा ॥ १२ ॥

श्रावकधर्मोऽधिकृतः ' द्वादशधा ' द्वादशप्रकारो भवतीत्यध्याहारः । इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

सम्यक्त्वं तावदाह—

तत्थ तिहा सम्मत्तं, खइयं उवसामियं खओवसमं ।
मिच्छत्तपरिखएण होइ तव्वज्जणं नेयं ॥ १४ ॥

" तत्थ ' गाहा व्याख्या — ' तत्र ' श्रावकधर्मे ' त्रिधा ' त्रिप्रकारं सम्यक्त्वं शुभात्मपरिणामविशेषरूपम् । त्रैविध्यमाह— ' क्षायिकं ' क्षयनिष्पन्नम्, तथा ' औपशमिकं ' उपशमनिष्पन्नम्, तथा ' क्षायोपशमिकं ' क्षयोपशमाभ्यां निष्पन्नम् । तत्स्वरूपं सूत्रकृतैवमभ्यधायि [illegible] अणुदिय च [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] श्रावकानुगी, [illegible] अणु [illegible] मीसो ॥ [illegible] ॥ [illegible]

तत्तदभिधानमुखेन तत्रापि चानुचितनिवृत्तिपूर्वकत्वादुचितप्रवृत्तेरनु-चितनिवृत्तिद्वारेण श्रावकस्वरूपमाविर्भावयन्नाह—'मिच्छे' त्यादि। मिथ्यात्वम्—अभिधास्यमानस्वरूपं तत्परित्यागेन—तत्परिहारेण भवति जायते । यद्यपि तत् परमार्थेन कर्मग्रन्थिभिदातः प्रादुरस्ति तथाऽपि तस्यामपि मिथ्यात्वपरिहारादय कारणीभवन्त्येवेति तद्वा-चाभिधानम् । ' तद्वर्जनं ' मिथ्यात्ववर्जनम्, चः पुनःशब्दार्थे, मिथ्यात्ववर्जनं पुन ' एतद् ' वक्ष्यमाणम्, ' एवं ' वा वक्ष्यमाण-प्रकारेण, प्राकृतत्वाच्च " कगच—"इत्यादिसूत्रेण यलोपे समान एव पाठः । इति गाथार्थ ॥ १४ ॥

यदेवाह—

न करेइ सयं मिच्छं, न कारवेइ करंतमवि अण्णं ।
नो अणुजाणइ मणसा, एवं वायाएँ काएणं ॥ १५ ॥

" न करे " इत्यादि व्याख्या—' न करोति स्वयं ' न वि-धत्ते आत्मना ' मिच्छा ' मिथ्यात्वम्, प्राकृतत्वादेवम्, ' न का-रयति ' न प्रयोजको भवति, मिथ्यात्वमित्यनुवर्तते, ' कुर्वन्तमप्य-न्यं ' विदधतमप्यन्यं ' न समनुजानाति ' नानुमन्यते ' मनसा ' मनोयोगेन। ' एवं ' ति कृतकारितानुमतिभिः ' वाचा ' वाग्यो-गेन । ' कायेन ' काययोगेन, एवमित्यनुवर्तते । ततश्च त्रिविधेनापि योगेन त्रिविधमपि कृतादिभेदं मिथ्यात्वं परिहरतीत्यावेदितं भवति। मनःप्रभृतिभिश्च कृतादिरूपमुत्तरत्र स्वयमेवाभिधास्यतीति । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

---

१ " तत्नन्तद्वा " अ। २ " वक्ष्यमाणेन " ब। ३ " ततश्च " अ।

श्रावकधर्मोऽधिकृतः ' द्वादशधा ' द्वादशप्रकारो भवतीत्यध्याहारः। इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

सम्यक्त्वं तावदाह—

तत्थ तिहा सम्मत्तं, खइयं उवसामियं खओवसमं।
मिच्छत्तपरिक्खएणं होइ तव्वज्जणं नेयं ॥ १४ ॥

" तत्थ " गाहा व्याख्या —' तत्र ' श्रावकधर्मे ' त्रिधा ' त्रिप्रकारं 'सम्यक्त्वं' शुभात्मपरिणामविशेषरूपम्। त्रैविध्यमाह— ' क्षायिकं ' क्षयनिष्पन्नम्, तथा ' औपशमिकं ' उपशमनिष्पन्नम्, तथा ' क्षायोपशमिकं ' क्षयोपशमाभ्यां निष्पन्नम्। तत्स्वरूपं सूत्रकृतैवेयमन्यत्रोक्तम्—" मिच्छत्तं जमुइण्णं, तं खीणं अणुइयं च उवसंतं। मीसीभावपरिणयं, वेइज्जंतं खओवसमं ॥ १ ॥ उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं। जो वा अकयतिपुंजो, अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ २ ॥ खीणम्मि उइण्णम्मी, अणुइज्जंते य सेसमिच्छत्ते। अंतोमुहुत्तमेत्तं, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ ३ ॥ ऊसरदेसं दड्ढेल्लयं व विज्झाइ वणदवो पप्प। इय मिच्छत्तस्स अणुदए, उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥ ४ ॥ खीणे दंसणमोहे तिविहम्मि वि भवनियाणभूयम्मि। निप्पच्चवायमउलं, सम्मत्तं खाइयं होइ ॥ ५ ॥ " इह च प्राधान्यात् क्षायिकस्योपन्यासः, अत्र पश्चानुपूर्व्या गाथायां व्यत्ययेन उपन्यासः। वेदकसास्वादनसम्यक्त्वे तु तद्भावान्तर्भावान्न पृथगुक्ते, अत्र सर्वेषां प्रस्तुतत्वात्। तथ [illegible] वर्तते। तत्र [illegible], क्षा-

तस्तदभिधानमुखेन तत्रापि चानुचितनिवृत्तिपूर्वकत्वादुचितप्रवृत्तेरनुचितनिवृत्तिद्वारेण तावत्तत्स्वरूपमाविश्चिकीर्षुराह—'मिच्छे' त्यादि। मिथ्यात्वम्—अभिधास्यमानस्वरूपं तत्परित्यागेन—तत्परिहारेण भवति जायते । यद्यपि तत् परमार्थतः कर्मग्रन्थिभिदातः प्रादुरस्ति तथाऽपि तस्यामपि मिथ्यात्वपरिहारादयः कारणीभवन्त्येवेत्येतद्वाचामिधानम् । 'तद्वर्जनं' मिथ्यात्ववर्जनम्, चः पुनःशब्दार्थे, मिथ्यात्ववर्जनं पुनः 'एतद्' वक्ष्यमाणम्, 'एवं' वा वक्ष्यमाणप्रकारेण, प्राकृतत्वाच्च "कगच—"इत्यादिसूत्रेण यलोपे समान एव पाठः । इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

तदेवाह—

न करेइ सयं मिच्छं, न कारवेई करंतमवि अण्णं ।
नो अणुजाणइ मणसा, एवं वायाएँ काएणं ॥ १५ ॥

"न करे" इत्यादि व्याख्या—'न करोति स्वयं' न विधत्ते आत्मना 'मिच्छा' मिथ्यात्वम्, प्राकृतत्वादेवम्, 'न कारयति' न प्रयोजको भवति, मिथ्यात्वमित्यनुवर्तते, 'कुर्वन्तमप्यन्यं' विदधतमप्यन्यं 'न समनुजानाति' नानुमन्यते 'मनसा' मनोयोगेन। 'एवं' ति कृतकारितानुमतिभिः 'वाचा' वाग्योगेन। 'कायेन' काययोगेन, एवमित्यनुवर्तते । ततश्च त्रिविधेनापि योगेन त्रिविधमपि कृतादिभेदं मिथ्यात्वं परिहरतीत्यावेदितं भवति। मनःप्रभृतिभिश्च कृतादिरूपमुत्तरत्र स्वयमेवाभिधास्यतीति । इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

---

१ "तास्तद्वा" अ। २ "वक्ष्यमाणेन" ब। ३ "अप्य" अ।

[illegible]
निच्छद्मनमोगंगि[illegible], गुणगणाना शोक [illegible]।
[illegible] [illegible] । १६ ॥

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] । [illegible]
[illegible] [illegible]
पुरुषमेव [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] वा [illegible]
[illegible] [illegible] वा [illegible]
वा, [illegible] [illegible] वा [illegible]
[illegible] वा [illegible] वा [illegible] [illegible] वा
[illegible] [illegible]
[illegible] गुणानु[illegible] [illegible]
आह— [illegible] [illegible]
तथागतप्रभृतिषु [illegible] [illegible]
मुक्तिमार्ग[illegible] [illegible] [illegible]
स्तुतिपूजादिव्यापार — [illegible] [illegible]व्यापार इति
समासः । [illegible] [illegible] ॥ १६ ॥
एवं च [illegible] [illegible] प्रवृत्ति

१ [illegible] च ।

सम्यक्त्वं एवं लौकिकदेवेषु सत्प्रवृत्तिर्मिथ्यात्वम् । वन्दनादि-स्वरूपं त्वाह—

वंदणमेवं मल्लाइ पूयणं वत्थमाइ सक्कारो ।
माणसपीई माणो, एमाई सुहुममइगम्मं ॥ १७ ॥

" वंदण " गाहा व्याख्या—वन्दनम्, किम् ? ' एवम् ' अनन्तरोद्दिष्टं प्रशस्तमनोवागादि, " वदि अभिवादनस्तुत्योः " इति धातुपाठात् । ' माल्यादि ' पुष्पदामादि देवतागतम्, किम् ? पूजनं—पूजाशब्दवाच्यम्, आदिशब्दाद् धूपादिग्रह । ' वस्त्रादि ' वसनादि, तद्विषय 'सत्कारः' सत्करणं सत्कार, साध्वर्थसत्शब्द-पूर्वात्करोतेर्घञ् । मनसि भवा मानसी सा चासौ प्रीतिश्च मानस-प्रीतिः, किम् ? ' मान ' सम्मानोऽत्राऽभिप्रेत । ' एवमादि ' एवंविधं वन्दनकरणश्रद्धादि ' सूक्ष्ममतिगम्यं ' निपुणधिषणावबोध्यम्, मिथ्यात्वमिति संबन्ध । इति गाथार्थ ॥ १७ ॥

एवं लौकिकमिथ्यात्वमभिधाय लोकोत्तरमप्येतद्विभागेनाह—

लोगुत्तमदेवम्मि वि, लोइयदेवाण जाणि लिंगाणि ।
इच्छापरिग्गहाईणि तेसिमारोवणं मिच्छा ॥ १८ ॥

" लोगुत्तम " गाहा व्याख्या —' लोकोत्तमदेवे ' अर्हति ' अपिः ' समुच्चये, न केवल लौकिकदेवगतमेव मिथ्यात्वं किन्तु लोकोत्तरदेवेऽपीत्यर्थः । ' लौकिकदेवानां ' प्राक्प्रदर्शितानां 'यानि' कानिचित् ' लिङ्गानि ' इति लिङ्ग्यन्ते रागादिदोषवन्त इति लिङ्गानि—तथाविधान्यत्र रागादिगमकानि तथाविधमनुष्यस्त्रीपरिग्रहवेषादिरूपाणि ।

१ " प्राग्प्रदर्शितानां " ख ।

तान्येवाह—इच्छा—अभिलाषः तस्याः परिग्रहः—आश्रयणं इच्छापरिग्रहः, चार्थे वा समासः, स आदिर्येषां वेषपरिग्रहादीनां तानि । तथाहि लौकिकदेवानां दृश्यन्त एव तथाविधलिङ्गानि, तेषां 'आरोपणं' प्रकल्पनं 'मिथ्या' इति मिथ्यात्वम् । इति गाथार्थः ॥१८॥

एवं देवगतं मिथ्यात्वमभिधाय लिङ्गिगतमाह—

तह अण्णतित्थियाणं, तावससक्काइलिंगधारीणं ।
पुव्वालवणाइ परिचओ य तव्वयणकरणाई ॥ १९ ॥

"तह" गाहा व्याख्या —'तथा' देवोदितप्रकारेण 'अन्यतीर्थिकानां' जैनधर्मबहिर्भूतानाम् । तानेवाह—'तापसशाक्यादिलिङ्गधारिणां' तापसशाक्यादिलिङ्गं धारयन्तीत्येवंशीलास्तापसशाक्यादिलिङ्गधारिणस्तापसादय एव तेषाम्, 'पूर्वालापादि' प्राक्संभाषणादि "पुव्विं अणालत्तेणं" इत्यादिसूत्रप्रदर्शितं, 'परिचयः' संस्तवः, चशब्दस्य तु समुच्चयार्थस्योत्तरत्र सम्बन्धः । तद्वचनकरणादिश्च व्यापारो मिथ्यात्वमिति सम्बन्धः । इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

तथा—

वंदणपूयणसक्कारणाइ सव्वं न कप्पए काउं ।
लोगुत्तमलिंगीण वि, केसिंचेवं जओ भणियं ॥ २० ॥

"वंदण" गाहा व्याख्या 'वन्दनपूजनसत्कारणादि' प्राग् व्याख्यातम्, केवलं सत्कारणं सत्कारणा वा सत्कारशब्दान्तर्वे, इत्यन्यावस्तुत्वात् । तत् 'सर्वं' वन्दनादि मिथ्यात्वमतः न कल्पते न युज्यते 'कर्तुं' विधातुम् । तथा 'लोकोत्तमलिङ्गिनामपि'

रजोहरणादिधारिणामपि ' केषाञ्चित् ' पार्श्वस्थादीनां ' एवं ' अभिहितविधिना न कल्पते । ' यत ' यस्मात् ' भणित ' उक्तमागमे । इति गाथार्थः ॥ २० ॥

यदुक्तं तदाह—

पासत्थोसण्णकुसीलणीयसंसत्तजणमहाछंदं ।
नाऊण तं सुविहिया, सव्वपयत्तेण वज्जंति ॥ २१ ॥

" पासत्थो " गाहा व्याख्या—पार्श्वे ज्ञानादीनां तिष्ठतीति पार्श्वस्थः । तथाऽवसीदति स्म अवसन्न । तथा कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः । तथा नित्यमेकत्र वसनान्नित्य । तथा संसजनात् संसक्त । जनशब्दस्य समूहार्थस्य प्रत्येकमभिसम्बन्ध , पार्श्वस्थजनमित्यादि । तथा यथाच्छन्दो वक्ष्यमाणस्वरूपस्त च, पृथग् निर्देशास्तस्य सविशेषदोषज्ञापनार्थ । ' ज्ञात्वा ' अवबुध्य ' त ' आगमकथितस्वरूपं पार्श्वस्थादिजनं ' सुविहिता ' इति शोभन विहित- अनुष्ठान येषा ते सुविहिताः साधव ' सर्वप्रयत्नेन ' सर्वादरेण ' वर्जयन्ति ' परिहरन्ति वन्दनादिना । इह यद्यपि सुविहिता साधव एव प्रशंसास्तेषां चैव परिहार प्रतिपादितस्तथाऽपि श्रावकाणामपि तद्वन्दनादेर्दोषहेतुत्वेन सुविहितानुसारत एव प्रस्तुतपरिहार प्रोक्त एव प्रतिपत्तव्यः । अत प्रकृतसमर्थनात ऐकात्त मणुप्रवर्तविधौ—" पासत्था ओसण्णा, होंति कुसीला तहेव संसत्ता । समणाए सावगाए य, अवंदणिज्जा जिणमयम्मि ॥ १ ॥ " आगमेऽप्युक्तम्—" पासत्थो ओसण्णो, होइ कुसीलो तहेव संसत्तो । अहछंदो वि य

१ " एव बोक " ब ।

एए, अवंदणिज्जा जिणमयम्मि ॥ १ ॥ " पार्श्वस्थादिस्वरूपं च परिभाषार्हमतो भाष्यादवसेयम्— " सो पासत्थो दुविहो, सव्वे देसे अ होइ नायव्वो । सव्वम्मि नाणदंसणचरणाणं जो उ पासत्थो ॥ १ ॥ देसम्मि उ पासत्थो, सिज्जायरऽभिहडरायपिंडं च । नीयं च अग्गपिंडं, भुंजइ निक्कारणे चेव ॥ २ ॥ कुलनिस्साए विहरइ, ठवणकुलाणि अ अकारणे विसइ । संखडिपलोअणाए, गच्छइ तह संथवं कुणइ ॥ ३ ॥ ओसण्णो वि अ दुविहो, सव्वे देसे अ तत्थ सव्वम्मि । उउबद्धपीढफलओ, ठविअगभोई य नायव्वो ॥ ४ ॥ आवस्सगसज्झाए, पडिलेहणझाणभिक्खऽभत्तट्ठे । आगमणे निग्गमणे, ठाणे अ निसीअण तुअट्टे ॥ ५ ॥ आवस्सगाइयाइं, न करेई अहव हीणमहिआइं । गुरुवयणबलाई तहा, भणिओ एसो उ ओसण्णो ॥ ६ ॥ गोणो जहा वलंतो, भंजइ समिलं तु सो वि एमेव । गुरुवयणं अकरेंतो, बलाइ कुणई च ओसोन्नु ॥ ७ ॥ तिविहो होइ कुसीलो, नाणे तह दंसणे चरित्ते अ । एसो अवंदणिज्जो, पण्णत्तो वीयरागेहिं ॥ ७ ॥ नाणे नाणायारं, जो उ विराहेइ कालमाईयं । दंसणे दंसणायारं, चरणकुसीलो इमो होइ ॥ ९ ॥ कोउयभूईकम्मे, पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी । कक्ककुरुया य लक्खण, उवजीवइ विज्जमंताई ॥ १० ॥ सोहग्गाइनिमित्तं, परेसि ण्हवणाइ कोउयं भणियं । जरिआइ भूइदाणं, भूईकम्मं विणिद्दिट्ठं ॥ ११ ॥ सुविणगविज्जाकहियं, आइंखणिघंटियाइकहियं वा । जं सासइ अन्नेसिं, पसिणापसिणं हवइ एयं ॥ १२ ॥ तीयाइभावकहणं, होइ निमित्तं इमं तु आजीवं । आइ-

गमे—" पासत्थाई वंदमाणस्स, नेव कित्ती न निज्जरा होइ। कायकिलेसं एमेव, कुणाई तह कम्मबंधं च ॥ १ ॥ किइकम्मं च पसंसा, सुहसीलजणम्मि कम्मबंधा य। जे जे पमायठाणा ते ते उववूहिआ होंति ॥ २ ॥ " 'सम्यक्त्वहरं' सम्यग्दर्शननाशि यथाच्छन्दैः। तुर्भिन्नवाक्यतायाम, 'तल्लक्षणं' यथाच्छन्दस्वरूपं 'चः' पुनरर्थे 'एतत्' वक्ष्यमाणमागमे उक्तमिति गम्यते ॥२२॥

उस्सुत्तमायरंतो, उस्सुत्तं चेव पण्णवेमाणो।
एसो उ अहाछंदो, इच्छाछंदो त्ति एगत्था ॥ २३ ॥

" उस्सुत्त " गाहा व्याख्या—सूत्राद्-आगमादतिवृत्तमुत्सूत्रं तदुत्सूत्र 'आचरन्' कुर्वन, 'तत्' उत्सूत्रमेव 'प्रज्ञापयन्' प्ररूपयन, अनेन सविप्रपातिकस्य यथाच्छन्दताव्यवच्छेदमाह। तदुक्तमागमे—' होज्ज हु वसणप्पत्तो, सरीरदोबल्लयाए असमत्थो। चरणकरणे असुद्धे, सुद्धं मग्गं परूवेज्जा ॥ १ ॥ ओसन्नो वि विहारे, कम्मं सोहेइ सुलहबोही उ। चरणकरणं विसुद्धं, उववूहेंतो परूवेंतो ॥ २ ॥ " इत्यादि। 'एषः' अनन्तरोदितरूपः, 'तुः' पुनरर्थे, 'यथाच्छन्दः' यथा—येन प्रकारेणाऽऽगमानानुपातिलेव च्छन्दोऽस्य यथाच्छन्द इति। 'इच्छाच्छन्द इति' इच्छया च्छन्दोऽस्य स तथैकार्थम्। तथाह्यय युक्त्यागमानपेक्षं " हरितोपरिवर्तिडगलकग्रहणमेकवस्त्रोपरि शेषवस्त्रादिप्रत्युपेक्षणं कर्तव्यम् " इत्यादिरूपा वक्ष्यमाणा च प्ररूपणामागमानुपातिनीमेवाह। इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

उत्सूत्रपद व्याख्यातुमाह—

भवति तं जानीहि यथाच्छन्दम्, अयमपि यथाच्छन्द इत्यर्थः ॥२५॥

उत्सूत्रं दिङ्मात्रेणोदाहरणीकुर्वन्निदमाह—

उस्सुत्तं पुण एत्थं, थावरपाओगकूवकरणाई ।
उब्भूडगकरउप्पा–यणाइ धम्माहिगारम्मि ॥ २६ ॥

" उस्सुत्तं " गाहा व्याख्या—उत्सूत्रं पुनरत्रैवंरूपम्, तद्यथा—' स्थावरप्रायोगकूपकरणादि ' इति स्थावरं–गृहम्, प्रयोगे भवं प्रायोग्ये वा भवं प्रायोगं प्रायोग्यं वा–तथाविधवृद्धिप्रयुक्तं धान्यादि, कूपकरणं–कूपखननम्, आदिशब्दाद्वाटिकादिपरिग्रहः । तथाऽद्भुतिकः—अभिनवोऽपूर्वः करः–उत्पन्नद्रव्यविभागग्रहणलक्षणः तस्योत्पादनं–प्रवर्तनम्, आदिशब्दादेवंप्रायं अन्यदप्यागमनिषिद्धं यतेश्चैत्यप्रयोजनचिन्तनादि ' धर्माधिकारे ' धर्मप्रयोजनाचिन्तायाम् । इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

एमाइ बहुविगप्पं, उस्सुत्तं आयरंति सयमेव ।
अन्नेसि पएणवेंति य, सिच्छाए जे अहाछंदा ॥ २७ ॥

" एमाइ " गाहा व्याख्या—' एवमादि ' इति " कगचज " इत्यादिना वलोपे सन्धौ चैवं भवति, प्रोक्तप्रायमन्यदपि द्रष्टव्यमित्यर्थः । यथा—" चोएइ चेइयाणं, खेत्तहिरण्णाइगामगावाई । लग्गंतस्स उ जइणो, तिगरणसुद्धी कहं ण भवे ? ॥ १॥" इति पूर्वपक्षमात्रदर्शनादेव केचिद् यतेश्चैत्यसंबन्धिक्षेत्रादिचिन्तनचैत्यस्वीकरणादौ धर्ममवधारयन्ति, सूत्राननुपाति चैतत् । यत एवमत्रोत्तरमन्यः—" भण्णइ एत्थ विभासा, जो एयाइं सयं विमग्गेज्जा । न हु होइ तस्स सुद्धी, अह कोइ हरेज्ज एयाइं ॥ १ ॥

भवति तं जानीहि यथाच्छन्दम्, अयमपि यथाच्छन्द इत्यर्थः॥२५॥

उत्सूत्रं दिङ्मात्रेणोदाहरणीकुर्वन्निदमाह—

उस्सुत्तं पुण एत्थं, थावरपाओगकूवकरणाई।
उब्भूइगकरउप्पा–यणाइ धम्माहिगारम्मि ॥ २६ ॥

" उस्सुत्तं " गाहा व्याख्या—उत्सूत्रं पुनरत्रैवंरूपम्, तद्यथा—' स्थावरप्रायोगकूपकरणादि ' इति स्थावरं–गृहम्, प्रयोगे भवं प्रायोगं वा भवं प्रायोगं प्रायोग्यं वा–तथाविधवृद्धिप्रयुक्तं धान्यादि, कूपकरणं–कूपखननम्, आदिशब्दाद्वाटिकादिपरिग्रहः। तथाऽद्भुतिक —अभिनवोऽपूर्वं करः–उत्पन्नद्रव्यविभागग्रहणलक्षणः तस्योत्पादनं–प्रवर्तनम्, आदिशब्दादेवंप्रायं अन्यदप्यागमनिषिद्धं यतेश्चैत्यप्रयोजनचिन्तनादि ' धर्माधिकारे ' धर्मप्रयोजनाचिन्तायाम्। इति गाथार्थः ॥ २६ ॥

एमाइ बहुविगप्पं, उस्सुत्तं आयरंति सयमेव।
अन्नेसि पएणवेंति य, सिच्छाए जे अहाछंदा ॥ २७ ॥

" एमाइ " गाहा व्याख्या– ' एवमादि ' इति " कगचज " इत्यादिना वलोपे सन्धौ चैवं भवति, प्रोक्तप्रायमन्यदपि द्रष्टव्यमित्यर्थः। यथा—" चोएइ चेइयाणं, खेत्तहिरण्णाइगामगावाई। लग्गंतस्स उ जइणो, तिगरणसुद्धी कहं णु भवे ? ॥ १॥" इति पूर्वपक्षमात्रदर्शनादेव केचिद् यतेश्चैत्यसंबन्धिक्षेत्रादिचिन्तनचैत्यस्वीकरणादौ धर्ममवधारयन्ति, सूत्रानुपाति चैतत्। यत एवमत्रोत्तरमस्य —" भएणइ एत्थ विभासा, जो एयाइं सयं विमग्गेज्जा। न हु होइ तस्स सुद्धी, अह कोइ हरेज्ज एयाइं ॥ १ ॥

मंतस्सेएसुं, वसहीए मग्गणा होइ ॥ १ ॥ " एवं यथाच्छन्दानां सर्वथा प्रत्यासत्तेः परिहारमभिधायागत्याप्रत्यासत्तिसंभवेऽभिहितम्। " एमेव अहाछंदे, पडिहणणा झाए अज्झयणे कण्णा। ठाणट्ठिओ निसामे सुवणाहरणाइगहिएणं ॥ १ ॥ " ततश्च यथाकथञ्चिद् यथाच्छन्दवचनाश्रवणमभिहितम् ॥ २८ ॥

इदमेवाह—

इहरा ठएइ कण्णे, तस्सवणा मिच्छमेइ साहु वि ।
अचलो किमु जो सड्ढो, जीवाजीवाइअणभिण्णो ॥ २९ ॥

" इहरा " गाहा व्याख्या—' इतरथा ' तत्कथाप्रतिघातशक्तौ तथाविधवचनपाटवाभावादिनाऽसत्यां किम् ? ' स्थगयति ' करादिना पिधत्ते ' कर्णौ ' श्रुती तद्वचनश्रवणपरिपन्थितया, उपलक्षणं चैतत्, उचितागमगदितानामध्ययनादीनां तत्कथाविघातहेतूनाम्। किमर्थमेवमसौ करोति ? इत्याह – ' तच्छ्रवणात् ' यथाच्छन्दवचनश्रवणात् ' मिथ्यात्वमेति ' विपर्ययं याति ' साधुरपि ' संभवद्विशेषश्रुतो यतिरपि यथाच्छन्ददेशनया विपरिणम्यते, किं पुनः श्रावकः ? इत्यपिशब्दार्थः। तथा चाह ' अचल ' तथाविधागमाभ्यासरहितत्वेन सन्मार्गे [illegible] उत्तरदानादावसमर्थः ' किं पुन ' किमङ्ग पुनः [illegible] ' अज्ञातागम श्रावकः ', स तु सुतरां विपरिणमत। [illegible] [illegible] तथाविधागमाभ्यासरहितत्वादित्यभिप्राय। इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

कथं विपरिणमति ? इत्याह

वयणाविसंवायाओ, उप्पज्जइ संसओ फुडं जं से ।
तम्हा समयाययणं, मिच्छं मिच्छत्तहेऊ वि ॥ ३० ॥

"वयण" गाहा व्याख्या—वचनयोः—सन्मार्गप्रकाशका-न्यथाप्रकाशकयोर्व्याख्यायमानयोर्विसंवादात्—परस्परमघटमानत्वलक्षणात् 'उ-त्पद्यते संशयः' संभवति संदेहः-किं तत्सत्यमिदं वा ? इत्यादि-रूपः 'स्फुटं' प्रकटम्, संशयकारणस्य [1]प्रबलत्वात्प्रकटत्वं संश-यस्येति स्फुटार्थः। 'यत्' यस्मात् सन्मार्गसंप्रीतेर्निबन्धनं 'से' एतस्य 'तत्' तस्माद् यथाच्छन्दवन्दनादि निषेध्यतया प्रकृतम्, 'तत्' वा यथाच्छन्दवसनस्थानादि, किम् ? 'अनायतनं' आ-गमपरिभावितमशुद्धिस्थानम्। तदुक्तं तत्र—"सावज्जमणाययणं, असोहिठाणं कुसीलसंसग्गी। एगट्ठा हुंति पया, विवरीआ चेव आययणे ॥ १ ॥" ननु कथमिदं लौकिकदेववन्दनादि यथाच्छ-न्दवन्दनादयमानं मिथ्यात्वम् ? यावता विपर्यस्ताध्यवसायरूपमे-व मिथ्यात्वमागमेऽभिहितम्, अतः कथं मिथ्यात्ववर्जनावसरे प-र्यायतयाऽभिधानमस्य ? इत्याह—'मिच्छं' इत्यादि। मिथ्यात्वमत्र मिथ्याहेतुरूपमप्यभिप्रेतं हेतुफलभावेन, यथा "तन्दुलान् वर्षति पर्जन्यः" इति; विपर्यस्तपरिणामकारि मिथ्यात्वनिबन्धनं चैतद्व-न्दनादि, तेन तत्कार्यरूपं मिथ्यात्वं परिहारयता तद्धेतुरपि परि-हार्य एवोच्यते; नहि हेतुविनाशं विना फलविनाशः, अविकल-कारणसद्भावेऽवश्यंभावित्वात् फलस्य; अन्यथा हेतुफलभाव एव न

१ "प्रबलत्वात् प्रा०" ब।

भवेन । अलमतिप्रसङ्गेन । स्थितमेतत्—मिथ्यात्वहेतुरपि मिथ्यात्वम्, अतस्तत् परिहार्यम् । इति गाथार्थ ॥ ३० ॥

प्रस्तुतनिगमनायाह—

इय सपरपक्खविसयं, सकारणं जाणिऊण मिच्छत्तं ।
पच्चक्खिय तिह तिविहेण पालणाभावणा एवं ॥ ३१ ॥

" इय " गाहा व्याख्या—इतिशब्द एवंप्रकारार्थः । एवंप्रकार मिथ्यात्वं ज्ञात्वेति योग । इह च " तेरितेर्याक्यादौ " इति इतेरितोऽयादेशो " कगचज " इत्यादिना तलोपे सत्येवं पाठः । ' स्वपरपक्षविषय ' प्रदर्शितविभागेन लोकलोकोत्तराश्रयमित्यर्थ. । ' सकारण ' सह कारणेन ' मिथ्यात्व ' हेतुरूपमपि प्रदर्शितं ज्ञात्वेत्यर्थ । ' प्रत्याख्याय ' परिहारेणाङ्गीकृत्य ' त्रिधा ' कृतकारितानुमोदनै ' त्रिविधेन ' मनसा वाचा कायेन तथैव पालयेद् इत्युत्तरक्रियाध्यार. ' पच्चक्खइ ' इति तु पाठे इयमेवोत्तरक्रिया। पालनाभावना त्रिधा त्रिविधेन मिथ्यात्वपरिहारानिर्वाहणपरमार्थ इत्यर्थ । ' एवं ' अभिधास्यमानप्रकारा । इति गाथार्थः॥३१॥

तामेव भावनामाह—

एयं अणंतरुत्तं, मिच्छं मणसा न चिंतइ करेमि ।
सयमेसो य करेऊ. अएणेण कए वि सुट्ठु कयं ॥ ३२ ॥

" एयं " गाहा व्याख्या—एतदनन्तरोक्तं ' मिथ्यात्वं ' लौकिकदेववन्दनादिकं ' मनसा ' चेतसा ' न चिन्तयति ' नाभिसंधत्ते, यथा करोम्यहमिदं मिथ्यात्वं ' स्वयं ' आत्मना, कृत-

निन्दे मनसा, तथ वा करोमीति न करोमि, अन्येन कृते वा तुष्ट-
कुर्वन्तीति कायसम्बन्धमनुमोदनम् । इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

तथा वाचा त्रिविधमाह —

एवं वाया न भणइ, करेमि सावज्जं च न भणइ करेमि ।
अवयवं न वाणिइ, न कुणइ सयमेव कारवेइ ॥ २३ ॥

“ एवं ” गाहा व्याख्या — ‘ एवं ’ करोमीत्यादि वाचा न भण-
ति, तथ करोम्यहं मिथ्यात्वम् । अन्यं न भाषति, यथा कुरु त्व-
म् । अन्यकृतं न प्रशंसति, यथा शोभनमिदं कृतम् । कायेनाप्येवं —
न करोति स्वयमेव कायेन । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

कायसंगमुद्देसाइणाइं न य कारवेइ कायेणं ।
न करेइ अक्खपदं, दोसिदयलिंगियाइणिइ ॥ २४ ॥

“ कर ” गाहा व्याख्या ‘ कायसंगमुद्देसादिति ’ का-
यव्यापाररूपैः प्रदर्शितैः नो कारयति, मिथ्यात्वमिति सर्वत्र सम्ब-
न्धः ‘ कायेन ’ परेण । अन्यकृतं न प्रशंसति ‘ दोसिदयलिंगिता-
दिवेषादि ’ प्रदर्शितैरेव । इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

एवं त्रिधा त्रिविधेन मिथ्यात्वप्रतिक्रमणं आवश्यकस्य प्रतिपादिते
सम्यक्त्वादिवत् त्रिधा त्रिविधेन विरतिसम्भावनया वदाचित-
ो ब्रूयात्, यथा—

आह तिविहाणुमई जं, संवासुवभोगपडिसुणणभेया ।
गिहिणो य गयावासो, पडुमिच्छादिट्ठिमज्झम्मि ॥ २५ ॥

“ आह ” गाहा व्याख्या—‘ आह ’ परो ब्रूते ‘ त्रिधा ’
त्रिप्रकारा ‘ अनुमतिः ’ अनुमोदनरूपा ‘ यत् ’ यस्मात् । त्रैवि-

ध्यमेवाह—संवासः-मिथ्यादृष्टिभिः सहैकत्रवासः, उपभोगः-त-त्कृतोपजीवनम्, प्रतिभवणं—तत्कुर्वतः कुर्वित्यादिना प्रवर्तनम्, तानि भेदा यस्याः सा तथा, तद्भेदादिति वा । ' गृहिणश्च सदावासः ' प्रकृतश्रावकस्य च नित्यं निवसनं संभवेन ' बहुमिथ्यादृष्टिमध्ये ' मिथ्यादृष्टीनां बहुत्वादित्यभिप्रायः । इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

एवं च—

ता कह संवासाणुमइवज्जणं संभवइ सुणसु एत्थं ।
न हु जिणमयम्मि संवासमित्तओ अणुमई इट्ठा ॥ ३६ ॥

" ता कह " गाहा व्याख्या—' तत् ' तस्मात् ' कथं ' केन प्रकारेण संवासानुमतेः—संवासवशागतमिथ्यात्वानुमोदनस्य वर्जनं—परिहारः ' संभवति ' समस्ति ? इत्येवं परेणोक्ते सत्याह सूरिः—' शृणु ' आकर्णय ' अत्र ' मिथ्यात्वे; अन्यत्र त्वाधा-कर्मारम्भादौ " पडिसेवण पडिसुणणा, संवासणुमोअणा य च-उरो " इत्यादिवचनैर्व्यक्तैवानुमतिः संवासनिबन्धनाऽभिहितेत्यभि-प्रायः; ' न हु ' नैव ' जिनमते ' अर्हच्छासने ' संवासमात्रात् ' मिथ्यादृष्टिभिः सहैकत्रवसनादेवेत्यर्थः, ' अनुमतिः ' अनुमोदना ' इष्टा ' अभिप्रेता आगमज्ञैरिति गम्यते । इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

विपक्षे बाधकमाह—

आरंभे विव मिच्छे, सव्वेसिं सव्वहिं अइपसंगो ।
को पुण एत्थ विसेसो, भणइ इणमो निसामेहि ॥ ३७ ॥

" आरंभे विव " गाहा व्याख्या—' आरम्भे ' पृथिव्या-द्युपमर्दनलक्षणे, " पिवमिववविव वा इवार्थे " इतीवार्थे विकारेराः ।

एवं सामान्येनानुमतिस्वरूपमभिधाय साम्प्रतं प्रकृतमारम्भानुमत्या मिथ्यात्वानुमतेर्वैसदृश्यमभिधातुं संवासादारम्भानुमतिमाह—

जह राया सिट्ठजणो, कलजीवी पगइ अंतवासी य।
सव्वे मन्नंतेवं, वसाम अन्नोन्नसंगहिया ॥ ३९ ॥

" जह " गाहा व्याख्या—' यथा ' इत्युदाहरणोपन्यासे, निवासायातस्य मिथ्यात्वस्यानुमतेरिदमुदाहरणमित्यर्थः । ' राजा ' नृपतिः, ' शिष्टजन ' अमात्यादिः, श्रेष्ठिजन इति क्वचित् पाठः, 'कलाजीविन.' वणिगादयः, " ह्रस्वदीर्घा मिथः " इति ह्रस्वत्वं कलाशब्दस्य, 'प्रकृतय ' मालाकाराद्याः, 'अन्तवासिन.' जनङ्गमादयः । ' च ' समुच्चये । ' सर्वे ' प्रागुक्ताः ' मन्यन्ते ' बुध्यन्ते ' एवं ' अभिधास्यमानस्वरूपम्, यथा वसामो वयमत्र ' अन्योन्यसंगृहिका ' परस्परोपकारवन्त इत्यर्थः, ' अन्योन्यसङ्गहिता वा' अन्योन्यसङ्गं—परस्परसंबन्धं हिताः—गतास्तेन वा हिताः—उपकारिण इत्यर्थ । ते एवंविधा वसाम इत्येवं मन्यन्ते । इति गाथार्थः ॥३९॥

तथा—

करदाणेण य सव्वे, अन्नोन्नुवगारिणो फुडं चेय।
राया जाणवयाई, सिप्पकलाजीवणेणं च ॥ ४० ॥

" कर " गाहा व्याख्या—' करदानेन ' आभाव्यद्रव्यप्रवेशरूपेणामात्यादयः, चशब्दात् तद्ग्रहणेन राजादय. ' अन्योन्योपकारिणः ' परस्परोपष्टम्भहेतवः ' स्फुटं ' प्रकटम्, ' चेअ ' त्ति " चिअचेय एवार्थे " इत्येवार्थे चेयनिपातः । राजादयः पालकाः

अनवस्थादि [illegible] , मिथ्यात्वमार्गविवर्धनं चोपचारित्वं स्फुटमेव । इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

प्रकृत निगमयन्नाह

इय आरंभे सुमहा किरियामार्गागमिय ज्ञमहा ।
मिच्छ पुण भावओ ता पुण भावा न परजोगेमो ॥४१॥

' इय [illegible] [illegible] [illegible] सुमाने महा- [illegible] [illegible] [illegible] ' क्रिया- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] चारेण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] क्रियामा- [illegible] [illegible] । तन्वेव मि- थ्यात्व [illegible] [illegible] [illegible] मिथ्यात्व पुनर्भावकृतम् ' मिथ्यात्व [illegible] [illegible] विपर्यस्ताध्यवसा- यरूपत्वात्तस्य पुनः [illegible] [illegible] [illegible] वैशिष्ट्यमाह, तत्का- विम् ? ' स पुनर्भाव मिथ्यात्वरूप ' न परजनित ' न सहृदा- दिनिष्पादित यद्यपि भावकारादिनोपद्यमाना मिथ्यादृष्टिर्लौ- किकदेवबन्दनादि मिथ्यात्व निर्वर्तयति तथापि न तस्य तत्रानु- मतिः, अध्यवसायादेव मिथ्यात्वात् तस्य चोपगम्य कृत स्याद् यतस्तौ व्यवहारानुकूल्यव्यापारित्वेन विकल्पमुत्पादयेत ' यदुत मामेवं मिथ्यात्वे प्रवर्तमानमनुमन्यते एष ' इत्यभिप्राय । इति गाथार्थः ॥४१॥

प्रसाधितमर्थं निगमयति

एवं संवासकओ मिच्छत्तेऽणुमइसंभवो नत्थि ।
अह तत्थ वि इच्छिज्जइ, ता सम्मत्ते वि सो होइ ॥ ४२ ॥

" एवं " गाहा व्याख्या—' एवं ' उक्तनीत्या ' संवासकृतः ' सहवासनिमित्त मिथ्यात्वे अनुमतेः—परेणाऽऽसञ्जितायाः संभव –प्रसङ्गः ' नास्ति ' न विद्यते । तदभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गं बाधकमाह —' अथ तत्रापि इष्यते ' यदि संवासेऽप्यधिकृता अनुमतिरभ्युपगम्यत इत्यर्थः, ततश्च ' सम्यक्त्वेऽपि ' मोक्षवृक्षमूलकल्पे ' स ' संवासमात्रप्रापितानुमतिसंभवः ' भवेत ' जायेत भवदभिप्रायेण । इति गाथार्थ ॥ ४२ ॥

पराभिप्रायमेवाह —

अह मन्नसि होइ च्चिय, कह न अभव्वाणमणुमई सम्मे ।
सिय तेसु वि को दोसो, मोक्खपसंगाइबहुदोसा ॥ ४३ ॥

" अह " गाहा व्याख्या—' अथ मन्यसे भवत्येव ' इति यदि बुध्यसे संवासमात्रादेवानुमतिरारम्भादाविव सम्यक्त्वेऽपि भवत्येवेत्यर्थ, ततश्च ' कथ ' केन प्रकारेण " मांसादिषु च " इत्यनुस्वारलोपः, ' न ' इति निषेधे ' अभव्यानां ' मुक्तिगमनायोग्यानां ' अनुमतिः ' संवासनिमित्तेति प्रकृतम् । ' सम्मे ' इति सम्यक्त्वे, एवं ह्यभव्यानां सम्यक्त्वानुमतिरपि स्यादित्यर्थः । स्यान् मन्यसे ' तेष्वपि ' अभव्येषु ' को दोषः ? ' किं दूषणं स्यात् ? अत्रोच्यते—मोक्षप्रसङ्गादयो बहवो दोषा, एवं हि मोक्षवृक्षावन्ध्यबीजसम्यक्त्वलाभसंभवेनाभव्यानामपि मोक्षगमनपक्षोत्तर(प्रातु)-

१ " ति प्रकृत प्रकृतम् " ख । २ " सम्यक्त्वेऽपि " ख ।

विराधनोत्पादाच्च मिथ्यात्वनिषिद्धा भूतो भावा संभवन्तीति भावः । इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

एवं सम्यक्त्वप्रतिपत्तिक्रमप्रस्तावात् मिथ्यात्वनिवृत्तिं त्रिविध त्रिविधेनाभिधाय निगमयति

इय मिच्छाओ विरमिय, सम्मं उवगम्म भणइ गुरुपुरओ ।
अरहंतो निस्संगो मम देवो दक्खिणा साहू ॥ ४४ ॥

'इय' [illegible] 'मिच्छाओ' मिथ्यात्वात् इति प्रदर्शितनीत्या त्रिविध त्रिविधेन [illegible] 'विरम्य' विरम्य-[illegible] [illegible] [illegible] आगमाभिहितेन [illegible]-विधिना [illegible] [illegible] 'भणति' प्रतिजानीते 'गुरुपुरतः' [illegible] । [illegible] तथाह 'अर्हन्' इत्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजाम् [illegible] , "[illegible] [illegible]" इति [illegible] । किंविशिष्टः ? इत्याह 'निस्सङ्ग' निर्गता बाह्याभ्यन्तरा [illegible] सङ्गा [illegible] निस्सङ्गः, प्रतिकृति प्रवचनादिप्रतीयमानाशेषरागादिपरिग्रहदोषविग्रहः, तदुक्तम् "इह हि [illegible] गुरुमूर्तयो, निपुण-[illegible] [illegible] [illegible] । तव पुनरिय [illegible] ननु [illegible], प्रशमभुजामिव स्वामिन्! सत्य प्रवक्ति तदत्ययम् ॥ १ ॥ य इह गदितः [illegible] [illegible], अपि जिन! अर्हन्तथा [illegible] कथ विल [illegible] ? । तव नु निखिलं बाह्यान्तः-स्थं परिग्रहमुज्झतो, मुनिवर! भवेद् युक्त्या युक्तं तदेतदबाधितम् ॥ २ ॥" इत्यादि । 'मम' इत्यात्मनिर्देशे 'देवः' मोक्षाथा-

घनीया देवतेत्यर्थः । ' दक्षिणा ' दक्षिणार्हाः पूज्या गुरव इत्यर्थः, ' माधवः ' यतयः । इति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

सम्यक्त्वाभ्युपगमानन्तरं यदस्य पालनीयं तदाह—

अह सो सम्मद्दिट्ठी, संपुन्नं भावचरणमिच्छंतो ।
पालेइ दंसणायारमट्ठहा सो पुण इमो त्ति ॥ ४५ ॥

" अह " गाहा व्याख्या—' अथ ' सम्यक्त्वप्रतिपत्त्यनन्तरं ' सः ' उक्तस्वरूपः ' सम्यग्दृष्टिः ' अविपर्यस्तदृष्टिः ' संपूर्णम् ' अखण्ड ' भावचरण ' कर्मक्षयोपशमादिनिबन्धनं तात्त्विकं चारित्रं ' इच्छन ' अभिलषन ' पालयति ' सम्यगासेवते ' दर्शनाचारं ' अविपर्यस्तप्रतिपत्तिनिमित्तमनुष्ठानं ' अष्टधा ' अष्टप्रकारम् । ' स पुनः ' स तु दर्शनाचारः ' अयं इति ' वक्ष्यमाणः । नहि दर्शनशुद्धिं विना कष्टक्रियावतोऽपि च तत्फलोदय इत्यभिप्रायः । तदुक्तम्—" कुणमाणो वि अ किरिअं, परिच्चयंतो वि सयणधणभोगे । देंतो वि दुहस्स उरं, न जिणइ अंधो पराणीअं ॥ १ ॥ कुणमाणो वि निविर्त्ति, परिच्चयंतो वि सयणधणभोगे । देंतो वि दुहस्स उरं, मिच्छद्दिट्ठी न सिज्झइ उ ॥ २ ॥ तम्हा कम्माणीयं, जेउमणो दंसणम्मि पयएज्जा । दंसणवओ हि सहलाणि होंति तवनाणचरणाणि ॥३॥ " इत्यादि । इति गाथार्थः ॥४५॥

दर्शनाचारमेवाष्टधोद्दिष्टं निर्दिशति—

निस्संकिय निक्कंखिय, निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य ।
उववूहथिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ठ ॥ ४६ ॥

" निस्संकिय " गाहा व्याख्या—' निःशङ्कितः ' निर्गत-

शङ्को जीवादिषु । ' निष्काङ्क्षितः ' निर्गताऽऽकाङ्क्षोऽन्यदर्शनार्थिकमतेषु । ' निर्विचिकित्सः ' निःसंदिग्धोऽनुष्ठानफलं प्रति । ' अमूढदृष्टिः ' कुतीर्थिकविभवादिदर्शनैः । ' च ' समुच्चये । एवं गुणगुणिनोः कथञ्चिदभेदादेतदद्वारेण दर्शनाचारमभिदधता तद्दर्शनाचारमुखेन चत्वारो उक्ताः । अतस्तु ततो भेदेनाऽऽह — उपबृंहणमुपबृंहा गुणवत्स्तुतिरूपा, स्थिरीकरणं धर्मे चलाचलस्य स्थिरत्वापादनलक्षणं तत्र, समाहारद्वन्द्वात्मसमस्यैकवचनम्, तद्विषयो दर्शनाचारः, प्राकृतत्वात् प्रथमान्तो वा । तथा वात्सल्यं वत्सलभावः — साधर्मिकाणामाहारादिभिरुपष्टम्भकरणमित्यर्थः, तथा प्रकर्षेण भावना जिनशासनमाहात्म्याऽभिव्यक्तिकरणरूपा तत्र शेषं पूर्ववत् । ' अष्टौ ' अमी दर्शनाचारा इति गाथाक्षरार्थः । भावार्थं स्वयमेव ग्रन्थकृदभिधास्यति ॥ ४६ ॥

तत्र तावन्निःशङ्कितादीनां दर्शनाचाराणां येषां यथा स्वरूपमवगमस्तन्निरभिधानाय तेषां तथाऽऽह —

निस्संकियाइरूवं, विपक्खच्चाएण होइ संमत्ति ।
तेसिं विवक्खसरूवं, भणइ समासेण नियरूवं ॥ ४७ ॥

" निस्संकिअ " गाहा व्याख्या — ' निःशङ्कितादिस्वरूपं ' निःशङ्कितादीनां दर्शनाचाराणां स्वरूपं स्वलक्षणं तत् ' विपक्षत्यागेन ' शङ्कादिरूपप्रतिपक्षपरिहारेण ' भवति ' जायते ' सम्यक्त्वम् ' निःशङ्कित-निष्काङ्क्षित-निर्विचिकित्सा-अमूढदृष्टिरूपदर्शनाचाररूपम् । तेषामत्र विपक्षता ' विपक्षस्वरूपं ' शङ्कादिरूपं समासेन ' भण्यते ' प्रतिपाद्यते । ' तेषां ' पूर्वोक्तानां ' निजरूपं ' आत्मस्वरूपमेव । इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

तदेयाह—

संसयकरणं संका, कंखा अन्नोन्नदंसणग्गाहो ।
संतम्मि वि वितिगिच्छा, सिज्झेज्ज न मे अयं अट्ठो ॥४८॥

'संसय' गाहा व्याख्या—'संशयकरणं शङ्का' भगवदर्हत्प्रणीतेषु पदार्थेषु धर्माधर्माकाशादिष्वत्यन्तगहनेषु मतिमान्द्यादिभ्योऽनवधार्यमाणेषु संशय इत्यर्थः, किमेवं स्यात्? नैवम् इति; इयं तु वक्ष्यमाणप्रकाराभ्या द्विधा । काङ्क्षा 'अन्योन्यदर्शनग्राहः' अपरापरदर्शनाभिलाषः, तथैवेयमपि द्विधा । 'सत्यपि विचिकित्सा' सिध्येन्न मेऽयमर्थ इति । अयमत्र भावार्थः—'विचिकित्सा' मतिविभ्रमो युक्त्याऽऽगमोपपन्नेष्वप्यर्थेषु फल प्रति सम्मोहः, किमस्य महतस्तपःक्लेशायासस्य सिकताकवलचर्वणप्रायस्य कनकावल्यादेरायत्यां मम फलं भविष्यति? किं वा न? इति, उभयथा हि क्रियाः फलवत्यो निष्फलाश्च दृश्यन्ते कृषीवलादीनाम् । न चेयं शङ्कातो न भिद्यते इत्याशङ्कनीयम्, शङ्का हि सकलासकलभाक्त्वेन द्रव्यगुणविषया, इयं तु क्रियाविषयैव, तत्त्वतस्तु सर्वेऽप्येते प्रायशो मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो जीवपरिणामविशेषाः सम्यक्त्वातिचारा उच्यन्ते; नात्रैवमन्तर्भावादिनाऽतिसूक्ष्मेक्षिका कर्तव्या, श्रद्धालुज्ञापनद्वारेण तथाविधविनेयोपकारस्य ग्रन्थकृता चिकीर्षितत्वात् । कृतं प्रसङ्गेन । इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

विचिकित्सास्थाने पाठान्तरेण प्राकृतत्वादर्थान्तरेण वाऽन्यथाऽयेनामाह—

१ "-पन्नेष्वर्थे" अ । २ "उभयेद" च ।

विउगुच्छ त्ति य गरहा, सा पुण आहारमोयमसिणाई ।
संका दुविहा देसे, सव्वम्मि य तत्थिमा देसे ॥ ४६ ॥

" विउ " गाहा व्याख्या—' विउगुच्छ त्ति य ' इति विद्वांसः—साधवः तेषां जुगुप्सा—निन्दा विद्वज्जुगुप्सा ' इति वा ' इति प्रकारान्तरसूचनम् । तत्र जुगुप्सार्थमाह—गर्हणं ' गर्हा ' जुगुप्साऽत्र, ' सा पुनः ' गर्हा तु किंरूपा ? इत्याह—'आहारमोकाऽस्नानादीनि' आहारः—पात्रादिभोजनरूपः, मोकः—कायिकव्यापारो यतिजनप्रतीतप्रक्रियया, मकारस्तु प्राकृतानुरोधात्, अस्नानं—सर्वदा देहमलाऽक्षालनरूपम्, आदिशब्दाच्छौचादि च मुनिजनोचितमितपानीयादिना; कश्चिददृष्टशास्त्रपरमार्थत्वेन शिष्टसम्मतशौचव्यवहारातीतयुचिपोद्गतामहेण ध्याऽऽहारादिविषया गर्हा करोतीत्यर्थः । साम्प्रतं शङ्काभेदानाह—' सङ्का ' इत्यादि । ' शङ्का ' उक्तस्वरूपा ' द्विविधा' द्विप्रकारा, कथम् ? ' देशे ' प्रतिनियतविषया, 'सर्वस्मिश्च' निःशेषविषया च । तत्र ' इय ' वक्ष्यमाणा देशे । इति गाथार्थः ॥४६॥

तामेवोदाहरणेनोपदर्शयन्नाह—

तुल्ले जीवत्ते कह, एगे भव्वाऽवरे अभव्व त्ति ।
अहवेगाणुगुणे, रोसपएसे कहं अणो ॥ ५० ॥

" तुल्ले " गाहा व्याख्या—' तुल्ये ' समाने ' जीवत्वे ' उपयोगलक्षणत्वेन ' एके ' केचिद् ऋषभादयः 'भव्याः' मुक्तिगामिनः, ' अपरे ' अन्येऽङ्गारमर्दकादयः ' अभव्याः ' सदा भवावस्थिताः; समाने हि जीवत्वे किं निबन्धनमेषामनादिभव्यत्वं अन्येषां त्वभव्यत्वम् ?, प्रतिनियतवस्तुनिर्मितं हि धर्मादेः प्रतिमादियोग्यत्वा-

योग्यत्वं दृष्टमिति हृदयम् । इह चैवं नास्त्येव वस्तुतः शङ्कावकाशः, यतः स्वहेतुपरम्पराप्रापितमेव तेषां तत्त्वम्; न हि भावाः प्रतिनियतहेतुपरम्पराप्रापितं प्रतिनियतमात्मरूपमापन्नाः पर्यनुयोगार्हा भवन्ति । तथा तुल्ये वस्तुत्वे मूर्ताः परमाणुप्रभृतयः अमूर्ता ज्ञानादय इति कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् ? वस्तुस्वभावत्वादस्य । तदुक्तम्— " अग्निर्दहति नाकाशं कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् । " इत्यादि । उदाहरणान्तरमाह—' अथवा ' इति प्रकारान्तरद्योतकः, ' एकाणुपूर्णे ' एकपरमाणुपूरिते ' क्षेत्रप्रदेशे ' आकाशनिर्विभागभागलक्षणे ' कथं ' केनप्रकारेण ' अन्यः ' द्वितीयादिः परमाणुरिति प्रकृतम्, अवगाहते इति क्रियां तूत्तरगाथायां वक्ष्यति । इति गाथार्थः ॥५०॥

ओगाहइ तत्थेव उ, न य परमाणूण लहुयरत्तं पि ।
न य अन्नोन्नपवेसो, ता कहमेयं घडिज्ज त्ति ॥ ५१ ॥

" ओगाहइ " गाहा व्याख्या—' अवगाहते ' अवतिष्ठते आतीत्यर्थः, ' तत्रैव ' तस्मिन्नेव प्रदेशे, 'तुः' विशेषणे, असावपि सर्वव्यापितया तत्रावतिष्ठत इति विशिनष्टि । अथ परमाणूनामपि पूर्वरूपाल्लघुतरत्वापत्त्याऽयमर्थः संभविष्यतीत्याशङ्क्याह— ' न च ' इत्यादि । ' न च ' नैव परमाणूनां लघुतरत्वम् येन बहवोऽपि तत्रैव मायुरित्यभिप्रायः, अपिशब्दाद् बृहत्तरत्वमपि नास्ति । अथान्योन्यानुप्रवेशादणूनामेवमेतत्, तदपि नास्तीत्याह—'न च' नैव ' अन्योन्यप्रवेशः ' परमाणोः परमाण्वन्तरेऽन्तर्भाव इत्यर्थः । निगमयति—' तत् ' तस्मात् कथं ' एतत् ' उक्तं 'घटेत' युज्येत ?। " लिङो ऽक्कः " इति लिङो ऽक्कादेशः । ' इतिः ' हेतौ, अस्मात्

यदितद्धेतोः । कथमेतत् ? इत्येवंरूपा या देशाशङ्का । यदि हि प्रदेशो निर्विभागः [भागः] परमाणूनां च लघुतरत्वं अन्योन्यानुप्रवेशश्च न संभवति अत्र कथमेकपरमाण्वाक्रान्ते एव प्रदेशेऽनन्तानां तेषां सन्निधावस्थानम् ?, लोकाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणत्वात्परमाणूनाम् । यदुक्तम् " धम्माधम्मपएसा, तुल्ला परमाणुओ अणंतगुणा । " तावन्तश्च लोकाकाशप्रदेशा इत्यवश्यमनन्तानामेकैकत्र आकाशप्रदेशेऽवस्थितिरभ्युपगन्तव्या । न च परमाणुभिर्विभागेन प्रदेशापूरणम्, प्रदेशस्य सविभागत्वप्रसङ्गादिति । सम्भविनी इय देशाशङ्का । अत्र चैवं परिहारो द्रष्टव्यः इह हि यद्यपि परमाणूनां लघुतरत्वमन्योन्यानुप्रवेशो वा नास्ति तथापि परिणामान्तरापत्तिर्भवत्येव, तेनैकाणुपूर्णेऽपि प्रदेशे परमाण्वनन्तावगाहो न दुष्यति, न चैवमेव लघुतरत्वापत्तिः परिणामान्तरत्वमिति वक्तव्यम्, यतो निर्विभागत्वमनुप्रवेशाभावौ परिणामविशेषं प्रतिपद्यते । न हि सक्तुपरमाणवो जलेनार्द्रीकृता परिणामान्तरमापद्यमाना निर्विभागरूपमात्मरूपं मुञ्चन्ति तैलत्यादिनापि पर्वरूपताप्रादर्शनात्, अथ चावगाहान्तरं प्रतिपद्यन्ते । न चात्रापि परमाणूनामन्योन्यानुप्रवेश इति वक्तुं युक्तम् एवं ह्यपरापराणुप्रवेशासम्भवनाणूनामल्पत्वेन लौहपाषाणादिवत्कठिनत्वयोगोऽपि तेषां स्यात् । न चासौ परिणामान्तरापत्तिमात्रेण लभ्यते, दृश्यते चैवं प्रदीपप्रभापरमाणुपरिपूरितेऽप्यपवरकाभ्यन्तरेऽपरप्रदीपप्रभापरमाणूनामवस्थितिः । न चापरापरपरमाणूनामासन्नकमलपूर्णघट इव जलादेरन्यस्यावस्थानेन तदाप-

तिमासनमिति वक्तव्यम्, तद्देशाध्यासनेन दर्शनात्; ः पद्मं नाम। इति गाथाभावार्थः ॥ ५१ ॥

सर्वशङ्कोदाहरणमाह—

सव्वे दुवालसंगं, गणिपिडगं पगयभासबद्धं जं।
तम्हा पागयपुरिसेहिँ कप्पियं मा न होज त्ति ॥ ५२ ॥

" सव्वे " गाहा व्याख्या—' सर्वस्मिन् ' सर्वविषया इत्यर्थः। ' द्वादशाङ्गं ' आचारादिरूपं ' गणिपिटकं ' गणधरसर्वस्वभूतं लोकोत्तरश्रुतमित्यर्थः, ' प्राकृतभाषाबद्धं ' इति प्राकृतभाषा हि किल विश्वतोमुखा नाविगानेन शिष्टाभीष्टा, प्रतिनियताशकबालाबलादिवचनयोग्या; नहि तया प्रायशो विद्वांसः प्रगल्भास्तत्त्वमभिदधति, तया बद्धं—ग्रथितम्। अत्र च " अदातो यथादिषु " इति प्राकृताकारस्याऽऽदादेशः, " ह्रस्वदीर्घौ मिथः " इति भाषाकारह्रस्वत्वम्। प्राकृतभाषाबद्धं ' यत् ' यस्मात् कारणात् गणिपिटकं तस्मात् ' प्राकृतपुरुषैः ' इति इतरजनैरर्वाग्दर्शिभिरेव ' प्रकल्पितं ' चर्चितम्, ' मा न ' इति संशयवचनम्, ' भवेत् ' स्यात्। इदमत्र हृदयम्—भाषा हि किल केषाञ्चिन्मतेन षट् प्रसिद्धाः। यदुक्तम्—" संस्कृतप्राकृतमागधपिशाचभाषाश्च सूरसेनी[1] च। षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥ १ " अपरेषां तु संस्कृताप्रतिरिक्ता भाषा प्राकृता, अपभ्रंशश्च रूढा। तत्र च किल संस्कृता भाषा पाणिन्यादिशब्दानुशासनप्रतिपादितप्रतिनियतप्रयोगसङ्गता स्फुटपदार्थप्रतिपादनप्रत्यला सकलशिष्टाभीष्टा विशिष्टा वक्तुं युक्ता। प्राकृता

१ " शौरसेनी " ख।

तु विश्वतोमुखा प्रायोऽनियतलक्षणा प्राकृतपुरुषाणामपि प्रयोगयोग्या, तद्रचने न कश्चिद्बुद्ध्यातिशय आत्मनो ज्ञापितो भवति । गणिपिटकं तु प्रायस्तदन्तःपात्यर्धमागधिकाभिधानया भाषया निबद्धम्, अतः कादाचित्कत्वशक्तियुक्तैरेव कैश्चिद्रचितमिति तदुक्तः सर्वोऽप्यर्थः संशीतिविषय इति मिथ्यात्वनिबन्धना सम्भविनी सर्वशङ्का । अस्याश्चैवमपनयनं विधेयम् — इह हि यद्यपि सकलोपकार्यबालाबलानामुपकारकरणप्रवणैर्गणधरैस्तत् प्राकृतभाषया निबध्यते, तदुक्तम्—"बालस्त्रीमन्दमूर्खाणां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् । उपकाराय तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ १ ॥ तथाऽपि विशिष्टानन्यसाधारणाल्पग्रन्थत्वादिगुणगणयोगादगर्हितमार्षमेवेदम् । तदुक्तम्—अप्पग्गंथमहत्थं, बत्तीसा दोसविरहियं जं च । लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्ठहि य गुणेहि उववेयं ॥ १ ॥ द्वात्रिंशद्दोषास्तु—"अलियमुवघायजणयं, अवत्थयमनिरत्थयं छलं दुहिलं । निस्सारमहियमूणं, पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥ १ ॥" इत्यादयः । अष्टौ गुणाः "निद्दोसं सारवंतं च हेउजुत्तमलंकियं । उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेव य ॥ १ ॥" तथा—"स्फुटमुपगतप्रामाण्यं स्वैरमन्यसमैर्गुणैर्गदितुरदिति सर्वज्ञत्वं प्रकाशयदुत्तमा । अपरवचसामप्रामाण्यं प्रशमयदलमत्सरामिति जिनवचो लसद्वः श्रान्तारूपीदय विश्वगुणं ॥ १ ॥ यदपि च संदल्पमन्द तथाऽपि महार्थकं, कारणाभिर्वैदोषैस्त्यक्तं, गुणैर्युक्तमष्टाभिः । तदपि च परं लक्ष्मै-

१ "मूल" ब । २ "स्वर" ब ।

भावार्थस्तु कथानकगम्यः, ते चैते—

" जहा एगम्मि नयरे एगस्स सेट्ठिस्स दोण्णि पुत्ता लेहसालाए पढंति । सिणेहा य से माया मा कोई पेच्छिही । अप्पसारिए मइमेहाकरिं ओसहिं पेयं देइ । तत्थ परिभुंजमाणाणं चेव एगो चिंतेइ, नूणं मच्छियाओ एयाओ । तस्स संकाए चेव माणसदुक्खपुव्वगं सारीरं ति वग्गुलीवाही जाओ मओ य । इहलोगभोगाणं अणाभागी जाओ । अवरो न माया अहियं चिंतेइ त्ति निस्संकिओ पढिउमारद्धो । परिणया पेज्जा, निरुएण य गाहिओ वि आकलावो । इहलोगभोगाणं आभागी जाओ त्ति ॥ "

यथाऽसावविषयविषयां शङ्कां कुर्वन्नैहिकापायं प्राप, अविषयविषयता चात्र शङ्कायाः सपत्नीमातुरपि स्वापत्यस्नेहकार्योपलम्भेन तथाविधशङ्काया वस्तुतो निर्विषयत्वात्, तथा जिनमतगतां शङ्कां कुर्वन्ननेकपारत्रिकापायपदं स्यात् । तदुक्तम् " विमलमपि हि चेतः शङ्कया पङ्किलं स्यात्, पय इव च पयोधेः कर्दमोद्गमयोगात् । तदनु च जिनवाक्ये प्रत्यय स्यादगाढ, स च खलु परिपन्थी सत्त्वदृष्टेरनिष्टः ॥ १ ॥ " इत्यादि । तथा—

राया कुमारामच्चो य आसेणावहरिया अडविं पविट्ठा । दुट्ठावराहा वणफलाणि खायंति । पडिनियत्ताणं च राया चिंतेइ, अहुम्मूयलगमाईणि मच्चाणि चक्खामि । आगया दो वि जणा । रण्णा सूयारा भणिया, जं लोए पयरइ तं सव्वं रंधेह त्ति । तेहिं रंधिला पयट्टावियं च रण्णो । सो राया वेज्जाप्रदिष्टं करेइ । क-

ण्पट्ठिया बलिएहिं घाडिज्जंति, एवं मिच्छस्स अवगासो होहिइ । कणकुंडगमंडगाईणि वि ग्वाइयाणि, तेहिं सूलेण मओ । अमवेण पुण समणविरेयणाणि कयाणि, आभागी भोगाणं जाओ " त्ति ॥

एवमिहाप्यपरनिरपेक्षैकैकनयमतमात्रनिर्मितकुतीर्थिदर्शनानि काङ्क्षमाण. तेषामपरापरमतविक्षेपद्वारेण प्रायः प्रवृत्ते सर्वज्ञानाश्रमः, सर्वनयमतव्यवस्थितवस्तुतत्त्वानधिगतेरनेकामुष्मिकापायभाग् भवति । तदुच्यते—" निखिलमखिलैः सम्यग्दृष्टं नयैर्न किलैकशो, यदिति बहुधा बोधाध्वानस्त्वया प्रथिताः प्रभो ' । तदिति कुदृशां व्यापमोहान्यनेकपथस्थिता, असकलदृशो हस्त्यन्धा यथा विव कुर्वते ॥ १ ॥ " इति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

विचिकित्सामपि प्राग्वत् द्विधाऽऽह—

वितिगिच्छ देस एगं, चिइवंदणनियमपोसहाईयं ।
सफलं विफलं व होज्ज, न नज्जए सव्व सव्वाणि ॥ ५५ ॥

" वितिगिच्छ " गाहा व्याख्या—' विचिकित्सा ' चित्-तत्त्वरूपा, प्राकृतत्वं तु च्छन्दोभङ्गभयात् । ' देशे ' देशविषया यथा—' एकं ' क्वचित् चैत्यवन्दननियमपौषधादिकं अनुष्ठानं सफलं विफलं वा भवेत् न ज्ञायते इति विचिकित्सेति योगः । तत्र नियमाः–विविधाभिग्रहविशेषा अणुव्रतादिरूपा वा, पौषधं-शिक्षाव्रतान्तःपाति, आदिशब्दाद्दर्शनप्रतिमादिपरिग्रह । तदेषां चैत्यवन्दनादीनां मध्येऽन्यतरद्विचिकित्सते, यथा ' सफलं ' इत-

१ " एवं " ख । २ " दर्शन " ख ।

र्गादिफलहेतुः ' विफलं ' तद्विपरीतं कायक्लेशफलमात्रमेव वा विचिकित्सा । ' सर्वस्मिन् ' सर्वविषया विचिकित्सेति प्रकृतम् । किंविधा ? ' सर्वाणि ' इति सकलान्येव चैत्यवन्दनादीन्यनुष्ठानानि विचिकित्सति, यथा न ज्ञायते सर्वस्यास्य चैत्यवन्दनादेरागममात्रप्रतिष्ठितफलस्यास्माकं किं फलमस्ति ? उत न? इति गाथार्थः ॥५५॥

सत्यपि निःशङ्किते जीवाद्यस्तित्वे विचिकित्सानिबन्धनमभिप्रायमाह—

पुव्वपुरिसा जहोचिय (जहोइय), मग्गचरा घडइ तेसु फलजोगो।
अम्हेसु धिइसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं ॥ ५६ ॥

" पुव्वपुरिसा " गाहा व्याख्या—' पूर्वपुरुषाः ' कामदेवादयः ' यथोदितमार्गचराः ' आगमनिर्दिष्टधर्मनिश्चलचारित्रगुणसेविन इत्यर्थः, ' यथोचितमार्गचरा वा ' सर्वत्रौचित्याचरणपरायणा इति भावः, अत ' तेषु ' तद्विषयः ' घटते ' युज्यते ' फलयोग ' आगमाभिहितत्रिविष्टपसदोत्पादकामनारत्वादिधर्मक्रियाफलसंबन्ध । ' अस्मासु ' अस्मद्विषये, तुशब्दो भिन्नवाक्यतायाम्, " क " आदिसूत्रेण च लोपे सन्धौ चैवं भवति । ' धृतिसंहननविरहत ' तथाविधानुष्ठानप्रवृत्तिनिमित्तानुरागसमाधानादिरित्यर्थः । ' न ' इति निषेधे । ' तथा ' तेन पूर्वपुरुषप्रणीतप्रकारेण ' तेषां ' चैत्यवन्दनादीनां धर्मव्यापाराणां ' फलं ' मोक्षपदार्थं स्वर्गादीनीति संबन्धः । एवंविधा विचिकित्सा वस्तुतो मिथ्यात्वनिबन्धनैव, यतो नहि संभवत्यस्या विषये विना । तथाहि—यथा पूर्वपुरुषाणां पूर्वादिगुणा सम्यक्त्वादेः स्वर्गादि फलं तथैवास्मदादीनामपि अप-

न्यादिभेदं सदैव । यत आगमः—" अविराहिअसामण्णस्स माहणो सावगस्स य जहण्णो । सोहम्मे उववाओ, भणिओ तेलोक्कदंसीहिं ॥ १ ॥ " न चेदानीमागममनुसरतामपि सम्यक्त्वाद्यसंभवः । तदुक्तम्—" दुप्पसहंतं चरणं, भणिअं जं भगवया इहं खेत्ते । आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुण त्ति वामोहो ॥ १ ॥ " तथा—" जा संजमया जीवेसु ताव मूला य उत्तरगुणा य । इत्तरिअछेअसंजम, निग्गंथ बउसा य पडिसेवा ॥ २ ॥ " तदेवं तीर्थावसानमनयानुगामीनि सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि, तद्वतां च कालानुरूपमनुष्ठानमवश्यं मुक्तिफलदमेव । अत एवैनं कालमपेक्ष्य संयमयतनागुणेन संयममाराधयतां साधूनां हीलाविधायिनामागमे महानन्र्थोऽभिहितः । यदुक्तम्—" धीरपुरिसपरिहाणिं, णाऊण मंदधम्मिआ केई । हीलंति विहरमाणं, संविग्गजणं अबुद्धीआ ॥ १ ॥ " तेषां चेदं फलम्—" संतगुणछायणा खलु, परपरिवाओ अ होइ अलिअं च । धम्मे अ अबहुमाणो, साहुपओसे अ संसारो ॥ १ ॥ " इत्यादि । तस्मात्संहननाद्यनुरूपं धर्मं पराक्रमतामवश्यं यथाभिहितं फलमस्तीति निर्विचिकित्सेन भाव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

सांप्रतं द्विरूपाऽपि विचिकित्साद्विकस्यात्यपायस्य निदानम्, एतद् दृष्टान्तेन दर्शयति—

विचिगिच्छाए विज्जासाहगतक्करचोर दिट्ठंतो ।
विउगुंछाए धणसिरि णो सड्ढगस्स सुया ॥ ४७ ॥

" विचिगिच्छा " गाहा व्याख्या—' विचिकित्सायां '

उक्तस्वरूपायां ' विद्यामाधयदश्राद्धचौरदृष्टान्तः ' इति विद्यां साधयन् विद्यासाधयन्निति शत्रन्तेन समासो गमकत्वात् । तदुक्तम्— " द्रव्यसंज्ञायकाताभ्यां, समासो न निषिध्यते । " प्राकृतेन वा समासः । ततश्च विद्यासाधयंश्चाऽसावश्राद्धश्चेति विद्यासाधयदश्राद्धः स च चौरश्चेति चार्थः, तौ ' दृष्टान्त. ' उदाहरणम् । ' विद्वज्जुगुप्सायां ' अभिहितरूपायां ' प्रत्यन्तवासिनः ' तथाविधसाध्वापातरहितग्रामवासिन ' श्रावकस्य ' श्राद्धस्य ' सुता ' दुहिता । इति गाथाऽपरार्धं । भावार्थस्तु कथानकगम्यः । ते चैते कथानके—

" सावयनंदीसरवरदीवगमणं दिव्वगंधाणं देवसंघं सणमित्तस्स पुच्छणं, विज्जापयाणं, साहणं, मसाणे चउपायं सिक्कगं हेट्ठा इंगाला खाइरो अ सूलो । अट्ठसयंवारा परिजवेत्ता पाओ सिक्कगस्स छिज्जई । एवं बितिओ तइओ । चउत्थे छिण्णए आगासेण वयइ । तेण सा विज्जा गहिआ । कालचउद्दसिरत्तिं साहेइ । मसाणे चोरो य नगरारक्खगेहिं परद्धो परिब्भममाणो तत्थेव अइगओ । ताहे वेढेउं मसाणं ठिआ पभाए घेप्पिहिइ त्ति । सो भमंतो विज्जासाहगं पेच्छइ । तेण पुच्छिओ सो भणइ, विज्जं साहेमि । चोरो भणइ, केण दिण्णा ? । सो भणइ, सावगेणं । चोरेण भणियं, इमं दव्वं गेण्हाहि विज्जं देहि । सो सड्ढो विगिंछइ त्ति सिज्झेज्जा न य त्ति तेण दिण्णा । चोरो चिंतेइ, सावओ कीडियाए वि पीडं नेच्छइ, सच्चमेयं, सो साहेउमारद्धो । इयरो गहोडो गहिओ । तेणागासगएण लोगो भेसिओ, ताहे सो मुक्को, ते वि सड्ढगा जाय त्ति ॥ "

एवमिहापि निजानुष्ठानफलं विचिकित्समानोऽसुमान् आमुष्मिकापायभाग् भवति । तदुक्तम्—" तत्त्वे मूढ ! मनागपि अ-(ऽप्य)रुचिर्जिनदृष्टभावविपर्ययम् । विगागतेव धत्साधकस्य तत्फलविघाताय ॥ १ ॥ " इति । विद्वज्जुगुप्सायां श्रावकसुता च—

एगो सड्डो पचंते परिवसइ । तस्स धूआविवाहे कह वि साहुणो आगया । सा पिउणा भणिआ, पुत्तिग ! पडिलाहेहि साहुणो । सा मंडिअपसाहिआ पडिलाहेइ, साहूणं जल्लगंधो तीए आगओ । सा चिंतेइ, अहो ! अणवज्जो साहूण धम्मो देसिओ । जइ पुण फासुएण ण्हाएज्जा को दोसो होज्जा ? । सा तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकंता कालं किच्चा रायगिहे गणियाए पोट्टे आया गब्भगया चेव अरइं जणेइ । गब्भपाडणेहिं पि न पडइ । जाया समाणी उज्झिआ । सा य गंधेण तं वणं वासेइ । सेणिओ तेण पएसेण निग्गच्छइ सामिणो वंदओ, सो खंधावारो तीए गंधमसहंतो परम्मुहो भग्गो । रण्णा पुच्छिअं, किं एय ? । तेण कहिअं, दारिआए गंधो । गंतूण दिट्ठा । भणइ, एसेव पढमपुच्छ त्ति । गओ वंदित्ता पुच्छइ । तओ भगवया तीए उप्पत्तिपारियावणा कहिआ । भणइ राया, कहिं एसा पच्चणुभविस्सइ सुहं वा दुहं वा ? । सामी भणइ, एएण कालेण वेइयं । सा ते चेव भज्जा भविस्सइ, अग्गमहिसी अट्ठ संवच्छराणि । जा य तुज्झं रममाणस्स पट्ठीए हंसोलीलं काहिइ त जाणेज्जासि । वंदित्ता गओ । सा य अवगयगंधा आभीरेण गहिआ, संवड्ढिआ ओव्वणत्थं आया । कोमुइचारं मायाए समं आगया । अभओ सेणिओ अ

पच्छइएणा कोमुइयारं पेच्छंति। तीसे दारिआए अंगफासेण सेणिओ अज्झोववण्णो नाममुद्दं दसिआए तीए बंधइ। अभयस्स कहिअं। नाममुद्दा हारिआ मग्गाहि। तेण मणुस्सा दारेहिं ठविआ। एक्केक्कं माणुसं पलोएऊणं निग्गिज्जइ। सा दारिआ दिट्ठा, चोरि त्ति गहिआ परिणीआ। अण्णया य वज्झकेण रमंति रायाणं राणियाओ पोत्तेण वाहिंति, इयरी पोत्तं देंतीया चेव विलग्गा, रण्णा मरियं मुक्का य, पव्वइया" ॥ ५७ ॥

अधुनाऽमूढदृष्टिरूपं दर्शनाचारमाह—

इड्ढीओ णेगविहा, विज्जाजणिया तवोमयाओ य।
वेउव्वियलद्धिकया, नहगमणाई य दट्ठूणं ॥ ५८ ॥

पूयं च असणपाणाइवत्थपत्ताइएहिं विविहेहिं।
परपासंडत्थाणं, सक्कोलूयाइणं दट्ठुं ॥ ५९ ॥

धिज्जाईयगिहीणं, पासत्थाईण यावि दट्ठूणं।
जस्स न मुज्झइ दिट्ठी, अमूढदिट्ठिं तयं बिंति ॥ ६० ॥

"इड्ढीओ" गाहा व्याख्या—'ऋद्धीः' विभूतीः बहुप्रकारा दृष्ट्वा यस्य दृष्टिर्न मुह्यते(ति स)अमूढदृष्टिः तके ब्रुवत इति सम्बन्धः। किंविधा ऋद्धीः? अनेकप्रकारा बहुविधाः। तथा चाह— 'विद्याजनिता' वशीकरणादिविद्यासम्पादिता, 'तपोमयीश्च' विट्श्लेष्मामर्शादिलब्धिलक्षणाः, 'वैक्रियलब्धिकृता' कायानेकरूपनिर्माणरूपा, 'नभोगमनादिकाश्च' आकाशगमनादिका 'ऋद्धीः' दृष्ट्वा। इति गाथार्थः ॥ ५८ ॥ तथा—

" पूयं " गाहा व्याख्या—' पूजां ' सपर्यां, चशब्दाः सर्वेऽत्र समुच्चये, अशनपानाभ्यां–ओदनद्राक्षापानादिरूपाभ्याम्, आदिशब्दात्खादिमस्वादिमाभ्याम्, तथा वस्त्रपात्राभ्यां प्रतीताभ्याम्, आदिशब्दादासनादिपरिग्रहः, सर्वेषां पदानां चार्थसमासेन निर्देशः, तैः । ' विविधैः ' अनेकप्रकारैः । केषाम् ? इत्याह—' परपापण्डस्थानां ' परपापण्डे–शाक्यादिलिङ्गे तिष्ठन्ति ये ते तथा तेषाम् । तथैवाह—' शाक्योलूकादीनां ' बौद्धभौतप्रभृतीनां ' दृष्ट्वा ' उपलभ्य । इति गाथार्थः ॥ ५९ ॥ तथा—

" धिज्जाईय " गाहा व्याख्या—धिग्जातीयाः–द्विजातयः त एव गृहिणः, अन्ये वा गृहिणो धार्मिकंमन्यास्तेषाम्, तथा ' चार्वाकादीनां ' प्रागभिहितस्वरूपाणामार्हतानामेव । वा–अपिशब्दौ समुच्चये । यस्य ' न मुह्यते(ति) ' न भ्रान्तिमुपयाति ' दृष्टिः ' दर्शनममूढदृष्टि ' तकं ' एवंविधं ' ब्रुवते ' प्रतिपादयन्ति पूर्वाचार्याः । यो ह्यनेकप्रकारैरपि मोक्षमार्गविगुणैर्विभूतिविशेषैः परपाषण्डादिगतैर्नावर्ज्यते तममूढदृष्टिमाहुः । इति गाथाद्वयभावार्थः ॥६०॥

उपबृंहादर्शनाचारमाह—

खवणे वेयावच्चे, विणए सज्झायमाइउज्जुत्तं ।
जो तं पसंसए एस होइ उववूहणा नाम ॥ ६१ ॥

" खवणे " गाहा व्याख्या—' क्षपणं ' अविकृष्टविकृष्टरूपं षष्ठाष्टमादि तत्र, ' वैयावृत्त्ये ' व्यापृतभावलक्षणे आचार्यादिगते, ' विनये ' अभ्युत्थानादिरूपे, स्वाध्याये–वाचनादौ, आदिशब्दा-

न्यत्र च साधुकृत्ये धरणकरणरूपे उद्युक्तं—उद्योगवन्तं यस्तं 'प्रशंसति' स्तौति, 'एषा' इति कर्तृद्वारेण निर्दिष्टा प्रशंसाक्रिया भवति 'उपबृंहणा नाम' उपबृंहारूपो दर्शनाचारः। इति गाथार्थः ॥६१॥

स्थिरीकरणदर्शनाचारमाह—

एएसुं चिय खवणाइएसु सीयंतु चोयणा जा उ।
बहुदोसे माणुस्से, मा सीय थिरीकरणमेयं ॥ ६२ ॥

"एएसुं" गाहा व्याख्या—'एतेष्वेव' प्रागगाथाकथितेषु 'क्षपणादिषु' क्षपणवैयावृत्त्यविनयस्वाध्यायादिषु 'सीदतः' प्रमाद्यतः साध्वादेरिति गम्यते, 'चोदना' प्रोत्साहना तथाविधवचनादिभिः प्रवर्तनेत्यर्थः; 'या तु' या पुनरेवंविधा क्रिया तत् स्थिरीकरणमिति योगः। कथं चोदना? इत्याह—"बहुदोसे" इत्यादि, बह्वो दोषाः प्रस्तुतधर्मविघ्नभूता रोगादयो यस्मिंस्तत्तथा तत्र, 'मानुषे' मनुष्यत्वे 'मा सीद' मा प्रमादीः स्थिरीकरणं 'एतत्' एवंविधम्। इति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

वात्सल्यदर्शनाचारमाह—

साहम्मियवच्छल्लं, आहाराईहिँ होइ सव्वत्थ।
आएसगुरुगिलाणेतवस्सिबालाइसु विसेसा ॥ ६३ ॥

"साहम्मिय" गाहा व्याख्या—साधर्मिकाणां—सधर्माणां साध्वादीनां यथासंभवं वात्सल्यं—वत्सलभावलक्षणं साधर्मिकवात्सल्यं 'आहारादिभिः' भक्तपानवस्त्रपात्रादिभिः 'भवति' जायते कर्तव्यमिति शेषः, 'सर्वत्र' साधुवर्गे, विशेषमाह—'आदेशगुरुग्ला-

तपस्विबालादिषु विशेषात् ' तत्र आदेशाः—प्राघूर्णकाः, गुरवः—आचार्याः, ग्लानाः—रोगादिपीडिताः, तपस्विनः—विकृष्टतपोयुक्ताः, बालाः—क्षुल्लकाः, आदिशब्दाच्छैक्षकमहोदरादिपरिग्रहः, तेष्वादेशादिषु ' विशेषात् ' अतिशयेन वात्सल्यं कार्यम् । यदुक्तम्—" पाहुणविसेसदाणे, निज्जर कित्ती य इहर विवरीयं ।" इत्यादि । इति गाथार्थः ॥ ६३ ॥

साम्प्रतं प्रभावनोच्यते, तत्र प्रकर्षेण भावना—जिनशासनस्य स्वशक्त्या दीपनेत्यर्थः । नन्वेवमसौ जिनशासनस्य स्वमहिम्नैव सिद्धा किं तत्रापरपुरुषव्यापारः ? अत एवोच्यते—" सकलविषयज्ञानाधीनं प्रमाभिरबाधितं, सफलममलं सत्संवादं यदस्मिति संपदा । भवति भगवन् ' सर्वज्ञत्वं सदाऽप्रतिघं इदं, जयति भवतः सिद्धान्तोऽयं परैरपराजित ॥१॥" सत्यमित्यमिति हृदि निधायाह—

कामं सहावसिद्धं, तु पवयणं दिप्पए सयं चेव ।
तहवि य जो जेणऽहिओ, सो तेण पयासए तं तु ॥ ६४ ॥

" कामं " गाहा व्याख्या—' कामं ' अनुमतमिदं ' स्वभावसिद्धं ' निजप्रभावप्रतिष्ठितमित्यर्थः । ' तु ' अवधारणे, स्वभावसिद्धमेव, अत ' दीप्यते ' प्रकाशीभवति ' स्वयमेव ' आत्मनैव; तर्हि कथं प्रभावनाकरणम् ? इत्याह—' तथापि ' यद्यपि एवं ' यः ' अवधिज्ञान्यादिः ' येन ' अतिशयादिना ' अधिकः ' अपरप्राणिभ्य उत्कलितः ' सः ' अवधिज्ञान्यादिः ' तेन ' आ-

१ तदोक्त." अ । २ " इदानीं " ब ।

त्मातिशयेन ' प्रकाशते ' प्रदीपयतीव । ' तत् ' प्रवचनम्, ' तुः ' अवधारणे, प्रकाशत इत्यस्मात्परतो योजित एव । इदमत्र हृदयम्—यद्यपि जिनप्रवचनमनेकातिशयनिधानत्वेन प्रभावनाप्राप्तमेव तथापि यथा तत् तत्त्वेन भव्यानां मनस्सु विश्राम्यति तथा सम्यग्दृष्टिभिर्यतितव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

अमूढदृष्ट्यादावुदाहरणान्याह—

सुलसा अमूढदिट्ठी, सेणिय उववूह थिरीकरण साढो ।
वच्छल्लम्मि य वइरो, पभावगा अट्ठ पुण हुंति ॥ ६५ ॥

" सुलसा " गाहा व्याख्या—सुलसाश्राविकाऽमूढदृष्ट्युदाहरणम्–यथाऽसावम्मट (ऽसावम्बड) परिव्राट्कृतविद्यानिमित्ताद्भुतभावैर्न सम्यग्दृष्टौ मुमोह, एवममूढदृष्टिना भाव्यम् । श्रेणिको राजा उपबृंहायामुदाहरणम्–यथाऽसौ किल सुरमायानिर्मितस्य मृतकस्य शुक्लदन्तादिप्रशंसाद्वारेणोपबृंहां, चकार, यथा वा स एव सम्यक्त्वनिश्चलत्वादौ शक्रेणोपबृंहितः, एवं क्षपणादौ साधूनामुपबृंहा विधेया । ' थिरीकरण साढ ' इति स्थिरीकरणे आर्याषाढाचार्यो ज्ञातम्–यथाऽसौ किल धर्मे चलाचलः सन् प्रव्रज्यां तित्यक्षुः क्षुल्लकजीवदेवेन स्थिरीकृतः एवं स्थिरीकरणं कर्तव्यम् । ' वात्सल्ये वैरः ' इति वात्सल्ये वैरस्वामी ज्ञातम्–यथाऽसौ श्रमणसंघं दुर्भिक्षोदधेर्विद्यानिर्मितपटपोतेनोत्तारणायोद्यतो दात्रलूनशिखेन शय्यातरेणाभिहितः, यथा–' भगवन् ! मामपि साधर्मिकमेवाभयार्योत्तारयातो विपदः ' इति विज्ञप्तश्च तमपि साधर्मिकवात्सल्यं चिकीर्षुस्तथैवोत्तारितवान्, एवं साधर्मिकवात्सल्यं विधेयम् । एतत्संग्रह-

कथानकानि तु प्रायः प्रसिद्धत्वाद् ग्रन्थविस्तरभयाच्च[1] न लिख्यन्ते । ' प्रभावकाः ' प्रभावनायाः कर्तारः ' अष्टौ ' वक्ष्यमाणरूपाः, ' पुनः ' भिन्नवाक्यतायाम्, प्रभावकाः पुनः इति द्रष्टव्यम् । ' भवन्ति ' सन्ति । इति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

साम्प्रतं प्रभावनायाः कर्तव्यतामागमादाविष्कुर्वंस्तत्परमपि तत्सहचरिततया निर्दिष्टमाह—यद्वा यदार्यवैरं सूत्रं स्मरद्भिः साधर्मिकवात्सल्यमकारि तमाह—

साहम्मियवच्छल्लम्मि उज्जया उज्जया य सज्झाए ।
चरणकरणम्मि य तहा, तित्थस्स पभावणाए य ॥ ६६ ॥

" साहम्मिय " गाहा व्याख्या—' साधर्मिकवात्सल्ये ' कथितस्वरूपे ' उद्यता ' उद्योगवन्तः, ' उद्यताश्च स्वाध्याये ' [स्वाध्याये] चोद्यता इति द्रष्टव्यम्, " चरणकरणम्मि " त्ति चर्यत इति चरणं-व्रतादि, तदुक्तम्—" वय५ समणधम्म१० संजम१७, वेयावच्चं१० च बंभगुत्तीओ९ । नाणाइतिगं३ तव१२ कोहनिग्गहाई४ चरणमेयं ॥ १ ॥ " क्रियत इति करणम्-पिण्डविशुद्ध्यादि, तदुक्तम्—" पिंडविसोही४ समिई५, भावण१२ पडिमा१२ य इंदियनिरोहो५ । पडिलेहण२५ गुत्तीओ३, अभिग्गहा४ चेव करणं तु ॥ १ ॥ " तत्र । चशब्द उद्यतक्रियानुकर्षणार्थः । ' तथा ' आगमोक्तप्रकारेण ' तीर्थस्य प्रभावनायां ' उक्तस्वरूपायाम् । चशब्दः प्राग्वत् । सुसाधवो हि साधर्मिकवात्सल्यादावुद्यता भवन्ति । इति गाथासमुदायार्थः ॥ ६६ ॥

---

१ " भयात् " च ।

प्रभावकानष्टावुद्दिशन्नाह—

अइसेसइड्डिधम्मकहिवाइआयरियखवगनेमित्ती ।
विज्जारायागणसम्मया, य तित्थं पभावेंति ॥ ६७ ॥

" अइसेस " गाहा व्याख्या—अतिशेषाः–अवधिज्ञानादयः ते, तैर्वा ऋद्धिर्यस्यासावतिशेषर्द्धिः; भिन्ने वा पदे तद्वन्तौ दृश्यौ । धर्मकथी–धर्मकथालब्धियुक्तः, वादी–वादलब्धिमान्, आचार्यः–प्रावचनिकः, क्षपक–विकृष्टतपःकर्ता, नैमित्तिकः–सुनिश्चितातीतादिनिमित्तवेदी, सर्वेषामतिशेषद्ध्यादिपदानां चार्थेन निर्देशः । विद्येत्युपलक्षणाद्विद्यावान, राजगणसम्मताः–पृथिवीपतिमहाजनादिबहुमताः, स्थानद्वयमिदमेकं वा, ' ऊस्वदीर्घौ मिथः ' इति पूर्वपददीर्घत्वम् । ' चः ' समुच्चये । ' तीर्थं ' प्रवचनं स्वसमृद्ध्या ' प्रभावयन्ति ' मध्यस्थप्राणिनां बहुमानगोचरीकुर्वन्ति । इति गाथार्थः ॥६७॥

एवं हेयहानद्वारेण सम्यक्त्वमभिधायाधुना विधिद्वारेण तदेवाह—

तत्तत्थसद्दहाणं, सम्मत्तमसग्गहो न एयम्मि ।
मिच्छत्तखओवसमा, सुस्सूसाई उ होंति दढं ॥ ६८ ॥

" तत्तत्थ " गाहा व्याख्या—तत्त्वार्थानां–सर्वविदुपदिष्टजीवादिभावानां श्रद्धानं–एवमेवैतदिति प्रतीतिः तत्त्वार्थश्रद्धानं तत् सम्यक्त्वम्, यच्छ्रावकधर्ममूलतयोद्दिष्टम् । इदमेवेदानीं कार्यलिङ्गगम्यमेवाह—' असद्ग्रहः ' अस्थाननिर्बन्धरूपो न ' एतस्मिन् ' सम्यक्त्वे सति; ' मिथ्यात्वक्षयोपशमात् ' उक्तस्वरूपात्, उपलक्षणत्वात्क्षायोपशमात्क्षयाच्च हेतोः । ' शुश्रूषादयः ' वक्ष्यमाणा गुणाः

[illegible] ' [illegible] ' [illegible] ' [illegible] । [illegible]
[illegible] । इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

शुश्रूषादिगुणानाह

गुरुयण [illegible], [illegible] ।
[illegible], [illegible] ॥ ६९ ॥

" [illegible] " [illegible] — [illegible]

[illegible]

जना ' विकल्पना, कदाचिद्भवत्यसौ कदाचिन्नेति । ' तु: ' पुनरर्थे। व्रतप्रतिपत्तौ पुनर्भजनेति द्रष्टव्यम् । इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

भजनाकारणमेवाह—

जं सा अहिगपराओ, कम्मखओवसमओ न य तओ वि ।
होइ परिणामभेया, लहुं ति तम्हा इहं भयणा ॥ ७० ॥

" जं सा " गाहा व्याख्या—' यत् ' यस्मात् कारणात् ' सा ' व्रतप्रतिपत्तिः ' अधिकतरात् ' सम्यक्त्वसंप्राप्तिनिमित्तभूतादर्गलतरात् ' कर्मक्षयोपशमतः ' इति कर्मणां—चारित्रमोहनीयलक्षणानां क्षयोपशमस्ततः, उपलक्षणत्वाच्च अस्योपशमात् क्षयाच्च । स एव सम्यक्त्वलाभे किं न भवति ? इत्याह—' न च ' नैव ' तओ ' इति ' मक ' कर्मक्षयोपशमः, तुशब्दः पुनःशब्दार्थे, स पुनरिति च द्रष्टव्यम्, ' भवति ' जायते ' परिणामभेदात् ' तथाभव्यत्वनिदानकर्मक्षयोपशमावन्ध्यनिबन्धनादात्माध्यवसायविशेषादित्यर्थः, ' लघु ' झटित्येव ' इति ' सम्यक्त्ववत्, ' तस्मात् ' ततः कारणात् ' इह ' व्रतप्रतिपत्तौ भजना, शुश्रूषादिषु तु नियमः । इयमत्र भावना—यद्यपि कर्मग्रन्थिभेदादेव सम्यक्त्वमुदेति, तस्मिंश्च व्रतप्रतिपत्तिमेवोपादेयतरामध्यवस्यति तथाऽपि न यावत्यां कर्मस्थितौ सम्यक्त्वलाभः संपन्नस्तावत्यामेव व्रतप्रतिपत्तिरपि तत्त्वतो भवति । इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

इदमेवाह—

सम्मा पलियपुहुत्तेऽवगए कम्माण भावओ हुंति ।
वयपभिईणि भवएणवतरंडतुल्लाणि नियमेण ॥ ७१ ॥

"सम्मा" गाहा व्याख्या—'सम्म' त्ति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात्सम्यक्त्वात् प्रमात् सम्यक्त्वलाभकालसंभविकर्मस्थितेरिति द्रष्टव्यम् । 'पल्योपमपृथक्त्वे' सिद्धान्तप्रसिद्धे । तदुक्तम्—"स-गादिम्मियेदिअमेतिद्भाय उक्कोस सन्तरत्ताणं । सम्मद्दं सम्मिविसं, मरिसं पालग्गपाईणं ॥ १ ॥" इत्यादि ॥ द्विप्रभृतिरानवभ्य इति पृथक्त्वपरिभाषा । तस्मिन् पल्योपमपृथक्त्वे 'कर्मणां' तदा-वारकाणां 'अपगते' यांते वेदिते इत्यर्थः, 'भावत' परमार्थ-वृत्त्या, न तु बाह्यप्रवृत्तिमात्रमाश्रित्य, तथात्वेन मिथ्यादृष्टेरपि श्रो-तृत्वाद्यभिधानानुक्रियाया अपि संभवात् । यदुक्तम्—"सव्वजियाणं जम्हा, सुत्ते गेवेज्जगेसु उववाओ । भणिओ जिणेहिं सो न य, लिंगं मोत्तुं जओ भणियं ॥ १ ॥ जे दंसणवावण्णा, लिंगग्गहणं करेंति सामण्णे । तेसिं पि य उववाओ, उक्कोसो जाव गेवेज्जा ॥२॥" इत्यादि । 'भवन्ति' जायन्ते 'प्रणयव्रतानि' अणुव्रतादीनीत्यर्थः । किंविधानि ? 'भवार्णवतरण्डतुल्यानि' संसारसमुद्रोत्तारणे तरण्डादिरूपाणि 'नियमेन' अवश्यंतया । तदुक्तम्—"सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावओ हुज्जा । चरणोवसमखयाणं सागरसंखंतरा होंति ॥ १ ॥" स च तदविधः कर्म-स्थितिह्रासोऽनुभवेदनाया स्यात् तीव्रोग्रतपश्चरणादिरूपात्मपरिणाम-विशेषेण वा । तदुक्तम्—"एवं अपरिवडिए, सम्मत्ते देव-मणुयजम्मेसु । अन्नयरसेढिवज्जं, एगभवेणं च सव्वाइं ॥ १ ॥"

१ "०ए१" ख । २ "लुहृ" ख ।

तस्मात्सम्यक्त्वलाभेऽपि व्रतप्रतिपत्तौ भजनेति स्थितम् । इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

एवं ' सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि ' इत्यादि यदुपदिष्टमासीत्तत्र सम्यक्त्वमुक्तम् । इदानीमणुव्रतान्याह—

पंच उ अणुव्वयाइं, थूलगपाणवहविरमणाईणि ।
उत्तरगुणा उ अण्णे, दिसिव्वयाइं इमेसिं तु ॥ ७२ ॥

" पंच " गाहा व्याख्या—' पञ्च ' इति संख्या । ' तुः ' अवधारणे । पञ्चैव, न तु चत्वारि षड् वा । अणूनि—लघूनि व्रतानि—नियमा अणुव्रतानि, अणुत्वं चामीषां महाव्रतापेक्षम् । तथाह— ' स्थूलकप्राणवधविरमणादीनि ' स्थूलकप्राणिवधविरमणं वक्ष्यमाणमादिर्येषां तानि तथा, मूलगुणाश्च एतानि परिभाष्यन्ते, श्रावकधर्मतरोर्मूलकल्पत्वात् । गुणव्रतादीनि तु तदुपचयगुणनिबन्धनत्वेनात्मसत्तां बिभ्रति, ततस्तानि श्रावकधर्मैकल्पफलिनस्य शाखाप्रख्यान्युत्तरगुणपरिभाषाभाञ्जि । तथा चाह—' उत्तरगुणाः ' इति उत्तररूपा गुणा उत्तरगुणाः, उपचयहेतव इत्यर्थः । ' तुः ' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, दिग्व्रतादयस्त्विति दृश्यम् । ' अन्ये ' शेषा व्रतविशेषाः ' दिग्व्रतादयः ' गुणव्रतशिक्षाव्रतरूपाः, ' एषां ' अणुव्रतानां मूलगुणत्वेन रूढानामुत्तरगुणा इति योग. । इति गाथार्थः ॥७२॥

सांप्रतमणुव्रतादीनामेव ग्रहणविधिमभिधातुकामो देशविरतेर्वैचित्र्यमाविष्कुर्वन् ग्रहणसंभवभङ्गान् प्रस्तावयति—

भंगसयं सीयालं, तु विसयभेएण गिहिवयग्गहणे ।
तं च विहिणा इमेणं, विन्नेयं अंकरयणाए ॥ ७३ ॥

" भंगसयं " गाहा व्याख्या—भङ्गानां–ग्रहणप्रकाररूपाणां शतं भङ्गकशतं 'समचत्तारिंसं' सप्तचत्वारिंशताऽधिकम्, " शतिराद्-शान्ताऽधिकाऽस्मिन शतसहस्रे डः " इति डप्रत्ययः " उञ्झादयो बहुलम् " इति प्राकृतलक्षणात् सांयालादेशः। 'तु' विशेषणे, किं विशिनष्टि ? विशेषविषयापेक्षमेवम्। तथा चाह—' विषयभेदेन ' गोचरविभागेन भणिष्यमाणरूपेण ' गृहिव्रतग्रहणे ' अणुव्रताद्युपादाने । ' तत्र ' भङ्गकशतं सप्तचत्वारिंशं ' विधिना ' प्रकारेण ' अनेन ' अनन्तरमेवाभिधास्यमानेन ' विज्ञेयं ' अवबोध्यं ' भङ्गरचनया ' विकल्पविन्यासेन । इति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

भङ्गरचनामेवाह—

तिण्णि तिया तिण्णि दुया, तिण्णिक्किका य होंति जोगेसुं।
ति दु एक्कं ति दु एक्कं, ति दु एक्कं चेव करणाइं ॥ ७४ ॥

" तिण्णि तिया " गाहा व्याख्या—त्रयस्त्रिकास्त्रयो द्विकास्त्रय एककाश्च भवन्ति ' योगेषु ' योगविषयाः । करणादयश्च योगारूयो द्वावेकरूयो द्वावेकरूयो द्वावेवञ्चैव ' करणानि ' करणविषया अमी अङ्का इत्यर्थः। करणानि तु मनःप्रभृतीनि । शेषं सुगमम्। केवलं ' ति दु ' इति प्राकृतत्वाद्विभक्तिं विनापि निर्देशः, समाहारे चार्थसमासाद्वा सुवचनम् । इति गाथार्थ ॥ ७४ ॥

प्रत्येकं नवानामपि भङ्गानामागतफलमाह—

तिविहं तिविहेणियो, एगयरतिगेण भंगया तिन्नि।
तिगरहिए नव भंगा, सव्वे उरा अउणपन्नासा ॥ ७५ ॥

" तिविहं " गाहा व्याख्या—त्रिविधं त्रिविधेन इत्यम-

क्के त्रिविधं योगं कृतं कारितमनुमतं प्रत्याचक्षाणस्यैक एवागत-फलम्, सर्वप्रकारैः प्रत्याख्यातत्वाद्विकल्पान्तराभाव इत्यर्थः । एक-तरत्रिकेण सता त्रय एव भङ्गविकल्पा भवन्ति, ते च द्वितीयतृतीय-चतुर्थसप्तमेषु द्रष्टव्याः । त्रिकविरहिते भङ्गकस्थाने नव भङ्गविक-ल्पाः, ते च पञ्चमषष्ठाष्टमनवमस्थानेषु । ' सर्वे ' अनन्तरोद्दिष्टाः पुनरेकत्र मिलिता एकोनपञ्चाशदियं स्यात् । इति गाथाद्वयघट-ना ॥ भावार्थस्तु स्थापनया दर्श्यते, सा चेयम्—

३	३	३	२	२	२	१	१	१	योगाः
३	२	१	३	२	१	३	२	१	करणानि.
१	३	३	३	९	९	३	९	९	आगलम्

भावना चात्र—"न क-रेइ न कारयइ करेंतं पि अण्णं न समणुजाणइ मणेणं वायाए काएणं । एक्को भेओ १ ॥ इयाणिं बीयओ—न करेइ न कारवेइ करेंतं अण्णं न समणु-जाणइ मणेणं वायाए एक्को । तहा मणेण काएण य बीओ । तहा वायाए काएण य तइओ । बीओ मूलभेओ गओ २ ॥ इयाणिं तइयओ—न करेइ न कारवेइ करेंतं पि अण्णं न समणुजाणइ मणेणं एक्को१, वायाए२, काएण य३ । गओ तइ-यओ मूलभेओ ३ ॥ इयाणिं चउत्थो—न करेइ न कारवेइ म-णेणं वायाए काएण य एक्को१ । न करेइ करेंतं णाणुजाणइ बीओ२ । न कारवेइ करेंतं णाणुजाणइ३ । चउत्थो मूलभेओ४ ॥ इयाणिं पंचमो—न करेइ न कारवेइ मणेणं वायाए एक्को१ । न करेइ करेंतं णाणुजाणइ बिइयओ २ । न कारवेइ करेंतं णाणुजा-

णइ ३ । एए तिण्णि भंगा मणेण वायाए य लद्धा । अण्णे वि तिण्णि मणेण काएण एवमेव लब्भंति । तहा अवरे वि वायाए काएण य लब्भंति तिण्णि । एवं एए सव्वे वि नव । पञ्चमोऽप्युक्तो मूलभेदः ५ ॥ इयाणिं छट्ठो—न करेइ न कारवेइ मणेण एक्को १ । तहा न करेइ करेंतं नाणुजाणइ मणेण बीओ२ । न कारवेइ करेंतं नाणुजाणइ तइओ३ । एवं वायाए काएण वि तिण्णि तिण्णि लब्भंति । उक्तः षष्ठो मूलभेदः ६ ॥ सप्तमोऽभिधीयते—न करेइ मणेणं वायाए काएण य एक्को १ । न कारवेइ मणाईहिं बीओ २ । करेंतं नाणुजाणइ तइओ ३ । सप्तमोऽप्युक्तः ॥ इदानीमष्टमः—न करेइ मणेणं वायाए य एक्को१ । तहा मणेणं काएण य बिइओ२ । तहा वायाए काएण य तइओ३ । एवं न कारवेइ एत्थं वि तिण्णि भंगा एवमेव । करेंतं नाणुजाणइ एत्थं वि तिण्णि भंगा । उक्तोऽष्टमः ८ ॥ इदानीं नवमः—न करेइ मणेणं एक्को१ । न कारवेइ बीओ२ । करेंतं नाणुजाणइ तइओ । एवं वायाए वि तियं काएण वि होइ तियमेव नवमोऽप्युक्तः ९ । एवं सर्वसंपिण्डने [1]सप्तचत्वारिंशत्[?] ॥ ७५ ॥

ततश्च—

कालतिएण य गुणिया, सीयालसयं तु होइ भंगाणं ।
तिमयवएहिं भंगतियं, चोयालसयं सविसयम्मि ॥ ७६ ॥

" काल " गाहा व्याख्या—' कालत्रिकेण ' अतीतानागतवर्तमानलक्षणेन गुणितास्त एकोनपञ्चाशद्भङ्गाः ' सप्तचत्वारिंशं

1 " एकोनपञ्चाशत् " ख ।

शतं तु भवति भङ्गानां ' निम्न एकोनपञ्चाशतो मिलिताः सप्तच-त्वारिंशं शतं भवतीत्यर्थः । तदुक्तम्—" लद्धफलमाणमेयं, भंगा उ भवंति अउणपण्णामं । तीयाणागयसंपइगुणिअं कालेण होइ इमं ॥ १ ॥ सीयालं भंगसयं, कह कालतिएण होइ गुणणाओ । तीयस्स पडिक्कमणं, पच्चुप्पण्णस्स संवरणं ॥ २ ॥ पच्चक्खाणं तु तहा, होइ एस्सस्स एव गुणणाओ । कालतिएणं भणिअं, जिण-गणहरवायगेहिं च ॥ ३ ॥ " नन्वेवं श्रावकस्य त्रिविधत्रिविध-निवृत्तौ सत्यां संभवति, सा चास्यानुमतेरप्रतिषिद्धत्वादसंभविनी, अत एव निर्युक्तिकृतोक्तम्—" दुविहं तिविहेण " इत्यादि इति हृद्या-धायाह—' विषयाद्बहिः ' भरतमध्यमखण्डाद्बहिरित्यर्थः, ' भङ्ग-त्रिकं ' अनुमतिनिषेधमहितम् । चतुश्चत्वारिंशं शतं स्वविषये, संभवद्व्यवहारगोचरे अनुमतिवर्जनस्य सामान्येनासंभवात् । इदमत्र हृदयम्—यद्यपि श्रावकस्य सामान्येनानुमतिवर्जनं न संभ-वति, संभवत्संव्यवहारविषयेऽनुमतेरागतिसंभवात्; तथाऽपि विशे-षविषयं गृह्णतोऽस्यानुमतिवर्जनमपि संभविषयमाश्रित्योक्तम् । यथा चोक्तम्—" केई भणंति गिहिणो, तिविहं तिविहेण नत्थि संवरणं । तं न जओ निद्दिट्ठं, पण्णत्तीए विसेसेउं ॥ १ ॥ तो कह निज्जुत्तीएऽणुमइणिसेहो त्ति सो सविसयम्मि । सामण्णे वा तत्थ उ, तिविहं तिविहेण को दोसो ॥२॥" इति गाथार्थः ॥७६॥

नन्वेवमपि " न करेइ न कारवेइ करेंतं नाणुजाणइ मणेणं वायाए " इत्यादिषु भङ्गकेषु कायप्रवृत्तेरप्रत्याख्याततया, तत्प्रवृत्तौ च मनःप्रवृत्तेरपि प्रसङ्गात् कथं प्रत्याख्यानपालनासंभवः ? इत्याह—

संभवमहिगिच्चेयं, नियविसओ भरह आरियं खंडं ।
तस्स बहिं सव्ववया, साहुसरिच्छा सविसिहीणं ॥ ७७ ॥

“ संभव ” गाहा व्याख्या—‘ संभवं ’ भङ्गकविरचनालक्षणं संभवमात्रमधिकृत्यैवं प्रदर्श्यते, न तु सर्वभङ्गेषु प्रत्याख्यातार इत्यर्थः । यद्वा संभवं—सामान्येन प्रत्याख्यातॄणां विचित्रां विवक्षामाश्रित्येत्यर्थः । कदाचित्संभवं स्वविषयं सद्भिर्वेत्यनपेक्ष्य सामान्येनैवमभिधीयत इत्यर्थः । स्वविषयमुद्दिष्टं व्याचष्टे—‘ निय ’ इत्यादि । ‘ निजविषयः ’ स्वविषयः, कोऽत्र ? ‘ भरतं ’ भरतक्षेत्रम्, तत्रापि ‘ आर्यं खण्डं ’ मध्यखण्डं आर्यार्धपञ्चविंशतिजनपदोपलक्षितम्, तत्र किल संभवत्संव्यवहारवशेनानुमतेरागतिसंभव इत्यर्थः । ‘ तस्मात् ’ भरतात् ‘ बहिः ’ अपरक्षेत्रेष्वित्यर्थः, इह च सूत्रे “ पचित्पञ्चम्या ” इति षष्ठी, संबन्धमात्रविवक्षया वा । ‘ सर्वव्रतानि ’ प्रागुद्दिष्टानि ‘ साधुसदृशानि ’ यतितुल्यानि त्रिविधं त्रिविधेनेत्यर्थः, तत्रानुमतिर्वर्जनस्यापि संभवात् ‘ सर्वगृहिणां ’ समस्तश्रावकाणाम् । इति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

एवं व्रतग्रहणप्रकारं संभवत आविष्कृत्य व्रतस्वरूपमाह—

थूलगपाणवहस्सा, विरई दुविहो य सो वहो होइ ।
संकप्पारंभेहिं, वज्जइ संकप्पओ विहिणा ॥ ७८ ॥

“ थूलग ” गाहा व्याख्या—‘ स्थूलकप्राणवधस्य विरति ’ स्थूरा एव स्थूरकाः—द्वीन्द्रियादयः तेषां प्राणाः—शरीरेन्द्रियोच्छ्वासायुर्लक्षणाः तेषां वधः—जिघांसनं तस्य विरतिः—निवृत्तिरित्यर्थः ।

१ “–वर्जनमवश्य ” ब ।

द्विविधश्चासौ वधो भवति । कथम् ? 'संकल्पारम्भाभ्यां' तत्र व्यापादनाभिसंधिः संकल्पः, कृष्यादिकस्त्वारम्भः । तत्र 'वर्जयति संकल्पतः' परिहरत्यसौ श्रावकः प्राणवधं संकल्पेन, नत्वारम्भतोऽपि, तत्र नियमेन प्रवृत्तेः । 'विधिना' प्रवचनोक्तेन वर्जयति, न तु यथाकथञ्चित् । इति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

स चायं विधिः—

गुरुमूले सुयधम्मो, संविग्गो इत्तरं व इयरं वा ।
वज्जित्तु तओ सम्मं, वज्जेइ इमे अईयारे ॥ ७९ ॥

"गुरुमूले" गाहा व्याख्या—'गुरुमूले' आचार्यान्तिके 'श्रुतधर्मा' आकर्णिताणुव्रतादिः, 'संविग्नः' मोक्षसुखाभिलाषी, न तु ऋद्धिकामः, 'इत्वरं' चातुर्मास्यादिकालावधिना 'इतरद्वा' यावत्कथिकमेव 'वर्जयित्वा' प्रत्याख्याय वधमिति प्रकृतम् । 'ततः' तदनन्तरं 'सम्यक्' अध्यवसायविशुद्ध्या 'वर्जयति' परिहरति, विरतिपरिणतौ प्रत्याख्याने सत्येवं प्रवृत्तेरेव नास्य संभवतीत्यर्थः । 'इमान्' वक्ष्यमाणलक्षणान्, कान् ? अतिचारानन्यतीचाराः—प्रत्याख्यानमलिननाहेतवो व्यापारास्तान् । इति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

तानेवाह—

बंधवहछविच्छेयं, अइभारं भत्तपाणवोच्छेयं ।
कोहाइदूसियमणो, गोमणुयाईण नो कुणइ ॥ ८० ॥

"बंधवह" गाहा व्याख्या—बन्धवधच्छविच्छेदमतिभारं भक्तपानव्यवच्छेदं क्रोधादिदूषितमना गोमनुष्यादीनां न

कुर्यात् । तत्र बन्धनं बन्धः—संयमनं रज्जुदामकादिभिः, हननं—अधरताडनं कषादिभिः, छविः—शरीरं तस्य च्छेदः—पाटनं करपत्रादिभिः । भरणं भारः अतीव भरणमतिभारः, प्रभूतस्य पूगफलादेः स्कन्धपृष्ठ्यादिष्वारोपणमित्यर्थः । भक्तं—अशनमोदकादि, पानं—पेयमुदकादि, तस्य व्यवच्छेदः—निरोधोऽदानमित्यर्थः । एतान् समाचरन् अतिचरति प्रथमाणुव्रतम् । एतान् क्रोधादिदूषितमना न कुर्यादिति । अनेनापवादमाह—अन्यथाकरणाप्रतिषेधावगमात् । तत्र चायं पूर्वाचार्योक्तो विधिः—" बंधो दुपयाणं चउप्पयाणं च अट्ठाए अणट्ठाए य । अणट्ठाए न वट्टइ बंधिउं । अट्ठाए दुविहो सावेक्खो निरवेक्खो य । निरवेक्खो निच्चलं धणियं जं बंधइ । सावेक्खो दामगंठिणा, जं च सक्कइ पलीवणाइसु मुंचिउं छिंदिउं वा, ए संसरपासएण बंधियव्वं । एवं ताव चउप्पयाणं । दुपयाणं पि दासो दासी वा चोरो वा पुत्तो वा ण पढंतगाइ जइ बज्झंति तो सविक्कमाणि बंधियव्वाणि रक्खियव्वाणि य, जहा अग्गिभयाइसु न विणस्संति । ताणि किर दुपयचउप्पयाणि सावगेण गिण्हियव्वाणि जाणि अबद्धाणि चेव अच्छंति । वहो वि तह चेव । वधो नाम ताडणा । अणट्ठाए निरवेक्खो निद्दयं तालेइ । सावेक्खो पुण पुव्वामेव भीयपरिसेण होयव्वं । जइ न करेज्जा तो मम्मं मोत्तूण ताहे लयाए दोरेण वा एक्कं वा दोण्णि वा वारे । छविच्छेओ अणट्ठाए तहेव । निरवेक्खो हत्थपायकण्णनक्काइ निद्दओ छिंदइ । सावेक्खो गंडं वा अरसं वा छिंदेज्ज वा

१ " छिंदति " ब ।

छड्डेज्ज वा । अइभारो न आरोवअव्वो । पुव्विं चेव जा वाहणाए जीविआ सा मोत्तव्वा । न होज्जा अण्णा जीविआ ताहे दुपयं जं सयं उक्खिवइ ओआरेइ वा भारं एवं वहाविज्जइ । बइल्लाणं जहा-साभाविआओ वि भाराओ ऊणओ कीरइ, हलसगडेसु वि वेलाए चेव मुअइ । आसहत्थीसु वि एसेव विही । भत्तपाणवोच्छेओ न कस्स वि कायव्वो, तिक्खछुहो मा मरेज्जा । तहेव अणट्ठाए दोसा परिहरेज्जा । माविक्खो पुण रोगनिमित्तं वा वायाए वा भणेज्जा, अज्ज ते न देमि त्ति । संतिनिमित्तं वा उववासं कारवेज्जा । सव्वत्थ वि जयणा, जहा थूलगपाणाइवायस्स अइयारो न हवइ तहा पयइअव्वं । " इति गाथार्थः ॥ ८० ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमाणुव्रतम्, सांप्रतं द्वितीयमुच्यते—

थूलमुसावायस्स य, विरई सो पंचहा समासेण ।
कण्णागोभूमालियनासहरणकूडसक्खिज्जे ॥ ८१ ॥

" थूल " गाहा व्याख्या—स्थूलमृषावादस्य च विरतिर्द्वितीयमणुव्रतं भवतीति गम्यते । तत्र द्विविधो मृषावादः—स्थूलः सूक्ष्मश्च । तत्र परिस्थूरवस्तुविषयोऽतिदुष्टविवक्षासमुद्भवः स्थूलः, विपरीतस्त्वितरः, न च तेनेह प्रयोजनम्, श्रावकधर्माधिकारात् स्थूलस्य प्रक्रान्तत्वात् । तथा चाह—' स पञ्चधा मृषावादः ' पञ्चधा—पञ्चप्रकारः, ' समासेन ' संक्षेपेण, शेषभेदानां कुमारानृतादीनां सजातीयत्वेनात्रैवान्तर्भाव इति हृदयम् । पञ्चविधत्वमाह—' कन्याभूम्यलीकन्यासहरणकूटसाक्षित्वे ' इति, अलीकशब्दः प्रत्येकं कन्यादिपदेषु योजनीयः, तद्यथा—कन्यालीकमित्यादि, " इय पानी-

-दादिषु " इत्यलीकरात्-इति इदोद्देशः। तत्र कन्याविषयमलीकम-भिन्नकन्यामितरां वक्ति विपर्ययं वा। एवं गवालीकमपि, अल्प-क्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वक्ति। भूम्यलीकं तु परसत्कामेवात्म-सत्कां वक्ति। व्यवहारे वा नियुक्तोऽनाभवद्व्यवहारेणैव कस्य-चिदेकस्य रागाद्यभिभूतो वक्ति, अस्यैवेदमाभवतीति। न्यस्यत इति न्यासः-रूपकादर्पणं तस्य हरणं, येन वचनेन न्यासमपलपति स मृषावाद, तद्भावण न्यदभावानमेवेति भावः। कूटसाक्षित्वं तु-त्कोचामत्सराद्यभिभूतः प्रमाणीकृत सन् कूटं वक्ति, यथाऽस्यह-मत्र साक्षी। इति गाथार्थः॥ ८१॥

अतिचारानाह—

इह सहसब्भक्खाणं, रहसा य सदारमंतभेयं च।
मोसोवएसयं कूडलेहकरणं च वज्जेजा॥ ८२॥

" इह " गाहा व्याख्या—' इह ' मृषावादविरतौ सह-सा-अनालोच्याऽभ्याख्यानं ' सहसाभ्याख्यानं ' असदभ्यारोपणम्। तद्यथा—" चौरस्त्वं पारदारिको वा " इत्यादि। रहः-एकान्तः तत्र भवं रहस्यं तेन तस्मिन् वाऽभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, एतदुक्तं भवति- एकान्ते मन्त्रयमाणानभिधत्ते, एते हीदं चेदं च राजविरुद्धादिकं मन्त्रयन्त इति। ' स्वदारमन्त्रभेदं च ' स्वकलत्र-विश्रब्धभाषितान्यकथनं चेत्यर्थः। ' मृषोपदेशं ' असत्योपदेशम्, इदमेवं चैवं च ब्रूहीत्यादिलक्षणम्। ' कूटलेखकरणं च ' अन्य-नाममुद्राक्षरबिम्बस्वरूपलेखकरणं च वर्जयेत्। यत एतानि समा-चरन्नतिचरति द्वितीयाणुव्रतम्। इति गाथार्थः॥ ८२॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयमणुव्रतम्, अधुना तृतीयमाह—

थूलादत्तादाणे, विरई तं दुविह मो उ निद्दिट्ठं ।
सचित्ताचित्तेसुं, लवणहिरण्णाइवत्थुगयं ॥ ८३ ॥

" थूलादत्तादाणे " गाहा व्याख्या—इहादत्तादानं द्विविधं, स्थूलं सूक्ष्मं च । तत्र परिस्थूलवस्तुविषयं, चौर्यारोपणहेतुत्वेन प्रतीतं स्थूलम्, तद्विपरीतं तु सूक्ष्मम् । तत्र ' स्थूलादत्तादाने ' तद्विषया ' विरतिः ' निवृत्तिस्तृतीयमणुव्रतमिति प्रक्रमः । तत्तु ' द्विविधं ' द्विप्रकारम्, ' मो ' इति निपात. पादपूरणे, ' तुः ' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, तथैवाति योजित एव । ' निर्दिष्टं ' कथितमागम इति गम्यते । तदेव द्वैविध्यमाह—' सचित्ताचित्तेषु ' सचित्तविषयमचित्तविषयं चेत्यर्थः । तदेवाह—लवणहिरण्यादिवस्तुगतम्, इति जीवाजीवरूपत्वात् तस्य, आदिशब्दाद्‌द्विपदादिपरिग्रहः । मिश्रादत्तादानं त्वनयोरेवान्तर्भूतत्वान्न पृथग्विवक्षितम्, संक्षेपस्यैव प्रस्तुतत्वात् । इति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

इहातिचारानाह—

वज्जइ इह तेनाहड तक्करजोगं विरुद्धरज्जं च ।
कूडतुलकूडमाणं, तप्पडिरूवं च ववहारं ॥ ८४ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरते ' इह ' अदत्तादानविरतौ स्तेनाहृतम् ' तत्र स्तेनाः—चौरास्तैराहृतं—आनीतं किञ्चित् कुंकुमादि देशान्तरात् तत् समर्घं इति लोभान्न गृह्णीयात् । तथा ' तस्करयोगं ' तस्कराः—चौरास्तेषां योगः—हरणक्रियायां प्रेरणं अभ्यनुज्ञा " हरत यूयम् " इति तस्करप्रयोगस्तं च वर्जयेत् ।

अतिचारानाह—

वज्जइ इत्तरिअपरिग्गहियागमणं अणंगकीडं च ।
परवीवाहकरणं, कामे तिव्वाभिलासं च ॥ ८६ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरति, किम् ? इत्वरीति, अटनशीला इत्वरी "गतेः शीले त्वरन्"–"आदीतो बहुलं " इत्यादन्तता स्तोककालगृहीता, तस्यां गमनमिति संबध्यते; भाटिप्रदानेन कियन्तमपि कालं स्ववशीकृतवेश्यामैथुनासेवनमित्यर्थः । ' अपरिगृहीतागमनं ' अपरिगृहीता नाम वेश्या अन्यसत्कगृहीतभाटिः, कुलाङ्गना वाऽनाथेति तद्गमनम् । यथाक्रमं स्वदारसंतोषवत परदारवर्जिनोऽतिचारौ । अनङ्गक्रीडा नाम कुचकक्षोरूवदनान्तरक्रीडा, तीव्रकामाभिलाषेण वा परिसमाप्तरतस्याप्याहार्यैः स्थालकादिभिर्योषितोऽवाच्यप्रदेशासेवनमिति । ' परविवाहकरणं ' अन्यापत्यस्य कन्याफललिप्सया स्नेहसंबन्धेन वा विवाहकरणम्, स्वापत्येष्वपि संख्याभिग्रहो न्याय्य इति । 'कामे तीव्राभिलाषं च ' इति सूचनात् ' कामभोगतीव्राभिलाषः ' कामाः–शब्दादयो भोगाः–रसादय एतेषु तीव्राभिलाषः–अत्यन्ततदध्यवसायित्वम् । एतानि समाचरन्नतिचरति चतुर्थाणुव्रतम । इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

उक्तं सातिचारं चतुर्थमणुव्रतम् । सांप्रत पञ्चममुच्यते—

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंभविणिवित्तिसंजणयं ।
खित्ताइवत्थुविसयं, चित्ताइविरोहओ चित्तं ॥ ८७ ॥

" इच्छा " गाहा व्याख्या —इच्छाया इच्छया वा परिमाणं इच्छापरिमाणं पञ्चममणुव्रतमिति प्रक्रमगम्यम । तच्चेच्छापरिमाणं

किंफलम् ? इत्याह—' अप्रशस्तभावविनिवृत्तिसंजनकं ' असुन्दरपरि-
प्रत्याख्याननिबन्धनम् । तथ ' क्षेत्रादिवस्तुविषयं ' क्षेत्रादीनि व-
स्तूनि विषयोऽस्येति समासः । तदुक्तम्—" धण धण्णं खेत्त
वत्थुं रूप्पं सुवण्ण कुविअ दुपयं चउप्पय च " इत्यादि । अत्र
चादिशब्दः प्रकारवचनः । क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकारा धनादय इत्यर्थः ।
' चित्तावधबोधात् ' चित्तविनष्टेशावेशानाभयेण ' चित्रं ' अनेका-
कारम् । इति गाथार्थः ॥ ८७ ॥

अथातिचारानाह—

खेत्ताइहिरण्णाईधणाइदुपयाइकुप्पमाणकमे ।
जोयणपयाणबंधणकारणभावेहि नो कुणइ ॥ ८८ ॥

" खेत्ताइ " गाहा व्याख्या—' क्षेत्रादिहिरण्यादिधनादि-
द्विपदादिकुप्यमानक्रमान् ' क्षेत्रादिगृहीतपरिमाणातिक्रमानित्यर्थः ।
' योजनप्रदानबन्धनकारणभावैः ' एभिर्योजनादिभिर्यथासंख्यं ' न
करोति ' न विधत्ते इति समुदायार्थः । तत्र क्षेत्रवास्तूनां योजनेन
क्षेत्रादीनां गृहीतपरिमाणभङ्गभयाद् वृत्त्याद्यपनयनादिनैकत्वापादने-
नेत्यर्थः । एवं हिरण्यसुवर्णयोः प्रदानेनागृहीतपरिमाणावधिकालात्-
यत उद्गमाद्यर्पणयोर्वृद्धिप्रयुक्त्या धनधान्ययोर्बन्धनेन—सत्यङ्कारादिना
नियन्त्रणेन । द्विपदचतुष्पदयोः कारणेन—गर्भाधानप्रयोजनेन, कु-
प्यस्य च भावेन—अध्यवसायेन तदर्थित्वरूपेण, स्वतत्तु कर्मणि प्र-
दानादि परिमाणावधीकृतचतुर्मासकादिकालादर्वाग्नं करोति—किल म-
मैतदवधीकृतकालात्परत एव परिग्रहविषयीभविष्यत्यध्यवसायेन ।

१ " अनेकप्रकारं " ख ।

अत्र चारित्राख्यं आगमपाठसिद्धाद्यतिचाराद्युक्ताः। यथा आग-मः—" धणधन्नपमाणाइक्कमे खेत्तवत्थुपमाणाइक्कमे हिरण्ण-सुवण्णपमाणाइक्कमे दुपयचउप्पयपमाणाइक्कमे कुवियपमाणाइ-क्कमे। " पंचसंख्याविरतत्वं च सजातीयत्वेन शेषभेदानामत्रैवान्त-र्भावाच्छिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्यमगतेर्विवक्षितत्वात् पञ्च-कसंख्ययैवातिचारपरिगणनम्, अतस्त्रुटद्वादिसंख्ययातिचाराणा-मगणनमुपरमम। इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

उक्तान्यणुव्रतानि, सांप्रतं गुणव्रतान्याह—तत्रापि प्रथमं दिग्व्रतम्, तदाह—

उड्ढाहोतिरियदिसिं, चाउम्मासाइकालमाणेणं।
गमणपरिमाणकरणं, गुणव्वयं होइ विण्णेयं ॥ ८९ ॥

" उड्ढाहो " गाहा व्याख्या—' ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिशम् ' इति ऊर्ध्वं–पर्वतारोहणादौ, अधः–कूपप्रवेशादौ, तिर्यग्–पूर्वादासु दिक्षु, दिक्शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; ऊर्ध्वादिदिशमङ्गीकृत्य ' चा-तुर्मास्यादिकालमानेन ' चतुरो मासान्, अष्टौ वा यावत् इत्यादि। ' गमनपरिमाणकरणम् ' अभिप्रेतक्षेत्रात् परतो गमननिवृत्तिरित्यर्थः। ' गुणव्रतं ' अणुव्रतानामेव गुणकरमित्यर्थः, भवति विज्ञेयं प्रथ-ममिति गम्यते। इति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

अत्रातिचारानाह—

वज्जइ उड्ढाइक्कममाणयणप्पेसणोभयविसुद्धं।
तह चेव खेत्तवुड्ढिं, कहिंचि सइअंतरद्धं च ॥ ९० ॥

---

१ " गाथाविभागार्थः " क।

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—' वर्जयति ' परिहरते ' ऊ-
र्ध्वादिक्रमम् ' इति, ऊर्ध्वादिषु दिक्षु क्रमः—क्रमणं नियमितक्षेत्रात्पर-
त इति गम्यते अतिक्रमो वा क्रमोऽभिप्रेतः तम् । अनेन त्रयोऽ-
तिचाराः प्रतिपादिताः । तद्यथा—" ऊर्ध्वदिग्प्रमाणातिक्रमः १, अ-
धोदिग्प्रमाणातिक्रमः २, तिर्यग्दिग्प्रमाणातिक्रमः ३ । " एवं योर्ध्वा-
दिदिग्व्रतिक्रमं द्विविधं त्रिविधेन महागृ ' आनयनप्रेषणोभयविशुद्धं '
वर्जयति, तत्र आनयनं—परेण विवक्षितक्षेत्रात्परत स्थितस्य, प्रेष-
णं ततः परेण नयनम्, उभयं—उभयं अप्येकदैव तैः वि-
शुद्धं—निर्दोषम् । ' तथैव ' तेनैव प्रकारेण ' क्षेत्रवृद्धिं ' पूर्वादिदि-
क्परिमाणस्य दक्षिणादिदिशि प्रक्षेपलक्षणां वर्जयतीत्यनुवर्तते ।
' कथञ्चित् ' केन प्रकारेण ' स्मृत्यन्तर्धानं च ' स्मृते.—गमनपरिमा-
णयोजनादिसंख्योपयोगरूपान्तर्धानं—तिरोधानं भ्रंशनमित्यर्थः । स्मृ-
तिमूलं हि नियमानुष्ठानम्, तद्भ्रंशे हि नियमत एव तद्भ्रंश
इत्यतिचारता । इति गाथार्थः ॥ ९० ॥

तत्र वृद्धसंप्रदायः—उड्ढं जं पमाणं गहियं तस्स उवरि
पव्वयसिहरे रुक्खे वा मक्कडो पक्खी वा साययस्स वत्थं आभ-
रणं वा गिण्हिउं पमाणाइरेगं भूमिं वच्चेज्जा तत्थ से न कप्पइ गंतुं,
जाहे तं पडियं अन्नेण वा आणियं ताहे कप्पइ, एयं पुण
अट्ठावयउज्जेंताइसु हवेज्जा । एवं अहे कूवियाइसु विभासा । तिरि-
यं जं पमाणं गहियं तं तिविहेण वि करणेण नाइक्कमियव्वं ।
खेत्तवुड्ढी न कायव्वा, कहं ? सो पुव्वेणं भंडं गहाय गओ जाव
तं परिमाणं, तओ परेणं भंडं अग्घइ त्ति काउं अवरेण आणि

जोअणाणि ताणि पुव्वदिसाए न छुभेज्जा । मिश्र वालीणो होज्ज निअत्तिअव्वं ति, जाणिए या ए गंतव्वं । अएणो न विमग्गि अव्वो । अणाणाए कोई गओ होज्जा जं विसुमरिअखेत्तगएण लद्धं अणाणा ति गएए वा तं न गेण्हेज्ज " त्ति ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमं गुणव्रतम्, अधुना द्वितीयमाह—

वज्जणमणंतगुंबरिअचंगाणं च भोगओ माणं ।
कम्माओ खरकम्माइयाण नवरं इमं भणियं ॥ ६१ ॥

" वज्जण " गाहा व्याख्या—' वर्जनं ' परिहारः ' अणं तगुंबरि ' त्ति अनन्तकायस्य—आर्द्रकादेरागमप्रसिद्धस्य, यदुक्तम्— " चक्कागं भंजमाणस्स, गंठी चुएणघणो भवे । पुढविसरिसेण भेएण, अणंतजीवं वियाणाहि ॥ १ ॥ गूढसिरागं पत्तं, सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं । जं पि अ पणट्ठसंधि, अणंतजीवं वियाणा-हि ॥ २ ॥ सव्वा वि कंदजाई, सूरणकंदो अ वज्जकंदो अ । अ-ल्लहरिद्दा य तहा, अल्लं तह अल्लकच्चूरो ॥ ३ ॥ सत्तावरी विरा-ली, थुहरि गिलोई अ होइ नायव्वो । गज्जर लोणा लोढा, विरुढं वह लालवतं च ॥ ४ ॥ " इत्यादि । एवं प्रसिद्धस्यानन्तकस्य वर्जनमिति योगः । तथा उदुम्बरीति–सिद्धान्तप्रसिद्धानां वटपिप्प-लोदुम्बरप्लक्षकदुम्बरफलानामस्यङ्गानाम्–अतिभोगाङ्गानां मद्यम-धुमांसादीनाम्, चस्य तूत्तरत्र योगः, ' भोगतः ' भोगमाश्रित्य ' मानं च '–परिमाणं च । इदं हि किल द्वितीयं गुणव्रत उपभोगपरि-भोगगुणव्रताभिधानं द्विधा भवति भोजनत कर्मतश्च । तत्रोपभुज्यत

१ " दिगाई " ष ।

" सचित्तं " गाहा व्याख्या—श्रावकेण हि भोजनतः किल उत्सर्गतो निरवद्याहारभोजिना भाव्यम्; कर्मतश्च प्रायो निरवद्यकर्मानुष्ठानेन भवितव्यम् । अतस्तदपेक्षया यथासंभवममी अतिचारा द्रष्टव्याः, तत्र च भोजनतस्तावदाह—' सचित्तं ' इत्यादि । 'सचित्तं ' कन्दादि, इह च सर्वत्र निवृत्तिविषयीकृतप्रवृत्तावप्यतिचाराभिधानं व्रतसापेक्षप्रवृत्तानाभोगादिनिबन्धनप्रवृत्त्या द्रष्टव्यम्, अन्यथा भङ्ग एव स्यात् । तथा तन्निवृत्तिविषयीकृतं सचित्तं वर्जयतीति योगः । प्रतिबद्धमिति सचित्तप्रतिबद्धं–वृक्षस्थगोन्दादि पक्वफलादि वा । ' अपउलिअ ' इति ' अपक्वं ' कणिकादि संभवत्सचित्तावयवम् । ' दुप्पउलिअ ' इति ' दुष्पक्वं ' अर्धस्विन्नप्रायं यवादपूलकादि । तुच्छं—यत्र बहुनाऽपि भक्षितेन न किञ्चित् तथाविधमाहारकार्यम्, संभवदवस्थं वाऽनिष्पन्नमुद्गफल्यादि । भक्षणशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, सचित्तभक्षणमित्यादि । ' वर्जयति ' परिहरते ' कर्मतोऽपि च ' कर्माश्रित्य पुनः ' अत्र ' द्वितीयगुणव्रतेऽङ्गारकर्मादि वर्जयतीति योगः । कर्मतो हि द्वितीयगुणव्रते पञ्चदशातिचारा भवन्ति । तदुक्तम्—" इंगाले१वण२साडी३भाडी४फोडीसु५ वज्जए कम्मं । वाणिज्जं चेव य दंत१लक्ख२रस३केस४विसविसयं५ ॥ १ ॥ एवं खु जंतपीलणकम्म१ निल्लंछणं२ च दवदाणं३ । सरदहतलायसोसं४, असईपोसं५ च वज्जेज्जा ॥ २ ॥ " गाथार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः, स चायम्—

" इंगालकम्मं ति इंगाले डहिउं विक्किणइ, तत्थ छण्हं कायाणं वहो, तं न कप्पइ । वणकम्मं जो वणं किणइ, पच्छा

रुक्खे छिंदिउं मोल्लेण जीवइ, एवं पत्तगाइ पडिसिद्धा होंति। सागडिकम्मं सागडियत्तणेण जीवइ, तत्थ बंधवहाइ दोसा। भाडीकम्मं सगडेणं भंडोवक्खरेणं भाडएणं वहइ, परायगं न कप्पइ, अप्पणेमि वा सगडं बलदे य देइ, एवमाइ काउं न कप्पइ। फोडीकम्मं उड्डत्तणं हलेण वा भूमीए फोडणं। दंतवाणिज्जं पुव्विं चेव पुलिंदाणं मुल्लं देइ, दंते देज्जाह त्ति, पच्छा पुलिंदा हत्थि घाएंति, अचिरा सो वाणियओ एइ त्ति काउं, एवं कम्मगराणं संखमुल्लं देइ, पुव्वाणियं किणइ। लक्खवाणिज्जं लक्खवाणिज्जे वि एए चेव दोसा, तत्थ किमिया होंति। रसवाणिज्जं कल्लालत्तणं, तत्थ सुराइ अणेगे दोसा मारणअक्कोसवहाइ जम्हा तम्हा न कप्पइ। केसवाणिज्जं दासीओ गहाय अन्नत्थ विक्किणइ जत्थ अग्घंति, एत्थ वि अणेगे दोसा परवसत्ताइओ। विसवाणिज्जं विसविक्कओ सो न कप्पइ, तेण बहूण जीवाण विराहणा। जंतपीलणकम्मं तेल्लियजंतं उच्छुजंतं च, तक्कम्माइं च न कप्पइ। निल्लेछणकम्मं वद्धेउं गोणाइ न कप्पइ। दवग्गिदावणयाकम्मं वणदवं देइ खेत्तरक्खणनिमित्तं जहा उत्तरावहे, पच्छा दड्ढे तरुणगं तणं उट्ठेइ, तत्थ सत्ताणं सयसहस्साण वहो। सरदहतलागपरिसोसणया सरदहतलागाईणि सोसेइ, पच्छा वाविज्जइ, एवं न कप्पइ। असईपोस त्ति जहा गोल्लविसए जोणीपोसणगा दासीण वडिक्कभाडिं गेण्हंति।" इदानीं चैवं बहुसावद्यानां कर्मणामेवंजातीयानाम्, न पुनः परिगणनमिति ॥ २२ ॥ एवं विंशतिसंख्यातिचाराभिधानमन्यत्रापि पञ्चातिचारगोचरत्वे तज्जातीयानां व्रतपरिणामका-

लुप्यनिबन्धनविधीनामपरेषां संग्रहो द्रष्टव्य इति ज्ञापनार्थम्, तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासंभवं सर्वव्रतेष्वतिचारा दृश्याः । कृतं प्रसङ्गेन । इति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयं गुणव्रतम् । इदानीं तृतीयमाह—

तहऽणत्थदंडविरई, अन्नं स चउव्विहो अवज्झाणे ।
पमयायरिए हिंसप्पयाण पावोवएसे य ॥ ९४ ॥

" तह " गाहा व्याख्या—' तथा ' तेनैव प्रकारेण " गुरुमूले " इत्यादिना निर्दिष्टेन ' अनर्थदण्डविरतिः ' इति अर्थः—प्रयोजनम्, न विद्यतेऽर्थो यस्मिन् सोऽनर्थः, दण्ड्यते आत्माऽनेनेति दण्डः—निग्रहः, अनर्थश्चासौ दण्डश्चानर्थदण्डः—इहलोकप्रयोजनमप्यङ्गीकृत्य निष्प्रयोजनभूतोपमर्देनात्मनो निग्रह इत्यर्थः, तस्य विरतिः—उपरमः ' अन्यत् ' अपरं तृतीयं गुणव्रतमिति हृदयम् । स चानर्थदण्डः ' चतुर्विधः ' चतुष्प्रकारः । तद्यथा—' अपध्याने ' निष्प्रयोजनदुष्टध्यानविषय इत्यर्थः । तदुक्तम्—" कइया वचइ सत्थो ?, किं भंडं ? कत्थ केत्तिआ भूमी ? । को कयविक्कयकालो ?, निव्विसई किं कहिं केण ? ॥ १ ॥" इत्यादि । ' प्रमादाचरिते ' इति मद्यादिः प्रमादः तदाचरितविषयः । अनर्थदण्डत्वं चास्योक्तशब्दार्थद्वारेण स्वबुद्ध्या दृश्यम् । हिंसेति—हिंसाहेतुत्वादायुधानलविषादयो हिंसेत्युच्यन्ते, कारणे कार्योपचारात्; तेषां प्रदाने—अन्यस्मै तस्मिन्विषये । ' पापोपदेशे च ' सूचनात्सूत्रमिति ' पापकर्मोपदेशे ' कृष्याद्युपदेशे । तदुक्तम्—"सं‍तो

कहेइ गोसे, दमेइ पमाइ सावयजणस्स । देवदिसिउं णो कप्पइ,
जाणियजिणवयणमारस्स ॥ १ ॥ ", 'च' समुच्चये । एवं च-
तुर्विधोऽनर्थदण्डः । इति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

अत्रातिचारानाह—

कंदप्पं कुक्कुइयं, मोहरियं संजुयाहिगरणं च ।
उवभोगपरीभोगाइरेगयं चेत्थ वज्जेइ ॥ ९४ ॥

" कन्दप्प " गाहा व्याख्या—कन्दर्पं कौकुच्यं मौखर्यं सं-
युताधिकरणं चोपभोगपरिभोगातिरेकता चात्र वर्जयतीति पदघ-
टना । कन्दर्प –कामः तद्धेतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्प उच्यते,
मोहोद्दीपक वा नर्मेति भावः । इह च सामायारी—" सावगस्स
अट्टहासो न वट्टइ । जइ नाम हसियव्वं तो ईसिं चेव विहसि-
यव्वं " इति । कौकुच्य–कुत्सितसंकोचनादिक्रियायुक्तः कुकुचः,
तद्भावः कौकुच्यम्, अनेकप्रकारा मुखनयनौष्ठकरचरणभ्रूविकार-
पूर्विका परिहासादिजनिता भाण्डानामिव विडम्बनक्रियेत्यर्थः ।
एत्थ सामायारी—" तारिसाणि भणिउं न कप्पंति जारिसेहि
लोगस्स हासो उप्पज्जइ । एवं गईए ठाणेण वा ठाइउं " इति ।
मौखर्यं–धाष्टर्यप्रायमसम्बद्धप्रलापित्वमुच्यते । " मुहेण वा अरि-
[illegible]णेइ, जहा कुमारामच्चेण सो चारभडो विसज्जिओ, रण्णो निवे-
[illegible]यं, ताए जीवियाए वित्ती दिण्णा, अण्णया रुट्ठेण मारिओ
[illegible]मारामच्चो । " 'संजुत्ताहिगरणं' अधिक्रियते नरकादिष्वनेने-
[illegible]धिकरणं वास्युदूखलशिलापुत्रगोधूमयन्त्रकादि, संयुक्तं–अर्थक्रिया-

१ " हसिउं " ब ।

[illegible], संयुक्तं च तदधिकरणं चेति समासः । तथ [illegible] [illegible] —" [illegible] अ संजुत्ताणि चेव [illegible], एवं [illegible]विभासा । " ' [illegible]भोगाइरेगेणं ' ति [illegible]भोगाइरित्तो [illegible] एव, तदतिरेकता-[illegible], [illegible] सामायारी–" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]। एवं [illegible]विभासा । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ! [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न [illegible] " ॥ ८४ ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]–[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] –

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ८५ ॥

[illegible]

पच्छा आलोएत्ता वंदइ आयरिआइ जहा रायणियाए, पुणो वि गुरुं वंदित्ता पडिलेहित्ता निविट्ठो पुच्छइ पढइ वा, एवं चेइएसु वि। जया सगिहे पोसहसालाए वा तत्थ नवरि गमणं नत्थि। जो इड्ढिपत्तो सो सव्विड्ढीए एइ, तेण जणस्स अत्था होइ, आढिआ साहुणो सुपुरिसपरिग्गहेणं। जइ सो कयसामाइओ एइ ताहे आसहत्थिमाई जणेण अहिगरणं न वट्टइ ताहे न करेइ, कयसामाइएण य पाएहिं आगंतव्वं तेण न करेइ। जइ सो सावओ तो न कोइ उट्ठेइ। अह अहाभद्दओ पूआ कया होउ त्ति भणंति ताहे पुव्वरइयं आसणं कीरइ, आयरिआ य उट्ठिआ अच्छंति, तत्थ उट्ठेन-अणुट्ठेंते दोसा विभासियव्वा। पच्छा सो इड्ढिपत्तो सामाइयं करेइ अणेण विहिणा, करेमि भंते! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि दुविहं तिविहेणं जाव नियमं पज्जुवासामि, इति। एवं सामाइयं काउं पडिक्कंतो वंदित्ता पुच्छइ। सो अ किर सामाइयं करेंतो मउडं अवणेइ, कुंडलाई नाममुद्दं पुप्फ तंबोल पावारगमाई वोसिरइ। एसो विही सामाइयस्स " ॥ ९५ ॥

अस्यैवातिचारानाह—

मणवयणकायदुप्पणिहाणं इह जत्तओ विवज्जेइ।
सइअकरणयं अणवट्ठियस्स तह अकरणयं चेव ॥ ९६ ॥

" मण " गाहा व्याख्या—' मनोवचनकायदुष्प्रणिधानं ' मनःप्रभृतीनां सावद्यानां प्रवर्तनमित्यर्थः, ' इह ' सामायिके ' यत्नतः ' आदरेण ' विवर्जयति ' परिहरति। अतोऽमी अतिचारा — ' स्मृत्यकरणं ' स्मृतेः—सामायिकविषयाया अनासेवनम्, एवमुक्त

स्मरति–प्रबलप्रमादान्नैव स्मरति, कस्यां वेलायां सामायिकं कर्तव्यं कृतं न कृतमिति वा, स्मृतिमूलं हि मोक्षानुष्ठानम् । अनवस्थितकरणं–करणानन्तरमेव त्यजति, यथाकथञ्चिद्वाऽनवस्थितं करोतीत्यनवस्थितकरणं वर्जयतीति । ' च ' समुच्चयार्थः । ' एषः ' अवधारणे । अयमत्र भावार्थः—" सामाइयं ति काउं, परचिंतं जो उ चिंतए सड्ढो । अट्टवसट्टोवगओ, निरत्थयं तस्स सामइयं ॥ १ ॥ कयसामइओ पुव्विं, बुद्धीए पेहिऊण भासिज्जा । सइ निरवज्जं वयणं, अण्णह सामाइयं न भवे ॥ २ ॥ अनिरिक्खियापमज्जियथंडिल्ले ठाणमाइ सेवंतो । हिंसाऽभावे वि न सो, कडसामइओ पमायाओ ॥ ३ ॥ न सरइ पमायजुत्तो, जो सामइयं कया उ कायव्वं । कयमकयं वा तस्स हु, कयं पि विफलं तयं नेयं ॥ ४ ॥ काऊण तक्खणं चिय, पारेइ करेइ वा जहिच्छाए । अणवट्ठियसामइयं, अणायराओ न तं सुद्धं ॥ ५ ॥ " ॥ ९६ ॥

उक्तं सातिचारं प्रथमं शिक्षाव्रतम् । सांप्रतं द्वितीयमाह—

दिसिवयगहियस्स दिसापरिमाणस्सेह पइदिणं जं तु ।
परिमाणकरणमेयं, अवरं खलु होइ विण्णेयं ॥ ९७ ॥

" दिसिवय " गाहा व्याख्या—दिग्व्रतमुक्तस्वरूपम्, तत्र गृहीतस्य दिक्परिमाणस्य दीर्घकालिकस्येति गम्यते, ' इह ' श्रावकधर्मे ' प्रतिदिनं ' अनुदिवसम्, एतच्चोपलक्षणं प्रतिप्रहरादेः, ' यत्तु ' यत्पुन. ' परिमाणकरणं ' संक्षिप्ततरदिक्प्रमाणग्रहणमित्यर्थः, ' एतत् ' एवंविधं परिमाणकरणं ' अपरं ' अन्यद्द्वितीयं

---

१ " अधुना " क ।

शिक्षाव्रतं देशावकाशिकं देशे—दिग्व्रतगृहीतपरिमाणविभागेऽवकाशो देशावकाशः, तेन निर्वृत्तं देशावकाशिकं भवति विज्ञेयम्। इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

अत्रातिचारानाह—

वज्जइ इह आणयणप्पओगपेसप्पओगयं चेव ।
सद्दाणुरूववायं, तह बहियापोग्गलक्खेवं ॥ ९८ ॥

" वज्जइ " गाहा व्याख्या—वर्जयति ' इह ' द्वितीयशिक्षाव्रते आनयनप्रयोगप्रेष्यप्रयोगतां चैव शब्दानुपातं रूपानुपातं तथा बहिःपुद्गलप्रक्षेपम् इति सूत्रानुवृत्तेः प्राकृतत्वाच्च पदघटना । भावार्थस्तु—इह विशिष्टावधिके भूदेशावग्रहे परतः स्वयं गमनायोगाद् यदन्यः सचित्तादिद्रव्यानयने प्रयुज्यते संदेशकप्रदानादिना त्वयेदमानेयं इत्ययमानयनप्रयोगः । तथा प्रेष्यप्रयोगः यथा—अभिगृहीतप्रविचारदेशव्यतिक्रमभयादपरयमेव गत्वा त्वया मम गवाद्यानेयम्, इदं वा तत्र कर्तव्यम् इत्येवंभूतः । तथा शब्दानुपातः—स्वगृहवृतिप्राकारादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिग्रहे बहिः प्रयोजनोत्पत्तौ तत्र स्वयं गमनायोगात् वृतिप्राकारप्रत्यासन्नवर्तिनो बुद्धिपूर्वकं क्षुत्कारिकादिशब्दकरणेन समवसितकान् बोधयतः; शब्दानुपातः—शब्दस्यानुपातनं—उच्चारणं शब्दानुपातः तादृग् येन परकीयश्रवणविवरमनुपतत्यसाविति । तथा रूपानुपातः—अभिगृहीतदेशाद् बहिः प्रयोजनभावे शब्दमनुच्चारयत एव परेषां समीपानयनार्थं स्वशरीररूपप्रदर्शनं रूपानुपातः । तथा बहिःपुद्गलक्षेपः—अभिगृहीतदेशाद्बहिःप्रयोजनभावे परेषां प्रबोधनाय लेष्ट्वादिक्षेपः पु-

समपेषः इति भावना । देशावकाशिकमेतदर्थमभिगृह्यते—मा भूद्बहिर्गमनाऽऽगमनादिव्यापारजनितः प्राण्युपमर्द इति, स च स्वयंकृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित् फले विशेषः, प्रत्युत गुणः स्वयंगमने, ईर्यापथविशुद्धेः, परस्य पुनरनिपुणत्वात् तदशुद्धिः । इति गाथार्थः ॥ ९८ ॥

उक्तं सातिचारं द्वितीयं शिक्षाव्रतम् । सांप्रतं तृतीयमुच्यते—

आहारदेहसक्कारबंभवावारपोसहो अन्नं ।
देसे सव्वे य इमं, चरमे सामाइयं नियमा ॥ ९९ ॥

"आहार" गाहा व्याख्या—'आहार-देहसत्कार-ब्रह्म-अव्यापारपौषधः' इति इह पौषधशब्दो रूढ्या पर्वसु वर्तते, पर्वाणि चाष्टम्यादितिथयः पूरणात्पर्व धर्मोपचयहेतुत्वादित्यर्थः । पौषधशब्दश्चायं प्रत्येकमभिसंबध्यते, आहारपौषध इत्यादि । 'अन्यत्' अपरं तृतीयं पौषधोपवासशिक्षाव्रतमित्यर्थः । 'देशे' देशविषयं 'सर्वस्मिन्' सर्वविषयम्, 'चः' समुच्चये, 'इदं' पौषधोपवासशिक्षाव्रतं 'चरमे' सर्वतोऽव्यापारपौषधेऽङ्गीकृते 'सामायिकं' उक्तस्वरूपं करणीयमिति गम्यते, 'नियमात्' अवश्यंतया, अन्यथा सामायिकगुणाभाव इति पदघटना । तत्राहारः—प्रतीतः तद्विषयस्तन्निमित्तो वा पौषध आहारपौषधः, आहारादिनिवृत्तिनिमित्तं धर्मपूरणं पर्वेति भावना । एवं शरीरसत्कारपौषधः । ब्रह्मचर्यपौषधः, अत्र चरणीयं चर्यम्, "अचो यत्" इत्यस्मादधिकारात्, "गदमदचरयमश्चानुपसर्गे" (पा०—३—१—१००) इति यत् । ब्रह्म—

---

१ "अथ" क ।

कुशलानुष्ठानम् । यथोक्तम्—" ब्रह्म देवो ब्रह्म तपो, ब्रह्म ज्ञानं च शाश्वतम् । " ब्रह्म च तच्चर्यं चेति समासः, शेषं पूर्ववत् । तथाऽव्यापारपौषध इति, एत्थ भावत्थो पुण इमो—आहारपोसहो दुविहो, देसे सव्वे य । देसे अमुगा विगई आयंबिलं वा एक्कसिं वा दो वा । सव्वे चउव्विहो आहारो अहोरत्तं पच्चक्खाओ । सरीरपोसहो ण्हाणुव्वट्टणवण्णगविलेवणपुप्फगंधतंबोलाणं वत्थाभरणपरिच्चागो य, सो वि देसे सव्वे य । देसे अमुगं सरीरसक्कारं न करेमि सव्वे सव्वं न करेमि त्ति । बंभचेरपोसहो वि देसे सव्वे य । देसे दिया रत्तिं वा एक्कसिं वा दो वा वारे त्ति । सव्वे अहोरत्तं बंभयारी हवइ । अव्वावारपोसहो वि देसे सव्वे य । देसे अमुगं वावारं न करेमि । सव्वे सव्वं वा वावारं चेव हलसगडघरपरिकम्माइयं न करेमि । एत्थ जो देसे पोसहं करेइ सामाइयं करेइ वा न वा । जो सव्वपोसहं करेइ सो नियमा कयसामाइओ । जइ न करेइ तो नियमा वंचिज्जइ । तं कहिं करेइ ? चेइयघरे वा साहुमूले वा घरे वा पोसहसालाए वा उम्मुक्कमणिसुवण्णो पढंतो पोत्थयं वा वायंतो धम्मज्झाणं झायइ । जहा एए साहुगुणे अहं न समत्थो मंदभग्गो धारेउं विभासा " ॥ ९९ ॥

अथातिथिसंविभागमाह—

अप्पडिदुप्पडिलेहियपमज्जसेज्जाइ वज्जई इत्थं ।
संमं च अणणुपालणमाहाराईसु सव्वेसु ॥ १०० ॥

" अप्पडि० " गाहा व्याख्या " अप्पडिदुप्पडिलेहियपमज्जसेज्जा " इति सूत्रत्वात् सूत्रमिति व्याख्यानात् अप्रत्युपेक्षित-

अर्थः---अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारकौ तथाऽप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारकौ वर्जयतीति योगः । इह च शय्या प्रतीता, संस्तीर्यत इति संस्तारकः--पौषधव्रत उपयोगी दर्भकुशकम्बलीवस्त्रादिः, तयोश्चाप्रत्युपेक्षणं--गोचरापन्नयोश्चक्षुषाऽनिरीक्षणं दुष्टं--उद्भ्रान्तचेतसः प्रत्युपेक्षणम्, तवश्चाप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितौ च तौ शय्यासंस्तारकौ चेति समासः, शय्यैव वा संस्तारक इति । एवमन्यत्राप्यक्षरगमनिका कार्येति । उपलक्षणं च शय्यासंस्तारकौ, उपयोगिपीठकादेरपि । एत्थ पुण सामायारी---" कडपोसहिओ नो अप्पडिलेहिअ सेज्जं दुरूहइ, संथारगं वा दुरूहइ, पोसहसालं वा सेवइ, दब्भवत्थं वा सुद्धवत्थं वा भूमीए संथरइ, काइयभूमीओ वा आगओ पुणरवि पडिलेहेइ, अण्णहा अइयारो । एवं पीढगाइसु वि विभासा ॥ " तथा प्रमार्जनं--शय्यादेर्वस्त्रोपान्तादिना तदकरणमप्रमार्जनम्, ' सम्यग् चाननुपालनम् ' यथावदविधानं ' आहारादिषु सर्वेषु ' प्रागुद्दिष्टेषु । इति गाथार्थः ॥

एत्थ भावणा---कयपोसहो अथिरचित्तो आहारे ताव सव्वं देसं वा पत्थेइ, बीयदिवसे पारणगस्स वा अप्पणो अट्ठाए आढत्तिं करेइ कारवेइ वा, इमं इमं च त्ति करेह न वट्टइ । सरीरसक्कारे सरीरं उव्वट्टेइ, दाढिआओ केसे वा रोमाइं वा सिंगाराभिप्पाएणं संठवेइ, दाहे वा सरीरं सिंचइ, एवं सव्वाणि सरीरभूसाकारणाणि परिहरइ । बंभचेरे इहलोइए पारलोइए वा भोगे पत्थेइ संवाहेइ वा, अहवा सद्दफरिसरसरूवगंधा अभिलसइ, बंभचरपोसहो कया पूरिही, चइयामो बंभचेरयं ति । अव्वावारे सावज्जाणि वावारेइ,

कयमकयं वा चिंतेइ, एवं पंचइयारसुद्धो अणुपालिअव्वो इति॥१००॥

उक्तं सातिचारं तृतीयं शिक्षाव्रतम् । अधुना चतुर्थमुच्यते—

अन्नाईणं सुद्धाण कप्पणिज्जाण देसकालजुअं ।
दाणं जईणमुचियं, गिहीण सिक्खावयं भणियं ॥ १०१ ॥

" अन्नाईणं " गाहा व्याख्या—' अन्नादीनां ' भोजनादीनाम्, आदिशब्दात्पानवस्त्रौषधादिपरिग्रहः, अनेन च हिरण्यादिव्यवच्छेदमाह । ' शुद्धानां ' न्यायागतानाम्, न्यायश्च-द्विजक्षत्रियवैश्यशूद्राणां स्ववृत्त्यनुष्ठानम्, अनेनान्यन्यायागतानां निषेधमाह । ' कल्पनीयानाम् ' उद्गमादिदोषवर्जितानाम्, अनेन त्वकल्पनीयानां प्रतिषेधमाह । ' देशकालयुतं ' प्रस्तावोचितं ' दानं ' वितरणं ' यतिभ्यः ' मुनिभ्य ' उचितं ' संगतं गृहिणां शिक्षाव्रतं ' भणितं ' उक्तमतिथिसंविभागव्रतमित्यर्थः । इह भोजनार्थं भोजनकालोपस्थायी अतिथिरुच्यते, तत्रात्मार्थनिष्पादिताहारस्य गृहिणः साधुरेवातिथिः । तदुक्तम्—" तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना । अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥ " तस्यातिथेः संविभागोऽतिथिसंविभाग, संविभागग्रहणात्पश्चात्कर्मादिपरिहारमाह । इति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

एत्थ सामायारी—सावगेण पोसहं पारेंतेण नियमा साहूण दाउं पारेयव्वं, अन्नया पुण अनियमो—दाउं वा पारेइ पारित्ता वा देइ त्ति । तम्हा पुव्वं साहूण दाउं पच्छा पारेयव्वं । कहं ? जाहे देसकालो ताहे अप्पणो सरीरस्स विभूसं काउं साहुपडिस्सयं गंतुं

१ "—वेयराः " च ।   २ " अपरिग्रह—" च ।

निमंतेइ भिक्खं गेण्हह त्ति । साहूणं का पडिवत्ती ? ताहे अण्णो पडलं अण्णो मुहणंतयं अण्णो भायणं पडिलेहेइ, मा अंतराइय-दोसा ठवणादोसा भविस्संति, सो जइ पढमाए पोरसीए निमंतेइ अत्थि अ नमोक्कारसहिअइत्तगो तो गेण्हइ, अह नत्थि न गेण्हइ, तं वहिअव्वं होइ, जइ घणं लगेज्जा ताहे गेण्हइ संचिक्खाविज्जइ। जो वा उग्घाडाए पोरसीए पारेइ पारणइत्तो अण्णो वा तस्स दिज्जइ, पच्छा तेण सावगेण समगं संघाडगो वचइ, एगो न वट्टए पेसिउं, साहू पुरओ सावगो मग्गओ घरं नेऊणं आसणेण उवनिमंतइ, जइ निविट्ठा लट्ठयं, अह न निविसंति तहावि विणओ पउत्तो होउ त्ति, ताहे भत्तपाणं सयं चेव देइ त्ति, अहवा भायणं धरेइ भज्जा देइ, अहवा ठिअओ अच्छइ जाव दिण्णं, साहू वि सावसेसयं दव्वं गेण्हंति पच्छाकम्मपरिहरणट्ठा, दाऊण वंदिउं विसज्जेइ, विसज्जेत्ता अणुगच्छइ, पच्छा सयं भुंजइ । जं च किर साहूण न दिण्णं तं सावगेण न भोत्तव्वं । जइ पुण साहू नत्थि ताहे देसकालवेलाए दिसालोओ कायव्वो, विसुद्धभावेण चिंतेअव्वं, जइ साहुणो होंता तो मि नित्थारिओ होंतो त्ति विभासा ॥

अत्रातिचारानाह—

सच्चित्तनिक्खिवणयं, वज्जइ सचित्तपिहणयं चेव ।
कालाइक्कमपरववएसं मच्छरियं चेव ॥ १०२ ॥

" सचित्त " गाहा व्याख्या—सचित्तनिक्षेपणं वर्जयेत् सचित्तपिधानं चैव कालातिक्रमपरव्यपदेशं मात्सर्यं चैव वर्जयेदिति पदघटना । तत्र ' सचित्तनिक्षेपणं ' सचित्तेषु-व्रीह्यादिषु निक्षेप-

णमन्नादेरदानबुद्ध्या मातृस्थानत एव । 'सचित्तपिधानं' सचि-त्तेन—फलादिना पिधानं—स्थगनमिति समासः, भावना प्राग्वत् । 'कालातिक्रमः' इति कालस्यातिक्रमः कालातिक्रमः—इत्युचितो यो भि-क्षाकालः साधूनां तमतिक्रम्य—अतिलङ्घ्यानागतं वा भुङ्क्ते, तदा च किं तेन लब्धेनापि? कालातिक्रान्तत्वात् । तदुक्तम्—"काले दिएण-स्स पहेणयस्स अग्घो न तीरए काउं । तस्सेव अयकपरणामिअस्स गिरहंतया नत्थि ॥" 'परव्यपदेशः' इति आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्य व्यपदेशः परव्यपदेश इति समासः । साधोः पौषधोपवासपा-रणकाले भिक्षार्थे समुपस्थितस्य प्रकटमन्नादि पश्यतः श्रावकोऽभि-धत्ते परकीयमिदमिति नास्माकीनमतो न ददामि किञ्चित्; याचितो वाऽभिधत्ते विद्यमान एवामुकस्येदमस्ति तत्र गत्वा मार्गत यूयमिति । मात्सर्यमिति—याचितः कुप्यति, परोन्नतिवैमनस्यं वा मात्सर्यं इति तेन तावद् द्रमकेण याचितेन दत्तं किमहं ततोऽपि न्यून इति मा-त्सर्याद्ददाति, कषायकलुषितेन वा चित्तेन वा ददतो मात्सर्यम् । इति गाथार्थः ॥ १०२ ॥

उक्तं सातिचारं चतुर्थं शिक्षाव्रतम् । तदुक्तौ चोक्तानि द्वाद-शापि श्रावकव्रतानि । सांप्रतं तत्रातिचारोक्तिमेव शोधयति । ननु यद्यतिचारा अपि परिहारविषयीभावेनात्राभिधीयन्ते किमिति तेषा-मपि व्रतानामिव प्रत्याख्यानं त्रिधात्रिधादिविभागेन न प्रदर्शितमिति मनस्याधायाह—

एत्थं पुण अइयारा, णो परिसुद्धेसु हुंति सव्वेसु ।
अक्खंडविरइभावा, पउड़ सव्वत्थओ भणियं ॥ १०३ ॥

" एत्थं " गाहा व्याख्या—' अत्र ' एतेषु प्राणातिपाता-दिष्वेषु, पुनःशब्दो विशेषणे, अतिचारगतमेतदत्र विशेषितमभि-धातव्यमित्यर्थः । ' नो ' निषेधे, ' परिशुद्धेषु ' विबन्धककर्मानु-दयागततात्त्विकविरतिपरिणामप्रतिपन्नेषु ' भवन्ति ' जायन्ते ' स-र्वेषु ' द्वादशस्वपि । हेतुमाह—' अखण्डविरतिभावात् ' परिपूर्ण-देशविरतिसद्भावतः, नहि परिपूर्णदेशविरतिसद्भावे वधादिप्रतिप-त्तिर्भवतीति भावः । वर्जयति, अत्र इतिशब्दाध्याहारो द्रष्टव्यः, वर्ज-यतीत्येवं ' सर्वत्र ' सूत्रे । ' अतः ' यतोऽखण्डविरतिभावाद् वधा-दिप्रवृत्तिर्न भवत्येव अस्माद्धेतोः ' भणितं ' उक्तम् । इदमुक्तं भवति—यद्यप्यतिचाराणां पृथक् प्रत्याख्यानं नोक्तं तथापि प्राणि-वधादिप्रत्याख्यान एव शुद्धिमाने प्रत्याख्यातुर्बन्धवधाद्यतिचारपरि-हारप्रवणैव प्रायः प्रवृत्तिः स्यादतो व्रतप्रत्याख्यानमेवंविधविषय-व्यापीति नातिचारा अत्र पृथक् प्रत्याख्येयतयोच्यन्ते, किन्त्वेवंवि-धविरतौ वधादिरूपा प्रवृत्तिर्न भवतीति ज्ञापनाय सर्वत्रातिचारान् वर्जयतीत्युच्यते । इति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

ननु यद्येवं विरतिविबन्धककर्मह्रासवशागतविरतिपरिणामे स्वरसत एव वधादिपरिहारप्रवणैव प्रवृत्तिर्विरतिमतस्तर्हि तस्येदं किमिति वधादिनिरूपणस्य किंफलं देशविरतिं प्रति स्यात् ? इत्याह—

सुत्ता उवायरक्खणगहणपयत्तविसया मुणेयव्वा ।
कुंभारचक्कभामगदंडाहरणेण धीरेहिं ॥ १०४ ॥

" सुत्ता " गाहा व्याख्या—' सूत्रात् ' आगमात् उपाय-रक्षण कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन धीरैः...

णमन्नादेरदानबुद्ध्या मातृस्थानत एव । ' सचित्तपिधानं ' सचि-त्तेन—फलादिना पिधानं—स्थगनमिति समासः, भावना प्राग्वत् । 'कालातिक्रमः' इति कालस्यातिक्रमः कालातिक्रमः—इत्युचितो यो भि-क्षाकाल: साधूनां तमतिक्रम्य–अतिलङ्घ्यानागतं वा भुङ्क्ते, तदा च किं तेन लब्धेनापि ? कालातिक्रान्तत्वात् । तदुक्तम्—" काले दिएण-स्स पहेणयस्स अग्घो न तीरए काउं । तस्सेव अथक्कपणामिअस्स गिरहंतया नत्थि ॥ " 'परव्यपदेशः' इति आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्य व्यपदेशः परव्यपदेश इति समासः । साधोः पौषधोपवासपा-रणकाले भिक्षार्थं समुपस्थितस्य प्रकटमन्नादि पश्यतः श्रावकोऽभि-धत्ते परकीयमिदमिति नास्माकीनमतो न ददामि किञ्चित्; याचितो वाऽभिधत्ते विद्यमान एवामुकस्येदमस्ति तत्र गत्वा मार्गत यूयमिति । मात्सर्यमिति—याचितः कुप्यति, परोन्नतिवैमनस्यं वा मात्सर्यं इति तेन तावद् द्रमकेण याचितेन दत्तं किमहं ततोऽपि न्यून इति मा-त्सर्याद्ददाति, कषायकलुषितेन वा चित्तेन वा ददतो मात्सर्यम् । इति गाथार्थः ॥ १०२ ॥

उक्तं सातिचारं चतुर्थं शिक्षाव्रतम् । तदुक्तौ चोक्तानि द्वाद-शापि श्रावकव्रतानि । सांप्रतं तत्रातिचारोक्तिमेव शोधयति । ननु यद्यतिचारा अपि परिहारविपर्यभावेनात्राभिधीयन्ते किमिति तेषा-मपि व्रतानामिव प्रत्याख्यानं त्रिधात्रिधादिविभागेन न प्रदर्शितमिति मनस्याधायाह—

एत्थं पुण अइयारा, गो परिसुद्धेसु हुंति सव्वेसु ।
अक्खंडविरइभावा, वज्जइ सव्वत्थओ भणियं ॥ १०३ ॥

"एत्थं" गाहा व्याख्या—'अत्र' एतेषु प्राणातिपातादिव्रतेषु, पुनःशब्दो विशेषणे, अतिचारगतमेतदत्र विशेषितमभिधातव्यमित्यर्थः। 'नो' निषेधे, 'परिशुद्धेषु' विबन्धककर्मानुदयागततात्त्विकविरतिपरिणामप्रतिपन्नेषु 'भवन्ति' जायन्ते 'सर्वेषु' द्वादशस्वपि। हेतुमाह—'अखण्डविरतिभावात्' परिपूर्णदेशविरतिसद्भावतः, नहि परिपूर्णदेशविरतिसद्भावे वधादिप्रतिपत्तिर्भवतीति भावः। वर्जयति, अत्र इतिशब्दाध्याहारो दृश्यः, वर्जयतीत्येवं 'सर्वत्र' सूत्रे। 'अतः' यतोऽखण्डविरतिभावाद् वधादिप्रवृत्तिर्न भवत्येव अस्माद्धेतोः 'भणितं' उक्तम्। इदमुक्तं भवति—यद्यप्यतिचाराणां पृथक् प्रत्याख्यानं नोक्तं तथापि प्राणिवधादिप्रत्याख्यान एव शुद्धिमाने प्रत्याख्यातुर्बन्धबन्धाद्यतिचारपरिहारप्रवणैव प्रायः प्रवृत्तिः स्यादतो व्रतप्रत्याख्यानमेवंविधविषयव्यापीति नातिचारा अत्र पृथक् प्रत्याख्येयतयोच्यन्ते, किन्त्वेवंविधविरतौ वधादिरूपा प्रवृत्तिर्न भवतीति ज्ञापनाय सर्वत्रातिचारान् वर्जयतीत्युच्यते। इति गाथार्थः॥ १०३॥

ननु यद्येवं विरतिविबन्धककर्मह्रासवशागतविरतिपरिणामे स्वरसत एव वधादिपरिहारप्रवणैव प्रवृत्तिर्विरतिमतस्तर्हि तदेदं विरतिविषयादिनिरूपकसूत्रं किंफलं देशविरतिं प्रति स्यात्? इत्याह—

सुत्ता उवायरक्खणगहणपयत्तविसया मुणेयव्वा।
कुंभारचक्कभामगदंडाहरणेण धीरेहिं॥ १०४॥

"सुत्ता" गाहा व्याख्या—'सूत्रात्' आगमात् उपायरक्षण० कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन धीरैर्ज्ञातव्या इति

योगः । तत्रोपायेन रक्षणमुपायरक्षणम्, परिशुद्धजलग्रहणादिप्रहणे प्रयत्नो ग्रहणप्रयत्नः, व्रतग्रहणार्थं चतुर्मासकादौ पुनः पुनः श्रवणादिविषय आदरविषयः । संकल्पविषयीकृतप्राण्यादिरूप उपायरक्षणादीनां चार्थस्ते उपायरक्षणादयः सूत्राद् ज्ञातव्याः । कथम् ! कुम्भकारचक्रभ्रामकदण्डोदाहरणेन । इदमत्र हृदयम्—यथा किल कुम्भकारचक्रस्याभ्रमतो भ्रमतो वा दण्डो भ्रमणस्तत्स्थैर्यनिबन्धनमेव भवति, एवमिहापि सूत्रेणोपायरक्षणादयो निरूप्यमाणा विरतिपरिणामेऽसति सति च संभवद्भिरतेरसुमतो गुणकरा एव । इह केचिद् विषयादिपदानि पश्चानुपूर्व्या विभागेनान्यथाऽपि व्याचक्षते, इह तु प्रतिपत्तिलाघवायेत्थमेव व्याख्यातानि । इति गाथार्थः ॥१०४॥

प्रदर्शितोदाहरणमेव समर्थयति—

गहणा उवरिं पयत्ता, होइ असंतो वि विरइपरिणामो ।
अकुसलकम्मोदयओ, पडइ अवन्नाइ लिंगमिह ॥ १०५ ॥

" गहणा " गाहा व्याख्या—' ग्रहणादुपरि ' " गुरुमूले " स्थापितसूत्रनिर्दिष्टव्रतग्रहणादनन्तरकालमित्यर्थः, ' प्रयत्नात् ' पुनः पुनः श्रवणादादरात्, किम् ? ' भवति ' जायते ' असन्नपि विरतिपरिणामः ' अविद्यमानोऽपि कर्मक्षयोपशमवैचित्र्या... [illegible] ..., अनेन च सूत्रानुसाररक्षणादयो निरूप्यमाणा विरतिपरिणामेऽसति सद्भावहेतवो भवन्तीत्यावेदितं भवति । सति तु ... [illegible] ... अकुशलकर्मोदयतः ' अशुभकर्मविपाकानुभावात् ' पतति ' अपगच्छति विरतिपरिणाम इति प्रक्रमः, अतः सूत्रानुसारतः ... [illegible] ... भवतीत्यभिप्रायः । तत्र यो

पतिते चिह्नमाह—अवर्णः–अश्लाघा अवज्ञा वा–अनादर आदिर्यस्य सतथा, आदिशब्दात्तद्रक्षणोपायाप्रवृत्त्यादि च ' लिङ्गं ' चिह्नं ' इह ' व्रतपरिणामपरिपाते । इति गाथार्थः ॥ १०५ ॥

अतस्तस्यासत उत्पादनाय सत स्थैर्याय यद्विधेयं तन्निगमनद्वारेणाह—

तम्हा निच्चसईए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणम्मि ।
पडिवक्खदुगुंछाए, परिणइआलोयणेणं च ॥ १०६ ॥

" तम्हा " गाहा व्याख्या—यस्मादेवमसन् भवति संश्च प्रमादान् परिपतति विरतिपरिणामस्तस्मान् नित्यं–सदा स्मृत्या–अधिकृताविस्मरणेन, ' बहुमानेन च ' भावप्रतिबन्धेन च ' अधिकृतगुणे ' सम्यक्त्वाणुव्रतादौ, ' प्रतिपक्षजुगुप्सया ' मिथ्यात्वप्राणिवधाद्युद्वेगेन, ' परिणत्यालोचनेन च ' मिथ्यात्वप्राणिवधादीनां "दारुणफला एते " इति विपाकालोचनेन । इति गाथार्थः ॥ १०६ ॥

तथा—

तित्थंकरभत्तीए, सुसाहुजणपज्जुवासणाए य ।
उत्तरगुणसद्धाए, एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥ १०७ ॥

" तित्थंकर " गाहा व्याख्या—' तीर्थंकरभक्त्या ' परमगुरुविनयेन ' सुसाधुजनपर्युपासनया च ' भावयतिसेवनया च ' उत्तरगुणश्रद्धया च ' सम्यक्त्वे सत्यणुव्रताभिलाषेण तेषु सत्सु महाव्रताभिलाषेण च ' अत्र ' विरतिव्यतिकरे ' सदा ' सर्वदा भवति ' यतितव्यं ' उद्यमः करणीयः । इति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

एवमसंतो वि इमो, जायइ जाओ वि न पडइ कयाई ।
ता इत्थं बुद्धिमया, अपमाओ होइ कायव्वो ॥ १०८ ॥

" एवं " गाहा व्याख्या—' एवं ' उक्तन्यायेन प्रवृत्तौ ' असन्नपि ' अविद्यमानोऽपि ' अयं ' विरतिपरिणामः ' जायते ' भवति, ' जातश्च ' संपन्नश्च ' न पतति कदाचित् ' नापैति कदाचिदपि, ' तत् ' तस्मात् ' अत्र ' नित्यस्मरणादौ ' बुद्धिमता ' धीमता ' अप्रमादः ' उद्यमो भवति कर्तव्यः । इति गाथार्थः ॥१०८॥

उक्तव्रतानामेवाऽवधिविशेषं निदर्शयन्नाह—

एत्थ उ सावगधम्मे, पायमणुव्वयगुणव्वयाइं च ।
आवकहियाइँ सिक्खावयाइँ पुण इत्तराइं ति ॥ १०९ ॥

" एत्थ " गाहा व्याख्या—' अत्र ' एतस्मिन् प्रस्तुते श्रावकधर्म इति योगः, ' तुः ' अवधारणे, अत्रैव न शाक्यादिधर्मे, ' प्रायः ' बाहुल्येन, प्रायोग्रहणेन परिग्रहव्रतादौ चतुर्मासकादिरूपमप्यवधिमाह । 'अणुव्रतगुणव्रतानि च ' इति पञ्चाणुव्रतानि प्रतिपादितस्वरूपाणि त्रीणि गुणव्रतानि उक्तलक्षणान्येव ' यावत्कथिकानि ' इति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि धारणीयानि, " न तु नियोगतो यावज्जीवमेव " इति गुरवो व्याचक्षते; प्रतिचतुर्मासकमपि तद्ग्रहः, वृद्धपरंपरायाततथासामाचार्युपलब्धेः । ' शिक्षाव्रतानि पुनरित्वराणि ' इति शिक्षा—अभ्यासस्तस्यां व्रतानि शिक्षाव्रतानि इत्वराणीति—इत्वरकालानि । तत्र प्रतिदिवसानुष्ठेये सामायिकदेशावकाशिके पुनः पुनरुच्चार्येते इति भावना, पौषधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न प्रतिदिवसाचरणी-

यो । इति गाथार्थः ॥ १०९ ॥

एवं द्वादशविधेऽपि श्रावकधर्मेऽभिहिते संलेखनाभिधानावसरस्तत्राह—

संलेहणा य अंते, न निओगा जेण पव्वयइ कोई ।
तम्हा नो इह भणिया, विहिसेसमिमस्स वोच्छामि ॥११०॥

" संलेहणा " गाहा व्याख्या—' संलेखना ' अनशनपूर्वक्रियारूपा आगमप्रसिद्धा ' अन्ते ' जीवितपर्यवसाने प्रभविनी, न ' नियोगात् ' अवश्यंतया सा गृहिणः संभविनी । कारणमाह—येन कारणेन ' प्रव्रजति ' यतिर्भवति 'कोऽपि' तथाविधभविरविपरिणामवान् गृही ' तस्मात् ' अतो हेतोः ' नो ' नैव ' इह ' अत्रावसरे ' भणिता ' प्रतिपादिता । ' विधिशेष ' श्रावककर्तव्यमेवानुक्तं ' अस्य ' श्रावकस्य ' वक्ष्ये ' अभिधास्ये । इति गाथार्थः ॥ ११० ॥

तमेवाह—

निवसेज्ज तत्थ सड्ढो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।
चेइयहराइँ य जम्मि, तयन्नसाहम्मिया चेव ॥ १११ ॥

" निवसेज्ज " गाहा व्याख्या—' निवसेत् ' आवसेत् ' तत्र ' नगरादौ ' श्राद्धः ' श्रावकः साधूनां यत्र भवति ' संपातः ' संपतनं संपातः—आगमनमित्यर्थः । चैत्यगृहाणि च यस्मिन्, तदन्यसमानधार्मिकाश्चैव श्रावकादयः, इति गाथार्थः ॥ १११ ॥

एवंविधस्थाने निवसने किं फलम् ? । इति चेदुच्यते—

१ "—धर्मानुष्ठान" ब ।

गुणानां वृद्धिः । तथा] चेदमभिहितमन्यत्र—" साहूण वंदणेणं, नासइ पावं असंकिआ भावा । फासुअदाणे निज्जर, उवग्गहो नाणमाईणं ॥ १ ॥ मिच्छद्दंसणमहणं, सम्मदंसणविसुद्धिहेउं च । चिइवंदणाइविहिणा, पण्णत्तं वीयरागेहिं ॥ २ ॥ साहम्मिअधिकरणे, वच्छल्लं सासणस्स सारो त्ति । मग्गसहायत्तणओ, तहा अनासो अ धम्माओ ॥ ३ ॥ " तत्रापि प्रतिदिनकर्तव्यमाह—

नवकारेण विबोहो, अणुसरणं सावगो वयाइम्मि ।
जोगो चिइवंदण मो, पचक्खाणं च विहिपुव्वं ॥ ११२ ॥

" नवकार " गाहा व्याख्या —' नमस्कारेण विबोधः ' इति सुप्तोत्थितेन नमस्कारः पठितव्यः । तथाऽनुस्मरणं कर्तव्यं श्रावकोऽहमिति, व्रतादौ विषये स्मरणम् । व्रतानि च मे इतिपाठः। ततो योगः कायिकादिः । ' चैत्यवन्दनं ' इति प्रयत्नेन चैत्यवन्दनं कर्तव्यम् । ततो गुर्वादीनि अभिवन्द्य प्रत्याख्यानं च ' विधिपूर्वकं ' सम्यगाकारशुद्धं ग्राह्यम् । इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

ततः—

तह चेईहरगमणं, सक्कारो वंदणं गुरुसगासे ।
पचक्खाणं सवणं, जइपुच्छा उचियकरणिज्जं ॥ ११३ ॥

" तह " गाहा व्याख्या—' तथा चैत्यगृहगमनं ' तथाविधिनैव पञ्चविधाभिगमाराधनेन चैत्यगृहगमनं–जिनबिम्बसदनप्रवेशः । तदुक्तम्—" सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए, एगसाडिएणं उत्तरासंगेणं,

१ " अणुग्गहो " अ ।

चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं, मणसो एगत्तीभावेणं ।" तत्र च 'सत्कारः' माल्यादिभिरभ्यर्चनमर्हत्प्रतिमाया इति गम्यते, 'वन्दनं' प्रणतिं चैत्यवन्दनाविधानेन, ततो गुरुसकाशे 'प्रत्याख्यानं' स्वयं गृहाभिगृहीतप्रत्याख्यानस्य गुरुसाक्षिकत्वविधानमित्यर्थः, तत्रैव श्रवणमागमस्येति गम्यते, तदनन्तरं 'यतिपृच्छा' साधुशरीरसंयमवार्ताप्रश्नम्, तत्र च 'उचितकरणीयं' यतेर्ग्लानत्वादावौषधप्रदानोपदेशनादि विधेयम् । इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

ततः—

अविरुद्धो ववहारो, काले तह भोयणं च संवरणं ।
चेइहरागमसवणं, सक्कारो वंदणाई य ॥ ११४ ॥

"अविरुद्धो" गाहा व्याख्या—'अविरुद्धो व्यवहारः' भावशुद्धिशीलपञ्चदशकर्मादानपरिहारेणाल्पावद्यप्रवृत्तिरित्यर्थः । 'काले' अवसरे देहारोग्यानुगुणे प्रत्याख्यानतीरितसमयस्वरूपे 'तथा' भणितविधिना । यदुक्तम्—"उचिया य दाणकिरिया, भावनिभोगो य होइ कायव्वो । नायं पियालिगाणं, पत्थं च परिग्गहे च ॥ १ ॥ उचियासणेण पविसणं, ठाणुववेसो य नियमसरणं च । तदहिगकिरिया विहिणा, कवलेखुवमाए उवभोगो ॥ २ ॥" इत्येवं । 'भोजनं' आहाराभ्यवहारः । 'चः' समुच्चये । 'संवरणं' तदनन्तरं संभवतो ग्रन्थिसहितादेः प्रत्याख्यानस्य ग्रहणमित्यर्थः । ततोऽवसरे 'चैत्यगृहगमनं' स्वगृहादर्हदायतने यानम्, श्रवणं सिद्धान्तोपदेशादेः साधुसमीप इति गम्यते । सत्कारो वस्त्रमाल्यादिभिरर्हच्चैत्यानां प्रस्ताव इति गम्यते । श्रवणविधयाहृतसाधूनां

या, यतस्तेषामपि वन्दनावसरे प्राक्प्रदर्शिताभिगमोऽभिहित एव । यद्वा श्रवणपदात् प्रागेव सत्कारवन्दनादिपदयोगोऽर्थतो द्रष्टव्यः, तेनार्हद्बिम्बविषयमेव सत्कारादि । इति गाथार्थः ॥ ११४ ॥

तत्र—

जइविस्सामणमुचिओ, जोगो नवकारचिंतणाईओ ।
गिहिगमणं विहिसुवणं, सरणं गुरुदेवयाईणं ॥ ११५ ॥

" जइ " गाहा व्याख्या—' यतिविश्रमणं ' साधूनां वैयावृत्त्यस्वाध्यायादिश्रान्तानां पुष्टकारणात्तथाविधश्रावकादपि देहक्लेशापनोदनमिच्छतां तदपनयनं करणीयमिति गम्यते, प्राकृतत्वाच्च श्राम्यतेरुपान्तदीर्घत्वम् । यद्वा विश्राम्यतः प्रयोग इति शब्दान्तरस्य णिचि त्रुटि च विश्रामणमिति च भवति । ' उचितः ' स्वभूमिकायोग्यः ' योग ' व्यापारः । तमेवाह—नमस्कारचिन्तनादिकः, आदिशब्दात् परिपठितप्रकरणगुणनादिपरिग्रहः । ततो ' गृहगमनं ' निजवेश्मगमनम् । तत्र च ' विधिस्वपनं ' विधिना शयनक्रिया । तमेवाह—' स्मरणं ' मनसि धारणम्, उपलक्षणत्वादस्य गुणवर्णनादि च ' गुरुदेवतादीनाम् ' गुरूणां—धर्माचार्याणां देवतानां च—अर्हताम्, आदिशब्दादन्येषां च धर्मोपकारकाणां प्रत्याख्याना-दीनां च स्मरणम् । इति गाथार्थः ॥ ११५ ॥

तत्र च—

अब्बंभे पुण विरई, मोहदुगंछा सतत्तचिंता य ।
इत्थीकडेवराणं, तव्विरएसुं च बहुमाणो ॥ ११६ ॥

" अब्बंभे " गाहा व्याख्या—' अब्रह्मणि ' स्त्रीनिषेवण-

लक्षणे, पुनःशब्दो विशेषणे, मुख्यमार्गं विशिनष्टि । तदुक्तम्— " उत्सर्गमब्रह्मचारित्वमसेवा पारिणामिकम् । अवश्यं तेन कर्तव्यं, दुरन्तः कामविड्वरः ॥ १ ॥ " इति । ' मोहजुगुप्सा ' स्त्रीपरिभोगहेतुवेदादिमोहनीयनिन्दनम् । यथा—" यल्लज्जनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं, बीभत्समुल्बणमलाविलपूतिगन्धि । तद् याचतेऽङ्गमिह कामकृमिस्तदेवं, किं वा दुनोति न मनोभवबामता सा ॥ १ ॥ " इत्यादि । ' स्वतत्त्वचिन्ता च ' स्त्रीकडेवराणां वस्तुतत्त्वपर्यालोचनं वा योषिदङ्गानाम । तदुक्तम्—" का श्रीः श्रोण्यामजस्रं स्रवदुदरदरीपूतिसान्द्रद्रवायां ?, का शोभा भूरिमांसोद्भवगडुषु निपातोन्मुखेषु स्तनेषु ? । का वा लीला सुलीलाचलितजललवालोलकेष्वीक्षणेषु ?, स्त्रीणां किं वास्ति रम्यं वदत बुधजनाः ! यत्र सक्तिं विदध्म: ? ॥१॥ शुक्रशोणितसंभूतं, नवच्छिद्रं मलोल्बणम् । अस्थिशृङ्खलिकामात्रं, हन्त योषिच्छरीरकम् ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' तद्विरतेषु च ' अब्रह्मविरतेषु च यतिषु बहुमानः—अन्तरङ्गप्रीतिरूपः । यथोक्तम्—" सीत्कारमुपैति रौति करुणं चिन्तां समालम्बते, किंचिद् ध्यायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षणः । स्वां छायामवलोक्य कूजति पुनः कान्तेति मुग्ध खगो, धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमदना धिग् दुःखिता. कामिनः ॥ १ ॥ तरुणसंसारनिमरणो, वि सुणिवरो भद्दरागमयमोहो । जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि ? ॥ २ ॥ जं विसयविरत्ताणं, सोक्खं सज्झायभाविअमईणं । तं मुणइ मुणिवरो च्चिय, अणुहवओ न उण अण्णो त्ति ॥ २ ॥ " इत्यादि । इति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

सुत्तविउद्धस्स पुणो, सुहुमपयत्थेसु चित्तविन्नासो ।
भवठिइनिरूवणे वा, अहिगरणोवसमचित्ते वा ॥ ११७ ॥

" सुत्त " गाहा व्याख्या—' सुप्तविबुद्धस्य पुनः ' निद्रापगमेन जाग्रतस्तु श्रावकस्य ' सूक्ष्मपदार्थेषु ' कर्मात्मपरिणामादिषु ' चित्तविन्यासः ' मानसावेशनं करणीय इति गम्यते । ' भवस्थितिनिरूपणे ' संसारसंभवद्भावपर्यालोचने चित्तविन्यास इति प्रकृतम् । यथोक्तम्—" पिता दासो दासो भवति जनको बन्धुरहितो, रिपुर्बन्धुर्माता भवति दुहिता साऽपि जननी । अनिष्टः स्याद्दिष्टः परिणमति शर्माऽसुखतया, जनो धिक् संसारे तदपि रमते नो विरमति ॥ १ ॥ " इत्यादि । वाशब्दः पूर्वापेक्षया पक्षान्तरद्योतकः । ' अधिकरणोपशमचित्ते वा ' प्रवृत्तकलहशामणापर्यालोचने वा, कृष्यादीनि वाऽधिकरणानि । शेषं सुगमम । इति गाथार्थः ॥ ११७ ॥

तथा—

आउयपरिहाणीए, असमंजसचेट्ठियाण व विवागे ।
खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेसु च विविहेसु ॥ ११८ ॥

" आउय " गाहा व्याख्या—' आयुःपरिहाणौ ' प्रतिक्षणमायुष्कक्षयलक्षणायां चित्तन्यास इति योग । यथोक्तम्—" आयुष्यमॉर्पुरी, पूर्वोत्तनैकप्रत्यक्षमनिरयप । [illegible] वीतरागपरिणोतिनिर्गमनमस्य इव ॥ १ ॥ अविरतमपि [illegible], प्रतिदिनमायसमन्ना [illegible] । [illegible] मानव, [illegible] मपि [illegible] ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' असमञ्जसचेष्टितानां वा विपाके ' इति असमञ्जसचेष्टितानां—[illegible], वा शब्दः [illegible],

विपाके–नरकादिद्वारेण फलदायकत्वे चिन्तयाम इति प्रतिपदमस्य योगः। यथोक्तम्—" वहमारणअब्भक्खाणदाणपरधणविलोवणाईणं। सव्वजहन्नो उदओ, दसगुणिओ इक्कसिकयाणं ॥ १ ॥ तिव्वयरे उ पओसे, सयगुणिओ सयसहस्सकोडीगुणो। कोडाकोडिगुणो वा, हुज्ज विवागो बहुतरो वा ॥ २ ॥" 'क्षणलाभदीपनायां' क्षणे–कालविशेषे स्तोकेऽपि काले इत्यर्थः, लाभस्य–कर्मनिर्जरापुण्योपार्जनादेर्दीपना–प्रकाशना क्षणलाभदीपना तस्याम्। यथोक्तम्—" जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुआहिं वासकोडीहिं। तं नाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥ जइ चिरसंचिअमिंधणमनलो पवणसहिओ दुअं दहइ। तह कम्मिंधणमभिअं, खणेण झाणानलो डहइ ॥ २ ॥" तथा—"नरएसु सुरवरेसु अ, जो बंधइ सागरोवमं एक्कं। पलिओवमाण बंधइ, कोडिसहस्साणि दिवसेणं ॥ १ ॥ एस कमो नरएसु वि, बुहेण नाऊण नाम एअं पि। धम्मम्मि कह पमाओ, निमेसमित्तं पि कायव्वो ? ॥ २ ॥" 'धर्मगुणेषु च विविधेषु' धर्मगुणेषु–ज्ञानादिगुणेष्विहलोकपरलोकार्थसाधनेषु विविधेषु–बहुविधेषु। यथोक्तम्—" जीवंतस्स इह जसो, कित्ती य मयस्स परभवे धम्मो। सगुणस्स निग्गुणस्स य, अयसोऽकित्ती अहम्मो अ ॥ १ ॥" तथा—"निर्जितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम्। विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥ स्वशरीरेऽपि न रज्यति, शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति। रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥ २ ॥" इत्यादि। इति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

सुत्तविउद्धस्स पुणो, सुहुमपयत्थेसु चित्तविन्नासो ।
भवठिइनिरूवणे वा, अहिगरणोवसमचित्ते वा ॥ ११७ ॥

" सुत्त " गाहा व्याख्या—' सुप्तविबुद्धस्य पुनः ' निद्रापगमेन जाग्रतस्तु श्रावकस्य ' सूक्ष्मपदार्थेषु ' कर्मात्मपरिणामादिषु ' चित्तविन्यासः ' मानसावेशनं करणीय इति गम्यते । ' भवस्थितिनिरूपणे ' संसारसंभवद्भावपर्यालोचने चित्तविन्यास इति प्रकृतम् । यथोक्तम्—" पिता दासो दासो भवति जनको बन्धुरपि वा, पितुर्बन्धुर्माता भवति दुहिता माऽपि जननी । अनिष्टः स्यादिष्टः परिणमति शर्मा ऽसुखतया, जनो धिक् संसारे नटति नटवन्नो विरमति ॥ १ ॥ " इत्यादि । वाशब्दः पूर्वोक्तया पक्षान्तरद्योतकः । ' अधिकरणोपशमचित्ते वा ' प्रगुणकलहसामग्र्यालोचने वा, कृत्यानीति वाऽधिकरणानि । शेषं सुगमम् । इति गाथार्थः ॥ ११७ ॥

तथा—

आउगपरिहाणीए, असमंजसचेट्ठियाण व विवागे ।
खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेसुं व विविहेसु ॥ ११८ ॥

" आउग " गाहा व्याख्या—' आयुःपरिहाणौ ' प्रतिक्षणमायुष्कदलक्षणायां चित्तन्यास इति योगः । यथोक्तम्— " आ[illegible], पूर्वोक्त[illegible] । [illegible] [illegible] इव ॥ १ ॥ [illegible] [illegible], [illegible] । [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' असमञ्जसचेष्टितानां वा विपाके ' [illegible], वा शब्दः [illegible],

विपाके—नरकादिद्वारेण फलदायकत्वे विचन्त्यास इति प्रतिपदमस्य योगः। यथोक्तम्—" बद्धमारणअब्भक्खाणदाणपरधणविलोवणाईणं। सव्वजहन्नो उदओ, दसगुणिओ इक्कसिकयाणं ॥ १ ॥ तिव्वयरे उ पओसे, सयगुणिओ सयसहस्सकोडिगुणो। कोडाकोडिगुणो वा, हुज्ज विवागो बहुतरो वा ॥ २ ॥" 'क्षणलाभदीपनायां' क्षणे—कालविशेषे स्तोकेऽपि काले इत्यर्थः, लाभस्य—कर्मनिर्जरापुण्योपार्जनादेर्दीपना—प्रकाशना क्षणलाभदीपना तस्याम्। यथोक्तम्—" जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुआहिं वासकोडीहिं। तं नाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ १ ॥ जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहिओ दुअं डहइ। तह कम्मिंधणममियं, खणेण झाणानलो डहइ ॥ २ ॥" तथा—"नरएसु सुरवरेसु अ, जो बंधइ सागरोवमं एक्कं। पलिओवमाण बंधइ, कोडिसहस्साणि दिवसेणं ॥ १ ॥ एस कमो नरएसु वि, बुहेण नाऊण नाम एवं पि। धम्मम्मि कह पमाओ, निमेसमित्तं पि कायव्वो ? ॥ २ ॥" 'धर्मगुणेषु च विविधेषु' धर्मगुणेषु—ज्ञानादिगुणेष्विहलोकपरलोकार्थसाधनेषु विविधेषु—बहुविधेषु। यथोक्तम्—" जीवंतस्स इह जसो, कित्ती य मयस्स परभवे धम्मो। सगुणस्स निग्गुणस्स य, अयसोऽकित्ती अहम्मो अ ॥ १ ॥ " तथा—" निर्जितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम्। विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥ स्वशरीरेऽपि न रज्यति, शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति। रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥ २ ॥ " इत्यादि। इति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

मोऽसि जीव ! जिनधर्मम् । सपदि सपदि तदिच्छसि, मोचयन्द्-मि किंमिति तत्र तराम् ? ॥ १ ॥ इत्यादि । किम् ? ' संवेगरसायनं ' संवेगः-संसारनिर्वेदो मोक्षानुरागो वा रसायनं-अमृतं निर्वृतिहेतुत्वात्संवेगरसायनं तद् ' ददाति ' प्रयच्छति, एवंचिन्तने हि संवेग उत्पद्यते । इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥

ततः—

गोसे भणिओ य विही, इय अणवरयं तु चिट्ठमाणस्स ।
भवविरहबीयभूओ, जायइ चारित्तपरिणामो ॥ १२० ॥

" गोसे " गाहा व्याख्या—' गोसे ' प्रत्युषसि भणितश्च विधिः, चशब्दस्य एवकारार्थत्वात् प्रत्युषसि प्रागप्रतिपादित एव विधिः, यथा—" नवकारेण विबोहो " इत्यादिकः । एवं च प्रतिदिनानुष्ठानं फलप्रदर्शनद्वारेण निगमयति—' इति ' प्रागुक्तप्रकारेण ' अनवरतं ' सन्ततं ' चेष्टमानस्य ' प्रदर्शितमनुष्ठानं विदधतः श्रावकस्येति गम्यम् । किं भवति ? ' भवविरहबीजभूतः ' संसारवियोगकारणकल्पः ' जायते ' संपद्यते चारित्रपरिणामः सर्वविरतिपरिणतिरिति योऽर्थः । एवं हि देशविरतिमभ्यस्यतः, उपायप्रवृत्तेरवश्यं भवविरहबीजभूतचारित्रपरिणामस्सम्पन्न एव वा स्यं भवेदिति हृदयम् । इह च " विरह " इति सिताम्बरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कर्माङ्कः । इति गाथार्थः ॥ १२० ॥

एवं श्रीहरिभद्रसूरिरचिते सन्दर्भेऽत्र सूत्रे मया,
प्रायः पूर्वनिबद्धवृत्तिवशतो दिङ्मात्ररूपामिमाम् ।

तथा—

बाहगदोसविवक्खो, धम्मायरिए य उज्जुयविहारे ।
एमाइचित्तनासो, संवेगरसायणं देइ ॥ ११६ ॥

" बाहग " गाहा व्याख्या—बाधकदोषाः–अर्थोपार्जनागुरागादयो ये यस्याध्यवसायकालुष्यहेतवः स तद्विपक्षे–तदपगमहेतौ चित्तन्यासं विदध्यादिति योजना । यदुक्तम्—" जो जेणं बाहिज्जइ, दोसेणं वेअरणाइविसएणं । सो खलु तस्स विपक्खं, तव्विसयं चेव भावेज्जा ॥ १ ॥ अत्थम्मि रागभावे, तस्सेव उ अज्जणाइसंकेसं । भावेज्ज धम्महेउं, अभावमो तह य तस्सेव ॥ २ ॥ दोसम्मि य सयमेत्तं, माइत्ताई य सव्वजीवाणं । मोहम्मि अहाभूयं, वत्थुसहावं सुपणिहाणं ॥ ३ ॥ " इत्यादि । ' धर्माचार्ये ' धर्मदातरि गुरावित्यर्थः । यथोक्तम्—" इच्छे येयावडिअं, गुरुमाईणं महाणुभावाणं । जेसि पभावेणेयं, पत्तं तह पालिअं चेव ॥ १ ॥ तेसि नमो तेसि नमो, भावेण पुणो वि चेव तेसि नमो । अणुवकयपरहियरया, जे एयं देंति जीवाणं ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' उज्जुतविहारे ' अप्रतिबद्धमासकल्पादिविहारे साधुगत इति गम्यते, धर्माचार्यविशेषणं वा । यथोक्तम्—" त्रिधा शुद्धं भैक्षं जलमपि मितं प्रासुकतमं, मलैः क्लिन्नं गात्रं वसनमसदेवावृतिकरम् । अमूर्छावृत्तित्वं क्वचिदपि शमः कोऽपि मनसो, नमस्यामः साधूंश्चरितमिति येषामभिमतम् ॥१॥ " एवं च चित्तविन्यासं फलनिर्देशद्वारेण निगमयति—' एवमादिचित्तन्यासः ' एवंप्रकारमन्यदप्यात्मप्रमादनिन्दादिचिन्तनम् । यथोक्तम्—" शिवशर्ममूलमेकं, दुरापमा-

तथा—

बाहगदोसविवक्खो, धम्मायरिए य उज्जुयविहारे ।
एमाइचित्तनासो, संवेगरसायणं देइ ॥ ११६ ॥

" बाहग " गाहा व्याख्या—बाधकदोषाः–अर्थोपार्जना-नुरागादयो ये यस्याध्यवसायकालुष्यहेतवः स तद्विपक्षे–तदपगमहेतौ चित्तन्यासं विदध्यादिति योजना । यदुक्तम्—" जो जेणं बाहिज्जइ, दोसेणं वेअणाइविसएणं । सो खलु तस्स विपक्खं, तव्विसयं चेव भावेज्जा ॥ १ ॥ अत्थम्मि रागभावे, तस्सेव उ अ-ज्जणाइसंकेसं । भावेज्ज धम्महेउं, अभावमो तह य तस्सेव ॥ २ ॥ दोसम्मि य सयमेत्तं, माइत्ताई य सव्वजीवाणं । मोहम्मि अहायूरं, वत्थुसहावं सुपणिहाणं ॥ ३ ॥ " इत्यादि । ' धर्माचार्ये ' धर्मदातरि गुरावित्यर्थः । यथोक्तम्—" इच्छे चेयावडिअं, गुरुमाईणं महाणुभावाणं । जेसि पभावेणेयं, पत्तं तह पालिअं चेव ॥ १ ॥ तेसि नमो तेसि नमो, भावेण पुणो वि चेव तेसि नमो । अणुव-कयपरहियरया, जे एयं देंति जीवाणं ॥ २ ॥ " इत्यादि । ' उज्जुयविहारे ' अप्रतिबद्धमासकल्पादिविहारे साधुगत इति गम्यते, धर्माचार्यविशेषणं वा । यथोक्तम्—" त्रिधा शुद्धं भैक्ष्यं जलमपि मितं प्रासुकतमं, मलैः क्लिन्नं गात्रं वसनमसदेवाप्रतिकरम् । अमूर्छावृत्तित्वं क्वचिदपि शमः कोऽपि मनगो, नमस्यामः साधुंभरित-मिति येषामभिमतम् ॥१॥ " एवं च चित्तविन्यासं फलनिर्देशद्वारेण निगमयति—' एवमादिचित्तन्यासः ' एवंप्रकारमन्यदप्यात्म-प्रमादनिन्दादिचिन्तनम् । यथोक्तम्—"शिवशर्मसूत्रमेकं, दुरापमा-

आत्मानन्दग्रन्थरत्नमालायामद्यावधिमुद्रितानां ग्रन्थानां सूची.

१ समवसरणस्तव.
२ क्षुल्लकभवप्रकरणम्
३ लोकनालिका
४ योनिस्तवः
५ कालसप्ततिका
६ देहस्थितिस्तवो लघ्वल्पबहुत्वं च
७ सिद्धदण्डिका
८ कायस्थितिस्तव
९ भावप्रकरणम्
१० नवतत्त्वप्रकरण (भाष्यविवृतिसमलङ्कृतम्)
११ विचारपञ्चाशिका
१२ बन्धषट्त्रिंशिका
१३ परमाणु–पुद्गल–निगोदषट्त्रिंशिका
१४ श्रावकव्रतभङ्गप्रकरणम्
१५ देववन्दनादिभाष्यत्रयम्
१६ सिद्धपञ्चाशिका
१७ अन्नायउञ्छकुलकम्
१८ विचारसप्ततिका
१९ अल्पबहुत्वगर्भितवीरस्तवनादि.
२० पञ्चसूत्रम्
२१ जम्बूस्वामिचरितम्
२२ रत्नपालनृपकथानकम्
२३ सूक्तावली
२४ मेघदूतसमस्यालेखः
२५ चेतोदूतम्
२६ मण्डिकाव्याख्यानम्
२७ चम्पकमालाकथानकम्
२८ सम्यक्त्वकौमुदी
२९ श्राद्धगुणविवरणम्
३० धर्मरत्नप्रकरण (स्वोपज्ञटीकया समलङ्कृतम्)
३१ कल्पसूत्रं सुबोधिकाख्यया टीकया भूषितम्)
३२ उत्तराध्ययनम् (भावविजयगणि-विरचितटीकयोपेतम्)
३३ उपदेशसप्ततिका
३४ कुमारपालप्रबन्ध
३५ आचारोपदेश
३६ रौहिण्यशोकचन्द्रकथा
३७ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग (ज्ञानमञ्जरीनाम्न्या टीकया समलङ्कृतम्
३८ गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलक (टीकया भूषितम्)
३९ समवसरणप्रकरण सटीकम्
४० सुकृतसागरम्
४१ धम्मिलकथा
४२ धन्यकथानकम्
४३ दमयन्तीकथानकम्
४४ चतुर्विंशतिजिनस्तुतिसङ्ग्रह

शक्त्या नाम निबध्नता यदविधं किञ्चिन्निबद्धं भवेत्,
तत् सिद्धान्तविचक्षणैः क्षमिजनैः क्षम्यं विशोध्यं तथा ॥१॥
इति विहितवतोऽस्यैर्वृत्तिमेतां स्वशक्त्या,
यदभिमतसमीहापूरि पुण्यं मयाऽऽप्तम् ।
तदुदितशुभभक्त्या धर्ममेवेति भव्याः !,
विदधतु यतिभक्ताः साधुसन्मानदेवाः ॥ २ ॥

इति श्रीमानदेवसूरिविरचिता श्रावकधर्मविधिप्रकरणस्य
वृत्तिः परिसमाप्तेति ॥

ग्रन्थाग्रमुद्देशतोऽनुष्टुप्परिकल्पनया पञ्चदशशतानि[1] षड्विंशत्यु-
त्तराणि अङ्कतोऽपि १९२६[2] ॥

॥ समाप्तमिदं सवृत्तिकं श्रावकधर्मविधिप्रकरणम् ॥

१ "चतुर्दश" अ । २ "१०२६" अ ।

आत्मानन्दग्रन्थरत्नमालायामद्यावधिमुद्रितानां ग्रन्थानां सूची.

४५ रौहिणेयकथा
४६ क्षेत्रसमासप्रकरणं (स्वोपज्ञटीकया भूषितम् ।)
४७ श्राद्धविधिः (विधिकौमुदीनाम्न्या वृत्त्योपेतः)
४८ बृहत्संग्रहणी
४९ षड्दर्शनसमुच्चयः
५० पञ्चसंग्रह.
५१ सुकृतसंकीर्तनमहाकाव्यम्
५२ चत्वारः प्राचीनकर्मग्रन्था
५३ सम्बोधसप्तति
५४ कुवलयमाला कथा–संस्कृत
५५ सामाचारीप्रकरण (स्वोपज्ञटीकया भूषितम्)
५६ करुणावज्रायुधनाटकम् ।
५७ कुमारपालचरित्रमहाकाव्यम्
५८ महावीरचरियं
५९ कौमुदीमित्राणन्दनाटकम्
६० प्रबुद्धरौहिणेयम्
६१ धर्माभ्युदयम्
६२ पञ्चनिर्ग्रन्थीप्रज्ञापनातृतीयपदसंग्रहणीप्रकरणे
६३ रयणसेहरीकहा
६४ सिद्धप्राभृतम्
६५ दानप्रदीपम्
६६ बंधहेतूदयत्रिभंगी आदि
६७ धर्मपरीक्षा
६८ सप्ततिशतस्थानकम्
६९ चेत्यवंदनमहाभाष्यम्
७० प्रश्नपद्धतिः
७१ कल्पकिरणावली
७२ योगदर्शनम्
७३ मंडलप्रकरणम्
७४ देवेन्द्रनरकेन्द्रं सटीकम्
७५ कुसुमन्नृपादिकथानकम्
७६ श्रावककर्मविधिः सटीकः
७७ मेघदूतं सटीकम्
७८ गुणस्थानविनिश्चयः सटीकः

छपायेला परचुरण संस्कृत ग्रंथ

१ मेरुत्रयोदशीकथा.
२ गुणवर्मचरित्रम्
३ सुदर्शनाचरित्रम् (प्रथम भाग)
४ अंगमञ्जरी.
५ जैनतत्त्वादिविधिः
६ लघुभावश्यकक्रियासूत्राणि
७ नन्दनवंशाख्यानम्
८ अनुयोगद्वारसूत्रे